

HEGEDŰS SÁNDOR

Történelmi miniatúrák V.

5 ESSZÉ

BUDAPEST

Z-füzetek /149

**Sorozatszerkesztő:
SIMOR ANDRÁS**

© Hegedűs Sándor, 2013

A Z-füzetek 89., 118., 123., és 134. darabjaként jelentek meg eddig *Hegedűs Sándor* történelmi miniatúráit tartalmazó kötetei. Jelen gyűjteményünk – mely öt esszét tartalmaz – az előző négy kötet szerves folytatása. A jeles történész ezúttal *Apponyi*

Albertről, Bokányi Dezsőről, Schönherz Zoltánról és Pesti Barnabásról megrajzolt miniportréit nyújtja át az olvasóknak, továbbá egy vitairatát a *Requiem egy hadseregért* című Nemeskürthy könyvről.

Letölthető:

[[PDF formátumban](#)] [[EPUB formátumban](#)]

Egy színes személyiségű konzervatív

Apponyi Albert (1846-1933)

Apponyi Albert gróf a 19. század utolsó s a 20. század első harmadának egyik legtekintélyesebb hazai politikusa volt. Öt nyelven kiválóan beszélő, ragyogó szónok, nagyműveltségű, sokoldalú ember, aki a közélet különböző területein teljesített szolgálatot magas tisztségekben. Öntörvényű, dacos személyiség, aki mellett kérelhetetlenül elhaladt az idő, s nem hagyta magát befolyásolni a korára jellemző tartósabb vagy futó áramlatai által. De mert bölcs és művelt ember volt, a tapasztalat kényszere ezért olykor-olykor mégis rávitte arra, hogy meggyőződésből vagy célszerűségből árnyalati-taktikai finomításokat hajtson végre politikáján, anélkül azonban, hogy lényegesen módosította volna meggyőződésének alapmotívumait. Változtak a helyzetek, a korszakok, de a neobarokk politikus megmaradt konzervatívnak, royalistának, nacionalistának, irredentának, arisztokratikusnak, agráriusnak, feudálisnak, katolikus-klerikálisnak, 1919-től pedig antikommunistának is. Bizonyos értelemben egy letűnt világ „őskövületének” számított, ez a magyarázata annak, hogy az őt kétségtelenül övező kivételes tisztelet és elismerés ellenére sem jutott el soha a politikusi-államférfiúi grádics legmagasabb fokára. Nemzetközi presztízsére pedig jellemző, hogy 1912 és 1933 között ötször jelölték Nobel-díjra, bár mindannyiszor sikertelenül.

Bonyolult egyénisége az ellentmondásos és feszültségektől terhes kor terméke, érdemes tehát, az Apponyi-jelenséget tanulmány tárgyává tennünk.

Bécsben született, 1846. május 29-én, a főnemesi rangú nagyapponyi Apponyi családba, amelynek kiterjedt birtokai főleg Pozsony, Nyitra és Tolna vármegyében feküdtek. Amikor ifjúvá érett, az ország már maga mögött tudta az 1848-49-es forra-

dalmat és szabadságharcot, és a vereség a kíméletlen megtorlás krónikus traumájában sínylődött. Mindenki és minden változásért kiáltott. A társadalom különböző osztályai és rétegei – természetesen a maguk módján – a saját érdekeik szerint keresték a kibontakozást s ennek adekvát vezetőit és szervezeteit.

Az Apponyi család feje az aulikus György volt, 1844-től 1848-ig magyar udvari kancellár, az abszolutizmusnak később is feltétlen híve és kiszolgálója, aki a szabadságharc alatt titkos információkkal és tanácsokkal látta el Bécset. Albert édesanyja pedig *nagymihályi Sztáray Júlia* grófnő. Tanulmányunk hőse a második gyermek (nővére, *Georgina* mellett), aki szigorúan gondos vallásos és nemesi-hazafias nevelésben részesült. Emlékirataiban olvashatjuk: „Szüleim házában a katolikus hiten alapuló mélységes vallásosság uralkodott.” Ugyanakkor világnyelveket tanult, s korán megszerettették vele az irodalmat és a művészeteket. Az apa Albertét közéleti szerepre szánta, magától értetődően, saját világfelfogásának a jegyében. A fiú életre szólóan elkötelezte magát a főurak törekvéseit kifejező politika mellett – mindenkor osztálya történelmi „küldetését” képviselte. (Nem vált *Széchenyi Istvánná*, vagy *Károlyi Mihállyá*.) Retorikáját ennek a célnak rendelte alá: hitte, csak a főnemesi vezető szerep érvényesíti a nemzeti érdekeket. Ugyanakkor apjával ellentétben, aki megrögzött ókonzervatív volt és csakis az 1847-es törvények alapján fogadta volna el a kiegyezést – nem volt ellenére 1867. Egyrészt jó szívvel fogadta az 1848-iki törvények alapján létrejött kompromisszumot, másrészt hazája függetlenségét nagyon is el tudta képzelni a dualizmus keretei között. *Deák Ferenc* híve lett.

1863-ig a jezsuiták kalksburgi (Alsó-Ausztria) intézetében tanult. Itt a merev, fanatikusan katolikus szellemű nevelés párosult a magyar tanulók nemzeti érzelmei tolerálásával. Némelyek szerint ez taktikai magatartás volt, mert a paptanárok nem akarták élezni az osztrák–magyar ellentéteket. Ezt követően a pesti, majd a bécsi egyetemen jogot hallgatott. Diplomája megszerzése után – az arisztokrata ifjak szokása szerint – bejárta Nyugat-Európát, még a Szuezi-csatorna megnyitásánál (1869) is jelen volt. Franciaországban a royalista arisztokrácia köreiben mozgott, ahol megismerkedett *Pierre Guillaume Frédéric le Play*-val, kora hírneves konzervatív szociológusával. A tudós hatása alól nem tudott szabadulni.

Amikor ismeretekben és tapasztalatokban meggazdagodva hazatért – apja kívánsága szerint – belevetette magát a nyüzsgő politikába.

Az ifjú Apponyi kétségtelenül üstökösként robbant bele a magyar közéletbe. Pályája gyorsan emelkedett, betudhatóan családja rangjának és ismertségének, de az ambiciózus fiatalember saját kvalitásainak köszönhetőleg is 1872-ben már parlamenti képviselő lett a szentendrei választókerületben, a Deák-párt színeiben. A múlt kódében élő fiatalembert a honatyák fenntartásokkal vegyes kíváncsisággal fogadták, ám hamar megtanulták tisztelni démoszthenészi képességei miatt. 1873-ban a képviselőház elfogadta az Országos Zeneakadémia felállítására tett javaslatát.

Az 1875-ös választásokon elbukott ugyan, de 1877-ben ismét mandátumhoz jutott, ezúttal az Árva vármegyei bobrói kerületben, immár konzervatív programmal. A Konzervatív Párt 1892-ben a Nemzeti Párt nevet vette fel, s 1900-ban egyesült *Tisza István* Szabadelvű Pártjával.

Apponyi Albert az 1889-es véderővitában, a kiegyezésben biztosított jogok mellett állt ki a magyar honvédsereg státuszát illetően (nemzeti zászló, magyar vezényszavak stb.). Ugyanebben az évben egyik résztvevője lett egyházpolitikai reformoknak. A magyar *Kulturkampf* olyan alapvető követeléseit vetette el, mint például a vegyesházasságok szabályozása, a polgári házasság, vagy anyakönyv kötelező bevezetése. (Bár ez utóbbit távlatilag elképzelhetőnek tartotta.)

A neuralgikus kérdések igencsak kiélezték a vitákat, s ez fenyegette az elit Apponyi

által is féltett egységét. Ezért a Nemzeti Újságban meghirdette a „*treuga Dei*”-t – különös tekintettel arra, hogy szerette volna, ha a közelgő millenniumi ünnepeket a magyarság az összefogás és egyetértés szellemében bonyolítaná le. Az uralkodó osztályok közötti ellentétek azonban sokkal mélyebbek voltak annál, semmint hogy azokat pusztán deklarációkkal háttérbe szoríthatták volna. Még meg sem száradt a festék Apponyi jámbor óhaját kifejező írásán, máris ő maga, a gondolat kezdeményezője került szembe a *Tisza Kálmánt* váltó gróf *Bánffy Dezső*, a „dobokai basa” kormányával az országgyűlési választásokon hagyományosan alkalmazott, még a „hagyományost” is felülmúló erőszak és korrupció miatt. Ezzel aztán véget is ért a világra sem jött „isten béke”. 1901-ben – már *Széll Kálmán* kormánya (1899-1903) idején – Apponyi belépett a Szabadelvű Pártba, és a képviselőház elnöke lett. Ebben a minőségben a legteljesebb korrektséggel igyekezett a vitákat levezetni, de igen mérsékelt eredménnyel. A katonai kérdésekben pedig olyan mély ellentéte támadt saját pártjával, hogy otthagyta őket és a Nemzeti Párt újjászervezésére kényszerült. Mielőtt azonban ezt végrehajtotta volna, leköszönt házelnöki tisztéről.

Az 1904-1905-ös esztendő a mélyülő politikai válság évei voltak Magyarországon. Nem lehet azonban egyetérteni azokkal, akik túlértékelték a krízis mélységét, és forradalmi helyzetről beszéltek (analóg az oroszországi 1905-ös eseményekkel), ám kétségtelen, hogy a pártok közötti súlyosbodó nézetkülönbségek kormányzati válsághoz vezettek. Főleg a hadsereg reformjának követelése borzolta fel a kedélyeket. Az ellenzék tehetetlenségében az obstrukció fegyverével próbálta megakadályozni *Tisza István* gróf és pártja parlamenti tevékenységét. *Dániel Gábor* házelnök terjesztette be az indítványt: az előzetes megbeszélés értelmében a kormányzópárt honatyái, Dániel intésére (aki elővette zsebkendőjét), a mameluk szavazógépezet egy emberként felemelte a kezét, s ezzel a javaslat megszavaztatott. Botrány botrányt követett, a feldühödött ellenzéki képviselők szétverték a t. Ház üléstermének berendezését, mire a kormányfő feloszlatta a parlamentet. Abban bízott, hogy a választások kedvező helyzetet teremtenek céljai keresztülvitelére. Tisza Szabadelvű Pártja azonban csúfos vereséget szenvedett. A Tisza-párti bécsi udvarnak – ha törvénytisztelő – a győztesek képviselőiből kellett volna miniszterelnököt kineveznie, de a pártonkívüli báró *Fejérváry Gézát*, a darabont testőrség parancsnokát állították a kabinet élére („darabontkormány”). Az ellenzéki koalíció ellenállása miatt azonban *Ferenc József* végül is kénytelen volt *Wekerle Sándort* bízni meg az új kabinet megalakításával. A vihar átmenetileg elült.

A színre lépő Wekerle-kormányban Apponyi elvállalta a vallás- és közoktatásügyi tárcát. Ezt a testhezálló feladatot nagy aktivitással és kreativitással igyekezett ellátni, s azt az újabb, immár Tiszáék győzelmét biztosító 1910-es választásokig töltötte be. Regnálása alatt jelentős kulturális és szociálpolitikai intézkedések születtek. Szabályozta az állami- és magániskolák jogviszonyát, rendezte a néptanítók fizetését, gondoskodott az ingyenes népoktatásról és a lelkeszi jövedelmek kiegészítéséről. E vonatkozásban méltán tekinthetjük őt (mutatis mutandis) *Klebelsberg Kunó* előfutárának.

Kultuszminiszteri tevékenysége azonban nem volt mentes a súlyos tévedésektől, nevezetesen a hírhedtté vált „lex Apponyi”. Az 1907. évi XXVII. te. implicite másodrendű állampolgároknak minősítette a magyarországi nemzetiségieket, mivel arra kötelezte őket, hogy iskolai tanulmányaik során anyanyelvi szinten sajátítsák el a magyar nyelvet. Ez az intézkedés kétségessé tette a kultuszminiszter többször is hangoztatott állítását, miszerint elítél minden olyan törekvést, amely diszkriminációt alkalmazna kisebbségekkel szemben. Márpedig Apponyi sem tudott felülemelkedni osztálya nacionalizmusán és a „lex Apponyi” a nemzetiségi elnyomás szinonimája lett, s jószerével mindmáig az érintettek saját nemzeti identitásuk megbocsáthatatlan

[*]

sérelmeként értelmezik.

A nyughatatlan ellenzéki vezetők nemcsak Tiszáékkal álltak szemben, hanem önmagukkal is. Pártok alakultak, összeolvadtak, megszűntek, újjászerveződtek, mert még két magyar úr sem tudott egymással megegyezni. Ezért szakadt szét a Függetlenségi Párt is. Természetesen ebben az osztály- illetve rétegérdekeket kifejező elvi viták ugyancsak szerepet játszottak, gyakran azonban személyi ellentétek is. Apponyi ekkor a Kossuth Párthoz csatlakozott, s annak képviselőjében választották meg honatyának 1910 júniusában, a jászberényi kerületben. Mint már említettük, ezen a választáson *Tisza István* győzött, Munkapártja élén. A Wekerle-kormánynak távoznia kellett, és így a szétesett koalíció ismét ellenzékbe vonult.

Kossuth Ferenc 1914-ben bekövetkezett halála után Apponyi lett a Kossuth Párt elnöke. A nagy, országos politikai irányzatok között – immár a háború előestéjén – kiéleződtek a koncepcionális és hatalmi harcok. Apponyi nagy tekintélyét latba vetve igyekezett kibékíteni az ellenfeleket, és elsimítani az ellentéteket, mert károsnak, sőt, veszélyesnek tartotta az egységromboló torzalkodásokat. Ennek a küzdelemnek tematikájából sem hiányozhatott a véderővita. A gróf, aki megérezte a háború közeledtének előszelét, újólágh meghirdette a „treuga Dei”-t (isten békéjét), hogy egységes nemzet álljon az ellenséggel szemben.

1914 júliusában kitört a háború. A trónörökös, *Ferenc Ferdinánd* szarajevói meggyilkolása alkalmas ürügyül szolgált arra, hogy az egymással szemben álló felek kiássák a csatabárdot. Tisza miniszterelnök az első napokban még kétségtelenül bizonytalanzkodott, vajon kellően felkészültek-e a központi hatalmak a nagy összecsapásra? Vajon Románia, Erdélyre aspirálva, nem fogja-e hátba támadni Magyarországot? Vilmos német császár és *Ferenc József*, a Monarchia agg uralkodója vakon bizakodóak voltak („mire lehullanak a falevelek...”), és meggyőzték a magyar miniszterelnököt, hogy „most vagy soha”. Ettől kezdve *Tisza Istvánnál* senki sem állt ki lelkesebben és konokabban a háború mellett.

A történelmi Magyarország határait féltő politikusoknak még annyi aggályuk sem volt, mint Tiszának. Apponyinak sem! ^[**] Ám 1916-tól kezdve, amikor már kirajzolódni látszott az antant vitathatatlan katonai fölénye, s a villámháborút (Schlieffen-terv) felváltotta az állóháború, a félelem és a belső meghasonlottság körvonalaí sejtettek fel a horizonton. Apponyi, látva a súlyos bel- és külpolitikai hibákat, javaslatot tett egy ellenőrző bizottság felállítására. Ezt az indítványt a király elfogadta. Az ellenzék részéről a bizottság tagja lett, *Apponyi Albert*, ifjú *Andrássy Gyula* és *Rakovszky István*. A közös külügyminiszter, *Burián István* azonban olyan rosszindulatúan viselkedett velük szemben, hogy tiltakozásul lemondtak tisztségükről. A képviselőházban pedig egyre inkább kiéleződött a választójogért folyó harc. Tisza hű maradt önmagához: továbbra is úgy vélte, hogy „sötétbe ugrás” lenne megadni ezt a jogot a munkásságnak. Attól tartott, hogyha a proletariátus bevonul a parlamentbe, megszűnik az elit majoritása, ez pedig veszélyeztette volna az uralkodó osztály dominanciáját. Apponyi ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a nép, amely a háború alatt nagy véráldozatot hoz, megérdemelné politikai jogainak kiszélesítését.

1918. május 23-án Tisza, miután a képviselőházban beismerte a háború elvesztését, kormányával együtt, távozott az ország éléről. Az új uralkodó, *IV. Károly*, aki soha nem rokonszenvezett az erőszakos és merev miniszterelnökkel igyekezett megszabadulni tőle s erre jó alkalom kínálkozott, amikor vita támadt közöttük a választójog és a nemzetiségi kérdésben. Károly ugyanis – birodalmát mentendő – késznek mutatkozott bizonyos engedményekre. Ez ugyan csupán morzsák voltak és nem demokratikus jellegű elképzelések. Tisza mégis sokallta. Legfőképp hallani sem akart semmiféle föderalista megoldásról, holott már azt is túlhaladta az idő: a magyar-

országi nemzetiségek egymás után nyilvánították ki önrendelkezési szándékukat. A történelmi Magyarország végóráit élte, s ezen már az sem segített, hogy újra *Wekerle Sándor* lett a miniszterelnök (aki bevette kormányába kultuszminiszterként Apponyit), senki és semmi nem menthette meg többé az osztrák–magyar birodalmat a totális összeomlástól.

A háború okozta rettenetes méretű vérveszteség, az ijesztő nagyságú elnyomorodás, a nemzeti függetlenség és a demokratikus szabadságjogok hiánya, a nemzetiségek elszakadásának robbanást sejtető ereje, s nem utolsósorban a változatlanul megoldatlan földkérdés *Dózsa György* szellemét megidéző feszültsége társadalmi kataklizmához vezetett.

1918. október 31-én győzött az őszirózsás (polgári demokratikus) forradalom. A tömegek elsöpörték a háborús kormányt. Ez olyan fordulat volt Magyarország történelmében, amelyet Apponyi gróf nem tudott és nem is akart követni. Kivonult a közéletből, s passzív szemlélője lett az eseményeknek. *Károlyi Mihály* renegát mágnás volt a szemében, aki elárulta nemzetét és főleg osztályát.

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor (1919. március 21.) már szemlélője sem akart lenni a hazai történéseknek, minden (keresztény és nemzeti) porcikája tiltakozott a kommün ellen. Néhány napi bujdosás után a Dunán keresztül, kalandregénybe illő módon szökött Ausztriába és onnan az Apponyiak ősi családi birtokára, a Pozsony megyei Éberhardra (ma: Malinovo, Szlovákia). Bízott abban, hogy a tanácskormány uralma tiszavirág életű lesz, hiszen jómagam a „természet ellen való merényletnek” tartotta a proletariátus hatalmát, a nagybirtok és a nagyipar kisajátítását. Bécsi összeköttetései révén szeretett volna ugyan bekapcsolódni a magyar politikai emigráció tevékenységébe, de az antant inkább a *Bethlen István* vezette antibolsevista Komité és a szélsőségesek szolgálatait vette igénybe.

1919 novemberében tért vissza Budapestre. Éppen akkoriban, amikor a párizsi békekonferencia ún. Ötös Bizottságának meghatalmazásából *Sir George Clerk* brit fődiplomata érkezett a magyar fővárosba, hogy ellenőrizze és segítse a koalíciós kormányalakítási kísérleteket. A Clerk-bizottságban minden befolyásos antikommunista helyet kapott, Apponyi is. A gróf mindazonáltal nem tartozott a vérszomjas antikommunisták közé, kezdettől ellenezte Horthyék vérbosszúját, a fehérterrort, annál is inkább, mert tudta, hogy a „fővezér” Szegeden a francia gyarmati katonák (szenegáliak) védelme alatt dekkoló „nemzeti hadserege” egyetlen puskalövést sem adott le a kommünre, hanem annak leverését a román királyi hadseregtől várta. Kijelentette, hogy az ő „kereszténysége nem ismer sem felekezeti gyűlöletet, sem fajgyűlöletet, az üldözés pedig nem politika”. Ez a nyilatkozata félreérthetetlenül a „szegediek” vérgőzös megtorlásai és antiszemita gyakorlata ellen irányult. Nem tartozott Horthy hívei közé, ha visszafogottan is harcolt ellene, mert úgy érezte, hogy nem holmi bosszú, hanem a nagytőke és a nagybirtok hatalmának helyreállítása a központi feladat, s ez megkívánja a politikai elit összefogását. A fővezér kénytelen volt lenyelni bírálatait, Apponyi túl tekintélyes és túl népszerű volt ahhoz, hogy amolyan igazi „horthysta módon” torolja meg rajta sérelmeit. A Clerk-féle megbeszélésén néhányan a gróftól javasolták a leendő kormány élére, mivel mérsékelt integrátort láttak benne, ám a többségben levő szélsőségesek ezt elvetették. „Végre egy őszinte szó!” – mondta Apponyi és elhagyta a tárgyalótermet. ízléstelennek tartotta volna, ha harcba száll a kormányfői bársonyszékért.

A bizottság képviselői végül kompromisszumot kötöttek egymással, és a keresztény-szocialista *Huszár Károlyt* választották meg a kabinet élére. Irányítása alatt hozták tető alá az ún. koncentrációs (koalíciós) kormányt, melyet a legfőbb ellenforradalmi pártok képviselőiből állítottak össze.

Amíg Magyarországon egyidejűleg folyt a tárgyalások sorozata és a véres leszámolás országszerte, Párizsban az antant hatalmak a békediktátumok összeállításával foglalkoztak, hogy mielőbb lezárják az imperialista világháborút.

A békeszerződésből mindenekelőtt a győztes nagyhatalmak akartak profitálni, de kisebb szövetségeseik is történelmi elégtételt követeltek. A világ újrafelosztására szövetkeztek, és – mint látni fogjuk – ez az átszabás súlyos megrázkódtatásokkal járt. Ebben a vitában nagyon szemléletesen érvényesült az angol diplomácia „ars poeticája”: „Angliának nincsenek állandó barátai, csak érdeke vannak”. Ezeknek az érdekeknek érvényesülését az erőviszonyok határozták meg.

Jelentős szerepet játszottak a feltételek kidolgozásában a stratégiai motívumok, a riválisok ellehetetlenítése, a vezető pozíciók megszerzése. Katonai, politikai, gazdasági szempontokat vettek tehát figyelembe, mit sem törődve a legyőzöttek alapvető érdekeivel. Ez az imperializmusra oly jellemző mohóság és kíméletlenség nem vallott túlzott bölcsességre, hiszen fölkeltette a kifosztottak revansvágyát és elhintve egy újabb, még véresebb világháború magvait. A nemzetközi antimilitarista baloldal (zimmerwaldi konferencia) annexió és hadisarc nélküli békét követelt, de az antant országai fokozott nacionalizmussal, a haza nagy győzelmének ünneplésével altatták el népeik éberségét és tisztánlátását.

Párizs mellett megkezdődött béketárgyalásokon a győztesek megmásíthatatlan diktátumokat tettek az asztalra. A vesztes felek meghallgatása merő formalitás volt: megtehették ugyan észrevételeiket, de ez senkit semmire sem kötelezett. A Huszár-kormány által kijelölt szakemberekből álló magyar delegáció nagy intenzitással készült a békefeltételek megvitatására. Naivul azt hitte, hogy Párizs győzelemtől megittasult politikusai kíváncsiak lesznek a vesztesek érvelésére. A politikus-földrajztudós *Teleki Pál* irányításával az ellenfelek meggyőzésére alkalmas térképek, statisztikák, grafikonok tömegével vértették fel magukat, figyelembe véve a gazdasági és néprajzi szempontokat, melyekkel bizonyítani akarták, mi az a minimum, melyet a győzteseknek érintetlenül kell hagyniuk, ha nem akarják Magyarországot letörölni a világtalaszról. Bízta abban, hogy a tények súlya alatt *Clemenceau*, *Lloyd George*, *Vittorio Orlando* és *Wilson* amerikai elnök összeroppan és „helyet ad Magyarországnak a nap alatt”.

A kabinet *Apponyi Albert*et bízta meg a magyar delegáció vezetésével, amit ő készségesen el is vállalt. Nem véletlen esett a választás a grófra. Korántsem a háborúban vesztes, megcsonkításra ítélt hazája adta háttérét nagy tekintélyének, hanem nemzetközileg is elismert katartikus személyisége. Olyan retorikai adottságokkal rendelkezett, hogy hallatán még a holtak is feltámadtak. Ha ő nem, akkor senki sem lett volna alkalmas arra, hogy felfigyeljenek mondandójára.

1920. február 16-án hangzott el híres expozéja, amelyet még az ellenségei is remekműnek tartottak. Drámai – bár fölösleges dagályosságtól nem mentes – szavakkal vizionálta a diktátum elfogadásának várható következményeit.

„Nyíltan kimondom, hogy a békefeltételek úgy amint Önök szívesek voltak azokat nekünk átnyújtani, lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok. [...] Nem titkoljuk el mindenekelőtt megütközésünket a békefeltételek mérhetetlen szigora felett. A többi háborút viselt nemzettel, Németországgal, Ausztriával és Bulgáriával kötött békefeltételei mindenesetre szigorúak. De közülük egyik sem tartalmazott a nemzet életére olyan lényeges területi változtatásokat, mint azok, amelyeket velünk elfogadtatni akarnak. [...] A legjobb akarattal igyekszünk keresni olyan álláspontot, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi. És, uraim, ezt az álláspontot már megtaláltuk. Ez a nemzetközi igazságosságnak, a népek szabadságának nagy eszméje, amelyet a Szövetséges Hatalmak olyan fennen hirdettek, továbbá a béke közös nagy

érdekei. [...] Nem látom be, hogy a nemzetiségi elv, a nemzeti egység elve nyerne ez által a feldarabolás által [...] követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket most tőlünk elszakítani akarnak [...] abban a végső esetben, ha területi változásokat fognak reánk kényszeríteni, a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelme hatásosabban és részletesebben biztosítassék. [...] A történelmi Magyarország töltötte be azt a feladatot, hogy államot tartva fenn, amelyben egyensúly és biztonság uralkodott, megvédte Európát a Keletről fenyegető közvetlen veszedelmek elől. [...] A történelmi Magyarország tehát Európában egyedül álló természetes gazdasági és földrajzi adottságokkal rendelkezik [...] egyetlen részt nem lehet leszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvednék. [...] Ha Európának ebben a részében, amely még mindig közel áll a bolsevizmus égő fészkehez, megnehezítik a munka újból való megkezdését, ezáltal csak a társadalmi béke veszélyei nyernek újabb tápot. Készek vagyunk vereségünk váltságdíját megfizetni. [...] De ez lenne az újjáépítésnek egyedüli elve? Kívánom Önöknek, uraim, hogy a győztes fegyverek dicsőségét szárnyalja túl a béke megteremtésének dicsősége...”

Szónokunk cicerói teljesítményt nyújtott, ezt a győztesek is elismerték, ám az elemzők rámutattak, hogy oly megdöbbenéssel mértékben hangsúlyozta az ún. „történelmi” magyar szupremáciát a térséget illetően, amellyel voltaképpen igazolta a győztes hatalmak (no meg a hazai nemzetiségek) vádjait a magyarok kirekesztő, vélt „felsőbbrendű” tudatából fakadó politikai gyakorlatát. Apponyinak csalódnia kellett: a Nyugat és az ún. utódállamok (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) semmiféle engedelményre nem mutattak hajlandóságot.

Sokan ezért részben a gróf számlájára írják az elszenvedett kudarcot, de ezzel ilyen sommásan nem érthetünk egyet. A hazánkat sújtó feltételeket – mint tudjuk – még a tárgyalások előtt hozták tető alá és betonozták be. Nem létezett olyan győztes hatalom, amely kellő súllyal állt volna a háború kárvallottjai mellé. Magyarország és a többi vesztes fél szempontjai kevésbé voltak fontosak, mint az antant stratégiai, politikai, gazdasági és etnikai érdekei.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy egy *cordon sanitaire* létrehozása Szovjet-Oroszország nyugati határa mentén, a béketárgyalások idején, alapvető fontosságú volt. Célja a bolsevik eszme elszigetelése és annak megakadályozása, hogy a Szovjet katonai akciót indítson a Nyugat ellen. Ennek persze nem volt semmi realitása, hiszen a szovjethatalom épp abban az időben vívta élet-halálharcát a belső- és külső antikommunista erők ellen, s még feltételezni sem lehetett, hogy újabb frontot nyitna az antant ellen. Ugyanakkor nemcsak a győztesek és legyőzöttek között zajlottak le éles viták a békekonferencián, hanem a nyertesek között, hiszen imperialisták lévén minél nagyobb konc megszerzésére törekedtek. Olykor még egymást is kijátszották: Orlando, az olasz küldöttség vezetője például sírógörcsöt kapott, és hazautazott, mert nem érvényesítették területi aspirációit a Balkán és Ausztria viszonylatában.

Apponyit megviselte a kudarc, le is mondott a békeküldöttség vezetéséről. Így aztán nem ő, hanem *Benárd Ágoston*, a kormány által felhatalmazott munkaügyi miniszter látta el kézjegyével 1920. június 4-én a megalázó feltételeket. Horthyék nyilván Trianon iránti lesújtó véleményüket akarták kifejezni, amikor egy harmadrendű politikusra bízták ezt az aktust. De a tényen ez mit sem változtatott.

Apponyi nemzetfelfogása, noha sokkal kiegyensúlyozottabban is – lényegében megegyezett a hivatalos horthysta koncepcióval. Ő is szilárdan az integer Magyarország álláspontján állt, és a szupremácia kérdésében is a magyar „felsőbbrendűség” nacionalista szemléletét vallotta. Közismert, hogy Horthyék külpolitikai motivációi között mindenkor elsőbbséget élvezett az irredentizmus. Ezzel a felfogással a gróf is azonosult: „A békekonferencián nem sokat értünk el, de jogainkat nem adjuk fel [...]”

idővel a békét korrigáljuk.” Apponyi nem jelölte meg a megoldás módszereit, de ő Horthynál vagy *Gömbös Gyulánál* jóval inkább a békés út kipuhatólására hajlott.

1920. március 1-jén került sor a kormányzó megválasztására. Senkinek sem lehettek kétségei. Csakis Horthy – mint szegedi fővezér – mögött állt jelentékeny katonai erő: az ellenforradalmi nemzeti hadsereg, amely példátlan módon még a látszatra sem adva, parlamenti jelenlétével biztosította Horthy győzelmét. A leadott 141 szavazatból 131 jutott az admirálisnak, míg Apponyira heten voksoltak. A terrornak abban a légkörében ez nem lebecsülendő eredmény volt. Ráadásul akkoriban az antant nem látott Horthynál alkalmasabb államfőjelöltet. Ő az erős ember, a kérlelhetetlen antikommunista, aki minthogy személyében biztosította, hogy a keresztény kurzus kész fellépni minden újabb forradalmi kísérletekkel szemben. Támogatta tehát Horthy kormányzónak a választását, ám ennek fejében kikötései voltak: a fehérterror megszüntetése, a gyilkos különítmények felszámolása, egy koncentrációs kormány kinevezése, parlament létrehozása. A kormányzó természetesen fűt-fát megígért, a valóságban azonban demokrácia helyett (hiszen annál mi sem állt távolabb tőle) fasisztoid uralmat vezetett be – az antant pedig ezt hallgatólagos tudomásul vette.

1921 őszén IV. Károly már másodszor tett kísérletet arra, hogy a magyar trónt visszaszerezze. (Ausztriában erre esélye sem lett volna.) Ezúttal Budaörsig jutott el, ott Gömbös – jórészt egyetemi hallgatókból álló – önkéntes fegyveresei meggátolták továbbhaladásában. Egy kis operett-lövöldözés után elfogták, néhány napra tatai vár-fogságra ítélték, majd röviddel később a tihanyi apátságba kísérték. Ez volt az utolsó Habsburg király utolsó európai tartózkodási helye, mert onnan az angolok hamarosan Madeira szigetére száműzték. A hatalomhoz ragaszkodó Horthy a nemzetközi helyzetre hivatkozva nem volt hajlandó átadni helyét az uralkodónak (aki a portugál szigeten halt meg 1922-ben), és annyi bizonyos, hogy az antant kategorikusan ragaszkodott a Habsburgok trónfosztásához. Apponyi meglátogatta Károlyt még Tihanyban, hogy kifejezze a Habsburg-ház iránti lojalitását. Amikor a nemzetgyűlésben, 1921. november 6-án törvénybe iktatták a detronizációt, a gróf nagy beszédben tiltakozott a – szerinte – legitim király foglyul ejtése miatt. Kiáltványt olvasott fel és a kiáltványban kijelentette, hogy az alkotmánnyal való szakításnak minősíti a trónfosztást. Ezután néhány legitimista képviselőtársával együtt kivonult az ülésteremből.

Minden személyét érintő áskálódás ellenére, az 1922-es parlamenti választásokon ismét Jászberény képviselője lett. Ez azt bizonyítja, hogy a gróf népszerűsége és tekintélye mit sem kopott az idő múlásával. Látva a Horthy-rendszer erősödő diktatórikus jellegét, javaslatot tett a Friedrich-féle választási szisztéma visszaállítására. Követelte a vidéken bevezetett nyílt voksolási forma megszüntetését. „Amíg a választások a nyilvános szavazás elvén alapulnak, nem ismerheti el a nemzeti akarat képviselőjének” – hangsúlyozta, egyik beszédében is a titkos választás bevezetését szorgalmazta. Parlamenti felszólalásaiban továbbra is következetesen felvetette a királykérdést. Pontosabban, mint mondotta, királykérdés nincs is, hiszen az országnak van legitim uralkodója. A gróf az alkotmányos élet restaurációját tekintette a demokrácia feltételének. Az ő demokráciája természetesen nem felelt meg a klasszikus követelményeknek. Nem az angoloktól vagy a franciáktól vette a mintát, hanem saját (arisztokrata) kútfőjéből: egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a hatalmat megossza „közrendűekkel”, munkásokkal, paraszttal, mint ahogy arra sem, hogy legalább részben kiossza a feudális nagybirtokot azok között, akik megművelik. Csupán arra gondolt, hogy a nép néhány képviselője is bejuthasson a parlamentbe, anélkül hogy az bármi fenyegetést jelentene a főnemességre nézve. A Horthy-Bethlen-féle fasisztoid uralmi struktúra mindvégig idegen maradt számára.

Életének utolsó éveiben a Népszövetség magyar fődelegátusa volt, s ebben a

szerepkörben a magyarság imázsának tisztára mosását, a nemzet neuralgikus kérdéseinek feszegetését tartotta fő feladatának. Frappáns beszédei mindig nagy hatással voltak hallgatóságára, anélkül azonban, hogy szavainak bármilyen fogantja is lett volna. Ám nem mindenkit nyugöztek le Apponyi expozéi. Az utódállamok (kisantant) delegáltjai permanens veszélyt éreztek a Trianonra vonatkozó felszólalásaiban. Attól tartottak, hogy előbb-utóbb talán mégiscsak hatást tesz a nagyhatalmakra, s felvetik a részleges határrevíziót. Éppen ezért minden elkövettek, hogy lejárassák afféle kiöregedett, hosszú szakállú télapónak tüntetve fel, aki csak fújja rögeszmésen a magáét, s akinek szólamai felett a magyar szupremácia örökös hangoztatásával együtt már réges-rég eljárt az idő. Népszerűsége azonban Genfben is változatlan maradt. Azt beszéltek, nincs a városban olyan ember, aki tisztelettel meg ne süvegelné, ha összetalálkozik vele az utcán.

Nyolcvanötödik születésnapjáról nemcsak a magyar uralkodó elit emlékezett meg, de külföldi politikusok is. Ez alkalommal üdvözölte őt, többek között, *Otto Ender* osztrák kancellár, *Arthur Henderson* brit, *Dino Grandi* olasz és *Julius Curtius* német külügyminiszter, és még sokan mások. (Például a korszak egyik kalandor típusú sajtócézárja, *Lord Rothermere*, a magyar irredentizmus buzgó pártfogója, aki egész kutyakomédiát játszatott el magyar híveivel, oly nagyon szerette volna fiát, *Esmond Harmsworthot Radomer* néven magyar királlyá koronáztatni.)

1931-ben Apponyit újra bejuttatták a Házba, és újra Jászberényből, de lassacskán már kezdett kimaradozni az ülésteremből egészsége megromlása miatt. Utolsó heteit a világtól elvonulva töltötte. 1933. február 6-án halt meg, Genfben. Itthon a budapesti Koronázási Nagytemplomban temették el, ott, ahol jórészt királyaink nyugszanak. A gyászmisét *Serédi Jusztinián* bíboros hercegprímás celebrálta, nagy papi segédlettel.

Elhunytának a külföldi sajtó is kivételes teret szentelt. Most már legkeményebb honi és külhoni ellenfelei sem fukarkodtak a jó szavakkal kegyelettől áthatott szép nekrológjaikban, amikor érdemeit méltatták. A bukaresti *Dimineață*-ban például *Livin Nasta* így emlékezett meg a grófról: „Habár ellenségünk volt, megrendülve fogadjuk halálának hírért, mert tudjuk róla, hogy hatalmas államférfija volt nemcsak Magyarországnak, hanem Európának, s rendkívüli műveltségét világszerte ismerték. Magyarország gyászában mi is részt veszünk.”

Apponyi Albert gróf a magyar arisztokrácia gyermeke, aki úgy szolgálta hazáját, hogy a népet sem akarta kisemmizni. Nem tartozott a korszakosán nagy, meghatározó jelentőségű államférfiak, még kevésbé a progresszív politikai gondolkodók közé, de nemzetünk egyik vonzó, színes egyénisége volt, tevékeny részese s cselekvő (nem mindig szerencsés kezű) formálójára viszontagságos históriánknak. Emlékeznünk kell rá, mert negligálása egyenlő lenne múltunk méltatlan megcsonkításával.

JEGYZETEK

[*] Károlyi Mihály, Apponyi Albert unokaöccse (nagyon szerette az öregurat), emlékiratában így ír erről: „Apponyi, aki a kalksburgi jezsuiták tanítványa volt, s ennek a neveletésnek a szellemét egész életén át magában hordozta, szofisztikájával és szóno-kiasságával gyakran hozzájárult az igazság elkendőzéséhez. Legnagyobb hibáját akkor követte el, amikor kultuszminiszter korában – kiáltó ellentétben Deák és Eötvös szellemével – megalkotta azt a hírhedt iskolatörvényt, amely a nem-magyar nemzeteknek

annyi keserűséget, nekünk magyaroknak [pedig] annyi bajt szerzett.” (Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül, Bp. 1977.) [\[vissza\]](#)

[**] „Ez a ragyogó tehetségű, szeretetre méltó férfi [...] egész alkatával pacifista volt. Erkölcsi érzéke és nemes természete az erőszak ellenségévé tette. [...] Mégis, Magyarország hadbalépését ezzel a hírhedt felkiáltással üdvözölte: »Végre!« [...] Ő is a régi Magyarország sírásói közé tartozik.” (Károlyi, i.m.) [\[vissza\]](#)

A néptribun

Bokányi Dezső (1871-1938)

Bokányi Dezső a múlt századelő magyar szociáldemokrata mozgalomának legnagyobb szónoka volt. Budapesten született a Párizsi Kommün évében, 1871. február 11-én. Édesapja *Bokányi Mihály* bajai kőfaragó, művészi szinten gyakorolta szakmáját (ő készítette el a városka Szentháromság-szoborcsoportjának alakjait). Az apa, mestersége kegyetlen betegségének, a szilikózisnak lett áldozata, amikor még mindössze 34 éves volt. A fiút a vallásos nevelőapa, *Kegyella Mihály* a királyi gimnáziumba íratta be, hogy annak elvégezte után papneveldébe küldje. Ám Dezső nem érzett elhivatottságot isten szolgálatára. Ő apja nyomdokain járva, gondolatait-érzéseit inkább kőbe akarta vésni. Ezért félbeszakította középiskolai tanulmányait és kőfaragó lett. Az ifjú a kiegyezést követő korszakban cseperedett felnőtté, amikor Magyarországon az ipari-gazdasági fejlődés óriási lendületet vett. A kézműipar mellett megjelent a gyáripar, mely mindinkább átvette a vezető szerepet. A lófogatok egyre kevésbé tudtak versenyre kelni a vasúttal, a gőzgépeket kezdte felváltani a villamosítás, mely mindinkább kiszorította a gyertyát, a mécsest. Nőtt az iparban foglalkoztatottak száma, s egyben az igény a jól kvalifikált szakmunkások iránt. A proletariátus életvitele, lakás- és egészségügyi helyzete középkori színvonalon rekedt meg. Kizsákmányoltsága nem csökkent, s ez a körülmény élezte az osztályharcot, mely a szervezkedés útjára kényszerítette a dolgozókat. Erősödött a szakszervezeti mozgalom s a szocialisztikus irányzatú tömörülés. Bokányi 17 éves volt, amikor felszabadult és segéd lett.

Munkáskörnyezetben érezte igazán jól magát, hamar megtalálta a közös hangot szaktársaival. Felismerték benne a szolidáris, a dolgozó emberekért harcolni kész fiataalt. Ezért *Stöckl* főpallér ajánlatára bekerült a szakszervezeti mozgalomba, ahol egyre több feladattal bízták meg: dalárdában énekelt, jegyzői feladatot látott el, megbízták az építőmunkások könyvtárának kezelésével. Nem sok idő kellett hozzá, és a kőfaragók érdekvédelmi szervének vezetőségi tagja lett. Ott volt 1890-ben az első

magyarországi május elsejei munkásfelvonuláson, sőt: aznap este ő a szakegylet szónoka. Harcra, szervezkedésre buzdította társait. Lelkesítő, derűlátó távlatokat nyitott meg hallgatósága előtt: „Ez az idő közelebb van, mint gondoljátok. De nem jön el magától, a kapitalista nem fogja belátásból szétszítani a vagyont közöttünk. El kell venni tőle!” Fiatal „mozgalmár” még, csekély tapasztalatot halmozott fel, de hallgatóságát meglepte érettséget, szenvedélyes hangja. Az egyik polgári lap figyelmét nem kerülte el a szereplése: „Egy Bokányi Dezső nevű munkás különösen kitett magáért.”

A szakszervezeti aktivista nem volt függetlenített ember. Miközben szervezte, nevelte társait, a szakmájában maradt, és művészeti alkotásokkal is maradandóvá tette nevét. Ő faragta a Mátyás-templom kőcsipkéit. Az ifjú harcos – Jászai Samu javaslatára – mint hallgató jelen volt 1890-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt decemberi, első kongresszusán, ahol elfogadták a mozgalom Elvi Nyilatkozatát. E fontos, korszerű dokumentum célul tűzte ki „a mai termelési módnak a társas munkával leendő helyettesítését”. Abban is állást foglalt, hogy a társadalom megváltoztatásának történelmi feladatát a szervezeti proletárság hivatott elvégezni.

Bokányi gyakorlati ember volt, de szorgalmasan tanulmányozta a marxista irodalmat, s a távlati célok ismeretében bátorította szaktársait. Az építőmunkások 1891-es, első nagy mozgalmának tevékeny résztvevőjeként szerepet játszott a követelések megfogalmazásában is. Tagja volt a bértárgyalásokat folytató küldöttségnek. A sztrájk sikerrel járt, a tőkésék engedményeket tettek. Ez nemcsak a munkabeszüntetők szervezett és erélyes fellépésének volt köszönhető, hanem annak a körülménynek is, hogy a nagy építkezési konjunktúrában minden egyes kiesett óra súlyosan érintette a profitéhes vállalkozókat. Éppen a leendő Országháza épületén dolgozott, s a munka leállításának nemcsak gazdasági, hanem politikai kihatásai is lehettek. Bokányi népszerűsége nőttön-nőtt szaktársai körében, nem így ítélték meg azonban tevékenységét a polgári körök s az őket kiszolgáló hatóságok. Feketelistára került, s ez megnehezítette elhelyezkedését szakmájában. Mivel ebben az időben nem volt túl magas az építőmunkások szervezettségi foka, sokat járt vidékre, hogy növelje szakszervezetének létszámát és tagjainak öntudatát. Jól beszélt németül, s kiváló szónok hírében állt, s ezért ő képviselte a szakma dolgozóit az építőmunkások bécsi kongresszusán. Pályája töretlenül ívelt felfelé. Rövid ideig a betegsegélyező pénztár tisztségviselője volt. 1893-ban már küldöttként vett részt az MSZDP második kongresszusán. Ez a tanácskozás a súlyos belső harcok jegyében telt. A megalkuvó *Csillag Zsigmond* és társai kibuktatták a pártvezetésből az osztályharcos *Engelmann Pált* és néhány hívét, ám az 1894-es harmadik kongresszuson – noha Engelmann kimaradt a vezetésből – sikerült a párt belső egyensúlyát helyreállítani. Ekkor lett Bokányi a pártvezetés tagja. A neves szónok ekkor beszélt először tízezer hallgató előtt a Nemzeti Lovardában. Kiállt a nyolcórás munkaidő és a választójog követelése mellett. Nagyhatású beszédében kijelentette: „A munkásosztály, mely tud dolgozni megszakadásig a gazdagok profitjáért, tud majd harcolni, és ha kell, meghalni azért a viláért, amelyért érdemes élni...” *Buchinger Manó* szociáldemokrata vezető nagy elismeréssel nyilatkozott a szónok képességeiről. „Kis termetű, lengő, fekete hajú ember volt – jellemezte egyik kortársa –, széles karimájú, puha kalappal (melyet a prolik Bokányi-kalapnak neveztek), csokorra kötött, fekete művésznykkendővel, folyton hangosan és elevenen beszélve, mintha szakadatlanul láthatatlan tömegekhez intézné szavait, a munkások kedvence, a gyűlések gyűjtő hatású született néptribunja, akinek szónoki ereje alól senki se vonhatta ki magát. »Úgy kell beszélni – mondta egy alkalommal –, hogy a tömeg ne csak a szavakat értse meg, hanem elevenen maga előtt lássa azt, amiről szó van.«” *Apponyi Albert* is – aki pedig nem tartozott a szociáldemokratákat kedvelő politikusok közé – hatása alá került Bokányi retorikai

teljesítményének: „Irigylem ezt a borzas kőfaragólegényt orgánumáért.”

Amikor elhatározták, hogy a hetilapként megjelenő Népszavából napilapot csinálnak, Bokányi nagy lelkesedéssel vetette bele magát a szervezésbe. Ő lett a munkásújság felelős szerkesztője. A *Népszava* napilapként 1895. május elsején jelent meg először, és a liberális Bánffy-kormány, radikális hangvétele miatt azonnal üldözőbe vette. Az 1896-os választásokon Bokányi Orosháza szociáldemokrata jelöltje lett, de az akkori népellenes, szigorú cenzuson alapuló választási törvény, a terror, a korrupció, az etetés-itatás körülményei között semmi esélye nem volt arra, hogy országgyűlési képviselő legyen. Pedig gróf- és papellenes agitációja az egyszerű parasztekerek rokonszenvét váltotta ki. „Lázító” beszédei miatt sokszor gyűlt meg a baja a hatóságokkal. Osztályellenes izgatásait az ún. szabadelvű kormányzat nem tolerálta. 1898-ban az esküdtszék egyévi államfogházra ítélte, amelyet a váci fegyházban kellett letöltenie. A párt jobbratolódását értetlenül figyelte, de fegyelmezett pártmunkás lévén átmenetileg sodródott az árral. Beszédeiben nagy teret szentelt Magyarországnak a Monarchián belüli alárendelt, hátrányos helyzetének. Kiállt a honi ipart és mezőgazdaságot támogató védvámok mellett: „A magyar marha húsa olcsóbb Bécsben, mint Budapesten. A magyar kender, len, gyapjúk garasokért megy ki az országból és drága iparcikkek formájában tér vissza. Gyarmattá süllyedtünk. Az osztrák tőke nem akarja, hogy Magyarország is iparosodjék”. 1903-ban jelen volt és felszólalt a programadó pártkongresszuson. Bokányi a tőle megszokott lendülettel beszélt a szocialista távlatokról, követelte a mezőgazdasági munkások szervezését és a nemzetiségiek egyenjogúságának elismerését. Itt és ekkor fogadták el a Magyarországi Szociáldemokrata Párt céljait évtizedekre meghatározó programot. A dokumentum leszögezte, hogy a kizsákmányolás és elnyomás megszüntetésének egyedüli módja a kapitalizmus megdöntése, az új társadalmi rend megteremtése, a politikai hatalom meghódítása által. A túl általános megfogalmazások azonban forradalmi helyzetben megbénították a vezetőség nagyobbik részét. A mezőgazdaságban elvetették a földosztást, és a nagyüzemek kialakítása mellett foglaltak állást. Ez utóbbi kérdésben nem vették figyelembe a konkrét magyarországi politikai és gazdasági viszonyokat. Bokányi egyetértett a párthatározattal és megszavazta. Ennek jegyében, a parasztság körében végzett agitációja során – a párt hivatalos álláspontját követve – nem állt ki a földmagántulajdon mellett. A parasztság ezt nagyon nagy csalódással fogadta, de Bokányi népszerűsége mégis töretlen maradt.

1903 októberében *Tisza István* lett Magyarország miniszterelnöke. Erős kézzel vette fel a harcot minden demokratikus, az általános választójogot követelő irányzattal szemben. A nemzetiségiek reménye, hogy előbb-utóbb elnyerhetik az egyenjogúsítást, hamar szertefoszlott. A kormányfő megbeszélést hívott össze, hogy a meghívott pártok elmondják véleményüket a választási törvénytervezetéről. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártot Bokányi Dezső képviselte. Hozzászólásában kifejtette, hogy a tárgyalt tervezet nem jogkiterjesztő, hanem ellenkezőleg: jogfosztó, célja a munkásság kirekesztése a politikai jogokból. Amíg Nyugat-Európában a proletariátusnak képviselője van a parlamentben, nálunk börtönben senyved. Bokányi kifogást emelt a vidéken bevezetett nyílt szavazási rendszer ellen is. Tisza hajthatatlan maradt. Kifejtette, hogy az általános választójog bevezetése egyértelmű lenne a nemzet (értsd: a tőkés és nagybirtokosok) öngyilkosságával. A szociáldemokrata politikus ekkor még harcban állt a pártellenzékkel, demagógnak tartva megnyilatkozásait. Örömmel és együttérzéssel fogadta az 1905-ben kirobbant oroszországi polgári demokratikus forradalmat: „Világtörténelmi napokat élünk. [...] Ébredjétek nemzetek. Orosz testvéreink bámulatra méltó hősiességgel küzdenek felszabadulásukért. [...] Mi, elnyomott, jogtalan magyar munkások szintén arra az útra akarunk térni, amelyen most ők járnak. Akkor a mennykő beleüt a magyar reakcióba. [...] és utána új élet, új

Magyarország támad.” Ezek kétségtelen forradalmi hangok voltak.

Az 1905-ös kormányzati válság idején *Kristóffy József* belügyminiszter, hogy a szociáldemokratákat leválassza az ellenzék oldaláról választási reformokat ígért. A megbeszélésen Bokányi képviselte az MSZDP-t, de átlátott Kristóffy őszintétlen szándékain, s óvatosságra intette a párt vezetőit. A választási ígéretek a feledés homályába veszttek, mihelyt az állam irányítói úrrá lettek belső nehézségeiken. Bokányi tevékenységi köre és érdeklődése nem volt provinciális, földhözragadt, széleskörűen foglalkozott az ország kérdéseivel: „Kevesebb kaszárnyát, kevesebb kolostort, kevesebb katonatisztet, kevesebb papot, több iskolát, több tanítót, több fizetést, több tanszert követelünk.” Hihetetlen munkabírással végezte megbízatásait. 1907-ben a kerületi munkásbiztosító pénztár aligazgatója lett, miközben a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének vezetőségi tagja. Ugyanakkor a párt főszónoka, és cikkek sokaságában fejtette ki nézeteit. Ellentmondásos politikus, aki ingadozott a radikális retorika és a mérsékelt gyakorlati cselekvés között. A forradalom hívének vallotta magát, de visszatartotta elvtársait a „meggondolatlan” cselekvésektől: „fegyvert csak akkor kell ragadnunk, amikor a munkás elég erőssé válik arra, hogy győzni is tudjon”. Ez felettébb furcsa logika, hiszen a harc kimenetele soha nincsen előre „kódolva”. 1908 áprilisában a készülő „derestörvény” ellen nyilatkozott: ha a parlament megcsinálja a sztrájk törvényt, akkor a párt harcolni fog ellene. Ez a középkorba illő rendelkezés megfosztotta volna az agrárproletariátust, hogy munkabeszüntetéssel védekezzen elemi jogai megcsonkítása ellen. A polgári sajtó vádemelést követelt a „felbujtó” ellen. Látva a klérus előretörését, ajánlotta a papok mielőbbi „mennybemenetelét”, *Prohászka Ottokárral*, a neves katolikus teológussal vitatkozva kijelentette: „A földi mennyországot kívánjuk mi előkészíteni, és nem kívánunk hiú ábrándok, képzelt mennyországot felé sandítani.” A „véres csütörtök” (1912. május 23.) után a harc folytatását javasolta, de a vezetőség (mely nem jeleskedett radikalizmusával) leszavazta. Ezt a döntést is fegyelmezetten tudomásul vette. Ő tartotta az áldozatok temetésén a gyászbeszédet: „Halhatatlanok vagytok, mert az eszmék, amiért meghaltatok, halhatatlanok.”

1914 nyarán kitört az első világháború. A militáns kormány nacionalista „népnevelése” következtében nagy lelkesedés lett úrrá az országban, s a magyar baka készült leszámolni a „kutya Szerbiával”. Bokányi nem volt ugyan híve a katonai megoldásoknak, de kezdetben hallgatott, mert pártja nem szegült szembe a háborúval. Az MSZDP csak azért nem szavazta meg a hadihiteleket, mert nem volt tagja az országgyűlésnek. Vilmos német császár gyors győzelmet ígért, s azt, hogy „fiaink itthon lesznek, mire lehullanak a falevelek. Ám a levelek csak hulltak-hulltak, egyre több gyászjelentés érkezett a frontról, egyre több sebesültekkal teli hadiszerelvény futott be a pályaudvarokra, miközben nőtt a sorállás a boltok előtt a mind kisebb fejadagokért. Az eufóriát felváltotta a türelmetlenség, az elkeseredettség és aggodás. Ebbe a hangulatba robbant bele az Oroszországból érkezett hír: kitört a februári polgári forradalom! Az emberekben felcsillant a béke reménye. Bokányi nem lépett fel a háborúspárti politikusok ellen, és hosszú ideig nem ejtett szót a kivezető útról sem. Az oroszországi események hatása alól azonban már ő sem tudta kivonni magát. Egyik február végi beszédét így fejezte be: „Keleten már virrad!”

1917 tavaszán a szociáldemokrata pártok Stockholmban találkoztak, hogy megbeszéljék a béke kérdését. A *Garami Ernő* vezette hattagú magyar küldöttség tagja volt Bokányi Dezső is. A svéd fővárosban semmi érdemleges esemény nem történt. Garami Ernő ekkor kifejtette pártja azon véleményét, miszerint az Osztrák-Magyar Monarchiát érintetlenül fenn kell tartani. Ezzel az állásponttal Bokányi is egyetértett. 1917. október 25-én hatalomra került Petrográdon az orosz proletariátus. Ennek üdvözlésére a városligeti Iparcsarnokban nagygyűlést tartottak. Beszédet mondott

Bokányi Dezső: „Kezünket nyújtjuk az orosz elvtársaknak, és melegen megrázzuk az ő kezüket, mert visszaadták az emberiségnek a szocializmusba vetett hitet. Tanuljunk az oroszoktól!” 1918. január 20-án a párt újabb beszédet tervezett, ugyancsak a Városligetben, de Garamiék megrettentek egy esetleges általános sztrájktól, ezért a rendezvényt lefújták. Ezt a visszakozót Bokányi is támogatta. A háborúellenes hangulat erősödése egyre többször tüntetésekből jutott kifejezésre. Itt-ott a szocializmus követelése is elhangzott. Bokányit felkeresték a forradalmi szocialisták, hogy álljon az érlelődő revolúció élére. A szociáldemokrata politikus ezt elhárította. Ő inkább az általános választójogért folytatott harcot ajánlotta. Bizonyára ez is szerepet játszott abban, hogy nem került az élenjárók vezérkarába. A forrongó munkások ezt a gesztust árulásnak bélyegezték. Bokányi nem lett tagja a *Károlyi Mihály* nevéhez kötődő Nemzeti Tanácsnak, ám később bevásztották a Budapesti Munkástanácsba. Kiesett az események fősodrásából, ezzel magyarázható, hogy váratlanul érte az őszirózsás forradalom. A nagy lendület hatása alól nem tudta magát kivonni: lelkesedéssel csatlakozott a sorsdöntő népi mozgalomhoz. Nem vett részt a pozíciókért folyó harcban, megelégedett a második vonallal is. A Budapesti Munkástanács küldöttjeként a főváros ügyeinek rendbe hozásán dolgozott, majd *Bíró Lajos* íróval az Országos Propaganda Bizottságot vezette. Rokonszenvezett *Jászi Oszkár* elképzelésével, aki Magyarország integritásának megóvása mellett (és érdekében) egy svájci mintájú szövetségi rendszer megvalósításáról álmodozott. Ez a koncepció igen progresszív lehetett volna a 19. században, de a huszadikban – amikor nemzetiségeink már az elszakadás terveit dédelgették – elveszítette minden realitását. Egyébként Károlyi Mihály kormányfő maga is az integer Magyarország káros álláspontját képviselte. Bokányi bízott a „vörös gróf” vezette kormányban, hitte, hogy irányításával képes lesz az ország demokratikus átalakítását végrehajtani. Amikor *Kun Béla* hazatért Szovjet-Oroszországból és megkezdte tárgyalásait a magyar kommunista párt létrehozása céljából, Bokányival is találkozott, de a szociáldemokrata politikus ragaszkodott pártja önállóságához. Bokányi pesszimista volt az orosz forradalom jövőjét illetően. Ő – mint akkor sokan mások is – ortodox álláspontot képviselt: a Nyugattól remélte a „hajnalhasadást”. Odáig ment, hogy megfenyegette a fejlődés menetét megzavaró, okvetetlenkedő kommunistákat. Kun Béla úgy vélte, Bokányi nem értette meg az idők szavát. Bokányi kétségtelenül arra gondolt, mint sok szociáldemokrata elvtársa, hogy egy polgári demokratikus Magyarország kedvezőbb békét remélhet az Antanttól, s a békekötés után egy független, haladó és virágzó ország bontakozik majd ki a dualista államrendszer romjain. Neheztelt *Leninre*, amiért nem akarta a magyarokra bízni a fejlődés menetét. A bolsevik vezető természetesen nem direktívákat, csupán tanácsokat adott, amelyeket a magyar vezetők vagy figyelembe vettek, vagy nem. Mindkét esetre volt példa. Bokányi akkoriban egyre türelmetlenebb és agresszívebb lett a kommunistákkal szemben: gyakran előfordult, hogy erőszakkal távolította el őket a gyűlésekről. Nem emelt kifogást Kunék letartóztatása ellen, de helytelenítette a foglyok bántalmazását. Bokányi, szociáldemokrata lévén, féltette pártja egységét, s azt tartotta, hogy a leninizmus nem alkalmazható Európára, mert az „ázsiai eszme”. A reformok, az evolúció híve volt és a kommunisták megzavarják a békés, idillikus hatalomátvételt. Mint ízig-vérig demokrata politikus, immár nem zárkózott el a földreformtól, és a kizsákmányolás korlátozását szorgalmazta. Egyetértett Garamival, aki a KMP-ra nem mint testvérpártra, hanem mint ellenfélre tekintett. Ám a tömegek radikalizálódása következtében kialakulóban volt az MSZDP-ben egy olyan baloldali csoport, mely kapcsolatokat keresett Kun Bélával. Ez az irányzat közeledett a kommunistákhoz s a velük való együttműködés szükségességét vallották. Közülük sokan később őszintén csatlakoztak a forradalmi párthoz. Bokányi Dezső nem tartozott közéjük. Ő kitarzott egyre konzervatívabbá váló szervezet mellett. (Akkor lett kommunista, amikor 1919.

március 21-én a két munkáspárt egyesült.) Midőn az Antant 1919 márciusában benyújtotta a hírhedt Vyx-jegyzékét (újabb területeket követeltek Magyarországtól), a fegyveres ellenállást javasolta. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor (1919. március 21.) pedig őszintén csatlakozott a proletárdiktatúrához. Munkaügyi népbiztos lett. Az események dinamikája magával ragadta, s látva a tömegek akaratának megnyilvánulásait, hamar levetkezte reformista beidegződéseit. Több szociálpolitikai javaslattal akarta megjavítani a proletárság helyzetét (munkásbiztosítás, a lakásviszonyok rendezése, a nyugdíjegyületek államosítása, árvák, özvegyek állami ellátása stb.). Ő javasolta, hogy a sokgyermekes családok javára sajátítsák ki a gazdagok lakásait. Mint ateista indítványozta az iskolai vallásoktatás megszüntetését. Visszanyerte régi életkedvét, aktivitását: toborozta a magyar Vörös Hadsereget, az ő ötlete volt az új rendőrség, a Vörös Őrség megszervezése. A neofiták túlbuzgalmával bírálta a kétszínű szociáldemokratákat, javasolta az egyesült párt megtisztítását az egységbontó tagoktól. Az egyesült párt júliusi kongresszusán támadta a szakszervezeteket, mert fő feladatukat nem a termelés fellendítésében látták. Bokányi tagja lett a felső pártvezetésnek. Ő elnökölt a Tanácsok Országos Gyűlésének júniusi ülésén. Felszólalásában méltatta a munkáshatalom politikai, gazdasági és szociális vívmányait. Amikor a ludovikások felkeltek a proletárdiktatúra ellen, Csepelre sietett, hogy mozgósítsa a munkásságot, ezt követően pedig a III. Hadtest parancsnoka lett és minden szóközi erejével a románok ellen buzdította harcra a Vörös Hadsereg katonáit.

1919. augusztus 1-jén a Tanácsköztársaságot leverte az antant katonai túlereje. Megkezdődött Horthyék ellenforradalmi tobzódása, a fehérterror. A rendőrség a lakásán fogta el. Vallatták, megkínózták. Tanúk szerint állta a megpróbáltatásokat. Bokányi a börtönből levelet írt *Szakasits Árpádnak*, melyben a harc folytatására ösztönözte még szabadon levő társait. A kormányzat egy bírósági komédia keretében akarta kollektívan felelősségre vonni és „leleplezni” a Magyar Tanácsköztársaságot, és annak tíz vezetőjét. Ezért rendezték meg az úgy-nevezett népbiztosok perét. A nagy publicitást kapott eljárás harmadik napján került Bokányi Dezső a bírók elé. A vádlott, élve rendkívüli szóközi képességével, kiállt első proletárdiktatúránk mellett. A hallgatóság nagy része vért követelő horthysta különítményesekből toborzódott, akik – mit sem törődve egy bírósági procedúra szabályaival – hangosan tüntettek a népbiztos ellen és fenyegető szidalmazással akarták befolyásolni a tárgyalás menetét. Erre természetesen nem sok szükség volt, hiszen a per lebonyolítói válogatott antibolsevisták hírében álltak, akik készségesen tettek eleget a felső akaratnak. *Berinkei Dénes*, *Balogh Ernő*, *Dietz Károly* tanúk halomra döntötték a vádlott fejére olvasott rágalmakat. A tárgyalás közepette érkezett meg *G. V. Csicserin*, szovjet külügyi népbiztos távirata *Teleki Pál* miniszterelnökhöz: a népbiztosok „áldozatai egy mondvacsinált bűnpernek, és ki vannak téve annak, hogy törvényesen gyilkolják meg őket azokért az intézkedésekért, amelyeket a dolgozó nép javát szolgáló kormány tagjaiként, a nép akaratát kifejezve hajtottak végre [...] tekintettel arra a veszélyre, amelyek a volt népbiztosokat és a Magyarországon maradt szovjet állampolgárokat fenyegeti, a szovjet kormány elrendelte, hogy internáljanak Szovjet-Oroszország területén tartózkodó ezer magyar tisztet. Közülük tíz tisztet [...] túsznak nyilvánított a tíz népbiztosért”. Teleki egyelőre nem válaszolt Csicserin üzenetére. Bokányit, több társával együtt halálra ítélte a *Stocker* bírósága vezetett gyorsított tanács. Vád: lázadás, felségsértés, pénzhamisítás, gyilkosságra való felbujtás. Egyes, kevésbé elfogult polgári körökben az ítéletet „problematikus értékű politikai vezércikknek” minősítették. Teleki végül elfogadta a szovjet ajánlatot, de úgy adta át a népbiztosokat, hogy azok többé nem térhetnek vissza Magyarországra. A szabadult foglyok 1922. február 1-jén léptek orosz földre. A fogadáson Bokányi beszélt: „Fanatikusan hiszem, hogy mi még visszatérünk a kommunista Magyarországra.”

Az egykori népbiztos a munkaügyi népbiztosságon kapott beosztást, ahol társadalombiztosítási ügyekkel foglalkozott. 1929-ben a *Sarló és Kalapács* című magyar emigráns lap szerkesztőbizottságának tagja lett. Lenin műveinek magyarra fordításában is feladatot kapott. Ugyanakkor részt vett a Nemzetközi Vörössegély irányításában. 60 éves korában nyugállományba vonult, de a mozgalmi munkában fáradhatatlan maradt. Kun Béla, hozzá küldött levelében kifejezte reményét, miszerint látni fogja őt a majdani magyarországi proletárdiktatúra élén állók között.

Ez a jövendölés, fájdalom, nem vált valóra. 1938-ban Bokányit koholt vádak alapján letartóztatták, és a börtönkórházban meghalt.

„Halk daccal éltetve...”

Schönherz Zoltán (1905-1942)

... s rútabbul azok haltak épp meg, társaira az elvben, kik bűn nélkül éltek, kik nem közömbösül jó s rossz közt haboztak, de isten pártjában bátran hadakoztak, kikre kéne fényes égi érdemrendet tűzni, ha volna ég, s mint megannyi szentet tisztelni, keresztnél igazb jelet vetve, holtukban is őket halk daccal éltetve.

(*Lukács László: Halotti beszéd
Schönherz Zoltán halálára*)

Schönherz Zoltán mindössze 37 éves volt, amikor életével kellett fizetnie a szabad, független és demokratikus Magyarországért vívott harcában. Egyike volt azoknak a magyar kommunista mártíroknak, akiknek meg kellett halniuk, mert forradalmárok és hazafiak voltak a negyedszázados ellenforradalmi rezsimben, történelmünk egyik legkritikusabb szakaszában. Azok közé a kevesek közé tartozott, akik világosan látták, hogy Horthyéknak köszönhetően Magyarország romlásba és pusztulásba tart. Rövidre szabott életében többet tett népéért, mint kegyetlen hóhérai, akiket ma a politikai jobboldal egyre szemérmertlenebből ünnepel, s már-már a mennyekbe emel, holott közönséges nemzetvesztők voltak, egymillió magyar állampolgár elpusztítói, az ország sírásói. Korántsem véletlen, hogy az ún. „rendszerváltás” után első cselekedetük közé tartozott Schönherz nevének eltüntetése iskolák homlokzatáról, utcablákról, tankönyvekből, akárcsak Sallai Imrée, Fürst Sándoré, Rózsa Ferencé, Ságvári Endrée, s

az illegális kommunista mozgalom és az antifasiszta ellenállás megannyi más alakjáé, mártírjáé. Elképzelhetetlen például, hogy akár a televízióban felújítsák azt a szép filmet, amelyet emlékének szenteltek. [1]

Schönherz Zoltán 1905. július 25-én született Kassán. Polgári családból származott, de fejlődésére meghatározó hatással volt katona nagybátyja, aki 1920-ban tért haza Szovjet-Oroszországból, és tapasztalatait megosztotta övéivel. Élményei a háborúról, a hadifogságról, a forradalomról, a még javába dülő polgárháborúról kitörölhetetlen nyomokat hagytak a kamaszfiúban.

Jeles eredménnyel leérettségizett, majd a morvaországi Brünnben (Brno) és Prágában elektromérnöki tanulmányokat folytatott. Az egyetemen Tomáš G. Masaryk és Eduard Benes csehszlovák polgári demokráciájában, ahol nem kellett naponta szembenéznie a hatóságok zaklatásaival, csakhamar megtalálta helyét a legálisan működő forradalmi marxisták soraiban. Pártfogói javaslatára megismerkedett a tudományos szocializmus alapvető műveivel, elméletileg már fiatal korában igen képzett marxista lett. Született nyelvtelenség lévén eközben több nyelvet is megtanult. Ezzel betekintést nyerhetett a baloldali nyugati lapokba, folyóiratokba, látóköre kiszélesedett, tájékozottságával és felkészültségével kiemelkedett elvtársai közül. A mérnöki diploma megszerzése után tagja lett Európa egyik legerősebb marxista mozgalmanak, Csehszlovákia Kommunista Pártjának. A prágai vezetés felfigyelt a képzett, elkötelezett fiatalemberre és függetlenített pártfunkcióval bízta meg.

Schönherz gyorsan emelkedett a párt lépcsőfokain, egyre fontosabb és felelősségteljesebb megbízatásokat kapott. Már a rendőrség is fölfigyelt rá. Mert a masaryki köztársaság ugyan – más középkelet-európai országokhoz s kivált Magyarországhoz képest – maga volt a szabadság mintaállama, de a kommunistákat azért szüntelenül zaklatták. Schönherzet több ízben is letartóztatta, de egyszer sem állították bíróság elé. A meghurcoltatás inkább csak arra szolgált, hogy megfélemlítsék, de ő eltökélten haladt a választott útján. Mindazonáltal hónapokat töltött Lócse (Levoča) és Ilava börtönében. 1934-ben a Szlovák Ifjúsági Szövetség titkára lett Kassán (Košice), mely az ország keleti felének munkásmozgalmi központja volt.

Jóllehet már jóval korábban kapcsolatba került a Kommunisták Magyarországi Pártjával (KMP), ez a kapcsolat Kassán szilárdult meg igazán, s erről egy korabeli csendőri jelentés tanúskodik. Nevét tehát már akkor „jegyezték” a nemkívánatos elemek magyar hatósági listáján, amikor Szlovákia déli részét még nem csatolták vissza Magyarországhoz. A budapesti politikai rendészet úgy tartotta számon mint vezető ifjúkommunistát, a KMP bizalmi emberét.

Schönherz bár elsősorban gyakorlati politikus volt, rendkívüli fontosságot tulajdonított az elmélet tanulmányozásának. Marxista köröket szervezett a szlovák és a szlovákiai magyar kommunista fiatalok számára. A hegyek közé vonultak, hogy ne legyenek az éber hatóságok szemei előtt. Az elméleti oktatás mellett nagy súlyt helyezett az érzelmi nevelésre. Dalokat is komponált. A leghíresebb: *A harcban nem szabad megállni...* Ez a mozgalmi induló valóságos sláger lett az ifjúmunkásság körében, s ma sem veszítette el időszerűségét.

1935-ben a prágai pártközpont Moszkvába küldte, ahol a Kommunista Ifjúmunkások Csehszlovákiai Szövetségét képviselte a Kommunista Ifjúsági Internacionáléban.

Éppen akkortájt, 1935 júliusában ült össze a Kommunista (III.) Internacionálé VII. kongresszusa Moszkvában, amely *Georgi Dimitrov* előterjesztésében nagy jelentőségű döntést hozott. A határozat értelmében a kommunista pártoknak – a fasiszmus rohamos terjeszkedésének megakadályozására – meg kell teremteniük a munkásegységet, a munkás-paraszt szövetséget és a népfrontot. A proletárdiktatúra mint közvetlen cél átmenetileg lekerült a napirendről. Helyes döntés volt. Az adott politikai helyzetben, a

fasizmus nemzetközi térnyerése közepett, a proletariátuson kívüli osztályok és rétegek nagy része hajlandó volt szövetkezésre az antifasiszta demokráciáért, de a magántulajdont tagadó szocializmusért már nem, márpedig ha a parasztság, az értelmiség és a középrétegek az ún. „középosztály” (kisiparosok, kiskereskedők, a középburzsoázia), amelyek érdekeltté váltak a fasizmus leküzdésében, külön-külön, megosztva próbálkoznak meg az ellenállással, a szélső jobboldal esélyei megsokszorozódnak.

A Komintern új irányvonala a legálisan működő csehszlovák kommunisták körében sokkal kisebb ellenállásba ütközött, mint a fasisztáid Horthy-rendszer körülményei között mély illegalitásba kényszerült KMP vezetősége és tagsága körében. De a moszkvai magyar emigrációnak, személy szerint Kun Bélának is komoly fenntartásai voltak. Jó darab időbe telt, amíg megértették és elfogadták az új szövetségi politikát, a késlekedés viszont igen nagy károkat okozott a hazai mozgalomnak. A konspirációs válságon kívül, ez is oka volt a KMP Központi Bizottsága feloszlásának. 1936-ban, prágai székhellyel és Szántó Zoltán vezetésével, Ideiglenes Titkárság vette át a KMP irányítását. (Az említett „késedelem”, amely igen sok kárt okozott, egyik fő oka volt Kun 1937-es letartóztatásának.) Schönherz és szlovákiai magyar elvtársai gond nélkül követték az új irányvonalat. Fölismerék jelentőségét, annál is inkább, mert a Csehszlovák Köztársaság legengesztelhetlenebb ellensége Hitler volt, aki nem is titkolta területi aspirációit, az országon belül pedig már javában folyt a szudétánemeket fenyegető, nácibarát szervezkedése.

1938. november 11-én – az első bécsi döntés értelmében – a magyar királyi hadsereg bevonult a számára kijelölt Szlovákia zömében magyar lakta déli területeire. A müncheni egyezmény (1938. szeptember 30.) megkötése után Horthyék (midőn látták, hogy nyugati szövetségesei cserbenhagyták Csehszlovákiát) területi követelésekkel léptek fel az északi szomszédal szemben. Hitler és Mussolini ugyanis közvetlen tárgyalásokat javasolt Budapest és Prága között a viták rendezésére, ám a szlovákok nem fogadták el a magyar igényeket, melyek a teljes trianoni revízióra vonatkoztak. Ezért Hitler és Mussolini vállalkozott a döntőbíráskodásra. Hamar megszületett az ítélet, mellyel szemben nem volt apelláta. Tizenkétezer négyzetkilométernyi terület került vissza Magyarországhoz, egymillió lakossal. A túlhabzó eufóriába ugyan öröm is vegyült, mert itthon kevesellték az országgyarapodást, a „Mindent vissza!” szlogenje szerint a hazai vezetők a „történelmi” Magyarország méreteiben gondolkodtak és semmilyen kompromisszumra nem mutattak készséget.

A Kassára fehér lovon bevonuló Horthyt a helyi lakosság lelkes ünnepléssel fogadta, ám nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy bekövetkezzék a csalódás. Visszaesett az életszínvonal, a benesi polgári demokráciát felváltotta az önkény és a terror, a bevonuló honvédség gyarmatként kezelte a „felszabadított” részt, a jobbra hazulról „exportált” új hivatalnokok pedig afféle feudális kényszerurakként viselkedtek. Horthyék a visszanyert területeket mindenben a saját képükre igyekeztek formálni. Az európai civilizációban szocializálódott lakosság számára idegen és gyűlöletes volt az a mód, ahogy a kormányzó hatóságai bántak a szlovákokkal, a baloldallal, az ellenzékkel. Megszűnt valamennyi demokratikus párt legális tevékenysége, természetesen Csehszlovákia Kommunista Pártjáé is. A párt azonban az új, az illegalitás jóval kedvezőtlenebb feltételei között is folytatta munkáját.

Mint említettük, Schönherzet a magyar hatóságok korábbról már ismerték, és azonnal megindult a hajsza utána. Ám még várniuk kellett, amíg kézre kerítik, mert ugye konspirált, alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez.

Kulich Gyula, az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) titkára Budapestről az immár Magyarországhoz tartozó Kassára utazott, hogy felvegye a kapcsolatot a helyi

ifjúkommunistákkal. 1939. augusztus 20-án pedig Schönherz Zoltán, a kassaiak vezetője már a magyar fővárosban van, hogy részt vegyen a munkások és parasztok ifjúsági találkozásán. Megkezdődött tehát beépülése a hazai kommunista mozgalom mindennapi életébe.

1940 januárjában költözött át Kassáról Budapestre. Megismerkedése *Rózsa Ferenc*cel, aki a KMP háromtagú irányító szervezetének egyik tagja volt, meglehetősen tartózkodóra sikerült. Bizalmatlanok ugyanis egymással szemben, s ez az akkori konspirációs gyakorlat viszonyai között érthető. Két eltérő feltételek között dolgozó emberről volt szó, akik más és más mozgalmi élmények és tapasztalatok következtében számos konkrét kérdést másképpen ítélték meg. Ez különösen a gyakorlati feladatok értelmezésére és alkalmazására vonatkozott. Schönherz – amint erről volt már szó – egy konszolidált polgári demokrácia közegében, legálisan fejthette ki tevékenységét. Nem elsősorban a konspiráció szigorú rendjének betartása kötötte le erejének egy részét, hanem a feladatok pártszerű megoldására összpontosíthatott. A fejlettebb társadalmi viszonyok, a kapitalizmus nagyobb érettsége, a megcsontosodott feudális környezet nyomasztó hatásának nemléte tisztább politikai-gazdasági helyzetet teremtett, melyeknél fogva döntően az antikapitalista, majd antifasiszta stratégia megvalósítására nyílt lehetőség. Nem kellett holmi feudális csökevényekkel, arisztokráciával, a hűbériség korából visszamaradt bürokráciával bajlódni. Más – sokkal kedvezőbb – volt a parasztság helyzete is, mint nálunk, tehát a munkás-paraszt szövetség kérdései is másként vetődtek fel.

Ezzel szemben Rózsa Ferenc egy olyan elmaradott-kapitalista államban igyekezett realizálni a kommunista párt politikáját, ahol az ellenforradalmi hatalom rátelepedett a társadalomra, és nyílt erőszakkal fojtott el minden kitörési kísérletet, ahol a munkásság és a szegényparasztság osztályharcának elnyomása nehezítette a kommunisták érvényesülését. A magyar uralkodó kasztot Trianon, a Tanácsköztársaság, a Szovjetunió közelsége olyannyira sokkolta, hogy egy sajátos fasisztoid-radikális-konzervatív uralmi forma sáncai közé menekült s onnan szórta mérgezett nyilait a rendszer ellenségeire. Ebben a harcban segítette a hatalmat a nacionalizmus, az irredentizmus, a kereszténység, az antiszemitizmus és a kommunistaellenesség. Ilyen légkörben vált leninistává Rózsa Ferenc, s fegyvereit-eszközeit e feltételek által szabott követelményekhez igazította.

Schönherz bírálta Rózsa politikáját, mert úgy látta, hogy nagyobb súlyt vet a Szociáldemokrata Pártban végzett legális munkára, mint a fontosabb feladatokat célzó illegális tevékenységre. Ez önmagában nem mondott volna ellent Lenin ama elgondolásának, miszerint ahol a kommunista mozgalom betiltott, ott az illegális munkát össze kell kötni a legálissal, nehogy a forradalmi marxisták küzdelme egy zárt szekta meddő harcává zsugorodjék. A baj csak akkor jelentkezik, ha a kommunisták elveszítik illegális forradalmi bázisukat és feloldódnak a legális pártban. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a kommunista pártszervezeteket 1936-ban a III. Internacionálé utasítására feloszlatták és felszólították a párttagokat, hogy mozgalmi feladataikat átmenetileg a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben folytassák. Amikor aztán sikerült a KMP újjászervezése, az SZDP-n belül addig végzett tevékenységük fenntartása mellett át kellett helyezniük a súlypontot az illegális munkára.

Schönherz kétségtelenül türelmetlen volt az átállás nehézségei miatt, ezért a KI illetékesei kénytelenek voltak figyelmeztetni, nehogy a nézeteltéréseknek a mozgalom szenvedje el kárát. Másfelől a csehszlovák feltételek között Schönherz megtanulta és természetesnek tartotta a népfrejtőpolitikát, s ennek a stratégiának szellemében vett részt a KMP újjászervezésében: „Együtt kívánunk működni minden olyan párttal,

csoporttal és egyénnel, amely és aki a német imperializmus elleni harcot elfogadja.”

1940. április 16-án írt levelében azt panaszolja, hogy a tagság egy része nem érti és bizalmatlansággal kezeli az antifasiszta osztályszövetséget csakúgy, mint a nemzeti célok védelmét. Nem értik, miért kell azokkal összefogniuk, akiket eddig osztályellenességnek kiáltottak ki – az antagonisztikus ellentétekre hivatkozva. Ezek a dogmatikusok a megváltozott stratégiából a szocializmus feladását olvasták ki. Átmeneti konfliktusok jelentkeztek tehát a *haza és haladás* egységének kérdésében. Nehezítette a vita tisztázását az is, hogy egyes kommunisták a keresztény-nemzeti kurzus polgári ellenzékét ugyancsak fasisztának bélyegezték, s velük semmiféle együttműködést nem tudtak elfogadni.

Az első bécsi döntés sikerei után Horthyék Romániára összpontosították revíziós politikájukat. A németek nem nézték jó szemmel az erdélyi magyar aspirációkat, mert Románia is a szövetségesük volt, s mert geopolitikai szempontból (a Barbarossa-terv megvalósításának küszöbén) megnőtt Antonescuék fontossága, arról nem is szólva, hogy a román olaj nélkülözhetetlenné vált számukra. Azt javasolták a román és magyar kormánynak, hogy a vitákat rendezendő, üljenek le tárgyalni. Amikor aztán az 1940. augusztus 16-24-e között Turnu-Severinben tartott megbeszélések nem vezettek eredményre, Bécsben ismét összeültek a németek és az olaszok, hogy hatalmi szóval döntsenek a kérdésben. Így született meg 1940. augusztus 30-án az úgynevezett második bécsi döntés, mely Észak-Erdélyt Magyarországnak ítélte. A KMP röplapjai felhívták a figyelmet arra, hogy a nácik jóvoltából visszakapott területek egy imperialista s nem egy demokratikus rendezés aktusa volt, melyért az országnak nagy árat kell majd fizetnie. Általában is a józanul gondolkodók világosan látták, hogy a nácik e gesztusa Horthyékat elkötelezte agresszív politikájuk mellett.

Magyarország – szövetségben a németekkel – 1941 áprilisában megtámadta Jugoszláviát. A párt röplapokon ismertette álláspontját a déli szomszéd lerohanása kérdésében. Kiadta híres és hatásos jelszavát, melyet tekinthetünk stratégiai célkitűzésnek is: harc a független, szabad, demokratikus Magyarországért. Az 1941-1942 telén végrehajtott véres újvidéki és zsablyai razzia ellen a KMP leleplező röpirattal lépett fel, követelte a tömeggyilkosok felelősségre vonását. (A büntető eljárást a háborús bűnösök ellen igazában csak a felszabadulás után bonyolították le, bár a botrány akkora volt, hogy a Bárdossy-kormányt váltó Kállai-kabinet kénytelen volt katonai bíróság elé állítani az ötezer áldozatot követelő újvidéki vérengzés főbűnőseit, Feketehalmy-Czeidner altábornagyot, Grassy József vezérőrnagyot, Deák László ezredest és Zöldy Márton csendőr századost – ők azonban az ítélet elől Németországba szöktek.

Horthyék nagy súlyt helyeztek arra, hogy felszámolják a kommunista mozgalmat a visszacsatolt területeken is. A kommunista üldözésben alapos tapasztalatokkal rendelkező magyar rendőrség és csendőrség (mely egykor mestere volt a Gestapónak) ezt a feladatot meg is oldotta. Majdnem minden kommunista, vagy kommunistagyanús embert lefogtak, törvény elé állítottak, bebörtönöztek, internáltak. Ez a tisztogatás természetesen egyidejűleg történt a szűkebb hazában végrehajtott akciókkal. 1940. március végén letartóztatták Kulich Gyulát, az OIB titkárát. (Az ifjúsági szervezet élére Ságvári Endre került.)

A Felvidéken, majd Kárpát-Ukrajnában történt kiterjedt letartóztatási hullámot, 1941 augusztusában az észak-erdélyi forradalmi mozgalom likvidálási akciója követte. Csaknem az egész pártot felgöngyölítették. 1200 személy került előzetes letartóztatásba, ezeket internáltak. Jelentősen meggyengült a magyarországi kommunista mozgalom. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott a párt újjászervezésével.

Rózsa Ferenc és Schönherz Zoltán között kialakult munkakapcsolat során lassacskán tisztázódtak nézeteltéréseik. Schönherznek idő kellett ahhoz, hogy meg-

ismerkedjék a Csehszlovákiáétól merőben eltérő magyar sajtóságokkal, Rózsa pedig belátta, hogy a fasizmus elleni harc sikere a munkásegységfrontnál valóban szélesebb szövetséget kíván. Miután azonos véleményen voltak a parasztság földéhségét kielégítő földreform kérdésében, a munkás-paraszt összefogás problematikáját is azonos módon képzelték el. Úgy vélték tovább, hogy a pártpropagandában előtérbe kell állítani a nácik által fenyegetett nemzeti függetlenség védelmét.

Az 1940-es tavaszi nagy letartóztatások miatt a Komintern átmenetileg leállította a magyarországi szervezőmunkát. Májusban Schönherz Zoltán és *Szekeres Sándor* Moszkvába menekült a letartóztatás elől, Rózsa Ferencnek azonban jó konspirációval sikerült elkerülnie a rendőrséget. Schönherz 1940 novemberében indult vissza Moszkvából. Útja felettébb kalandosnak bizonyult. Így számolt be viszontagságairól: „Mikor a vezető a Kárpátok túlsó oldalán útbaigazított és elvált tőlem, nekivágtam a havas hegyeknek. Öt napig tartott, míg átjutottam. Az élelem a harmadik napon elfogyott, az utat nem lehetett látni, betemette a hó. Volt úgy, hogy vällig érő hóba süllyedtem és azt hittem, soha nem kerülök ki belőle. A negyedik napon már pirosnak láttam a havat, szemem állandóan káprázott a fáradtságtól és álmatlanságtól. Lefeküdnöm nem volt szabad, mert tudtam, ha elalszom, nem ébredek fel többé. Az ötödik napon már csak tántorogni tudtam. Az életösztön már alig működött bennem. Csak az a tudat adott erőt a továbbjutásra, hogy a párt megbízását kell teljesítenem...”

A szervezési szilenciumot a Komintern néhány hónap múltán megszüntette, és Schönherzre, valamint Szekeresre bízta a pártépítés folytatását. A budapesti és a moszkvai magyar kommunisták együttműködésének köszönhetően a szervezés biztatóan haladt: megalakították a Központi Bizottságot, és épültek az alapszervezetek. A KMP első illegális egységeit a szociáldemokrata pártban, a szakszervezetekben, a különböző munkás-, kulturális- és sportegyesületekben hozták létre. A párt országos kiépülése során létrejöttek a nagybudapesti, az észak-magyarországi és az észak-erdélyi területi bizottságok. Élükön kipróbált pártmunkások álltak, mint pl. *Gács László*, Rózsa Ferenc, *Skolnyik József*, Schönherz Zoltán, Szekeres Sándor. Megszervezték a Titkárságot, melynek élére Skolnyik József került. (A Titkárságnak már *Kádár János* is tagja lett.) Nemcsak a hatósági terror, de az a körülmény, hogy „lefeketedett” emberek szervezését – a lebukás veszélyét elkerülendő – a KI letiltotta, igencsak megnehezítette a pártépítést. Mindazonáltal a KMP terebélyesedése biztatóan haladt: 1941 tavaszán már 22 szakmai- és pártszervezetben sikerült csoportot létrehozni.

Schönherzék arra törekedtek, hogy az országban megteremtsék az egységes kommunista hálózatot, beleértve a visszacsatolt területek szervezeteit is. A jugoszláviai események ellen tiltakozó akciók a párt fejlődésének abban a szakaszában zajlottak, amikor a szervezés még nem teljesebben ki, amikor felerősödtek az üldözések s az ország irredenta eufóriába zuhant, amit józan, leleplező propagandával is bajos volt ellensúlyozni. A nacionalizmus tobzódásában az emberek többsége elveszítette reális ítélőképességét, és ez a sajnálatos helyzet nehezítette a kommunisták érvelésének hatékonyságát. Schönherzék nem a visszacsatolás tényével kerültek szembe, hanem annak módjával, vagyis azzal a körülménnyel, hogy az országgyarapodás a nácik jóvoltából történt, aminek az árát később a „hazafias” mámorban úszó magyar népnek kellett megfizetnie. A megittasultság köde akkor még a munkásság jelentős részének a tudatát is megzavarta, s ez roppant módon gátolta a munkát. Egykettőre rásütötték a hazafiatlanság bélyegét arra, aki nem lelkesedett a hitleri országgyarapító kegyekért. Ennek ellenére Schönherzék nem adták fel reményüket, hogy a nép az események súlya alatt idővel túlteszzi magát az irredentizmus romboló hatásán és ráébred arra, hogy a Hitlerrel kötött szövetség végzetes és ellentétes a magyarság érdekeivel.

A szervező- és propagandamunka eredményességének javítása egy kommunista lap

létrehozását tette szükségessé. Az egyik kassai nyomdában illegálisan készült *Dolgozók Lapja*, gondos előkészületek után, 1940 márciusában jelent meg – már három évvel az első kiadást követően. A szerkesztők feladata az volt, hogy választ adjanak a bonyolult háborús korszak elméleti és gyakorlati kérdéseire. Bírálták a horthysta rezsimit, a náciizmust, népszerűsítették a Szovjetuniót és kiálltak a béke, a függetlenség, a demokratikus Magyarország, a népfrempolitika mellett.

Nem elhanyagolva az úgynevezett „aprómunkát”, egyre nagyobb igény lépett fel az utcai demonstrációk iránt. Ezért született meg az az ötlet, hogy – 1848 szellemében – szervezzenek tüntetést a fővárosban, a Batthyány-emplékmécsesnél. Rövid koszorúzási akcióra gondoltak, nehogy a rendőrség lecsapjon a résztvevőkre. Schönherz, Ságvári és Rózsa vezetésével a párt és az OIB október hatodikára tűzte ki a megemlékezést – utalva az aradi mártírokra s egyben hazánk akkori helyzetére. Az akción főleg budapesti ifjúmunkások és diákok vettek részt, mintegy 100-150-en. A kis megmozdulás sikerrel járt. Mire a rendőrség kivonult, a résztvevők már szétoszlottak. Ez felbátorította Schönherzéket egy nagyobb rendezvény megszervezésére.

Elérkezettnek tartották az időt, hogy bevonják az aktív tiltakozók táborába a német agresszióval szembenálló nyugatbarát polgári erőket is. Kirajzolódni látszottak egy antifasiszta népfremp körvonalai. A tüntetés színhelyéül a Kerepesi-temetőben Kossuth és Táncsics sírját választották, időpontjául pedig 1941. november elsejét (Mindenszentek napját) jelölték meg. Ezen a rendezvényen már több ezren vettek részt, a kommunistákon kívül, szociáldemokraták és a polgári ellenzék képviselői is. A sikeres demonstrációt elismeréssel üdvözölte a polgári sajtó józan része, de a megátalkodott németbarát jobboldal vagy elhallgatta, vagy hazaárulást kiáltott.

1941 telén fordulat állt be a keleti fronton. Novemberben Moszkva alatt sikerült megállítani az addig diadalmasan előrenyomuló náci hadosztályokat. Hitler, a rá jellemző önhittséggel kijelentette: november 7-én a német hadsereg fog díszszemlét tartani a Vörös téren. Ám a szovjet főváros védői ellentámadásba mentek át, és mintegy 200 kilométerre nyugatra vetették vissza a Führer csapatait. Ez volt a Wehrmacht első vesztes csatája a háború kitörése óta. Megdőltek a verhetetlenségéről szőtt mítoszok.

Az 1942 tavaszáig tartó munkásmozgalmi fejlődés igen fontos mozzanata volt a *Népszava* karácsonyi számának megjelenése. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a magyar sajtótörténet egyik legjelentősebb eseménye, a népfremp megeremtésének egyik legfontosabb állomása volt. A karácsonyi szám teret adott a különböző indíttatású közéleti személyiségek megnyilatkozásának. A kommunista kezdeményezést támogatta Szakasits Árpád, a *Népszava* főszerkesztője, Mónus Illés és Kéthly Anna, szociáldemokrata vezetők, Szekfü Gyula, korának egyik leghatásosabb történésze, Darvas József, Benedek Marcell, Szabó Zoltán és Kovács Imre ismert írók, Földes Ferenc közíró, Kállai Gyula kommunista újságíró és még sokan mások. Móricz Zsigmond is szolidáris volt az akcióval, de korára és betegségére hivatkozva nem adott új anyagot, ám ahhoz hozzájárult, hogy bármely korábbi írását közlétegyék.

Szakasits Árpád vezércikkében ezt írta: „Kitártuk ezt az ünnepi számunkat a nemzeti önállóság és függetlenség nagy gondolata, a népszabadság örök eszméje és a szociális haladás történelmi szükségességének követelő hangja számára.” Kállai Gyula István királlyal példálódzóit, Szekfü Gyula: „árvízveszedelemben [...] senki sem tud a négy fal között maradni.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: „... nem hozhat bukást... egy nagylelkű és bátor nemzet számára [...], ha kiáll egy nála sokszorta hatalmasabb erővel szemben.” Több cikkíró is hasonló szellemben nyilatkozott.

A konzervatív jobboldalt megdöbbsentette a *Népszava* bátor karácsonyi száma. Néhány napi dermedt csend után ellentámadásba mentek át. A peyeristák szokott szemforgatásukkal azon sopánkodtak, hogy az írók szembefordultak a munkásság

osztályharcával, a nyilasok a „hazaáruló népfront” elleni erélyes kormánylépéseket sürgettek. A progresszió hívei más húrokat pengettek. G. E. így vélekedett: „Ebben a remek számban megjelent tanulmányok [...] megérdemelnék, hogy kötelező olvasmányokká váljanak a magyar iskolákban.”

A keletről érkezett döbbenetes hírek lassacskán riadalmat kezdtek kelteni a magyar uralkodó elit körében: mi lesz, ha a németek elveszítik a háborút? A merev náci barát Bárdossy László miniszterelnököt leváltották, helyére a rugalmasabb, Nyugattal egyezkedni kívánó *Kállay Miklós* került. Az új kormányfő kommunistaellenességben persze vetekedett Bárdossyval, viszont korántsem lelkesedett Hitlerért.

A kommunistáknak és a polgári ellenzéknek újabb impulzusokat adtak a keleti front eseményei. 1942 tavaszán létrehozták a legális Történelmi Emlékbizottságot, amely a különböző antifasiszta ellenállási akciók irányítója lett. A hatóságok hozzájárultak létrehozásához, miután az alapítók az 1848-as emlékek és ereklyék gyűjtésének ürügyével indokolták kérelmüket.

1942. február elsején megjelent az illegális *Szabad Nép*, Rózsa Ferenc szerkesztésében. Schönherz írta a vezércikket. (*Szabad nép – szabad országban* címmel.) „... az egész nemzetet egyesítheti a munkásság vezetése alatt, évszázados történelmi feladatának megvalósítására: a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtésére. A *Szabad Nép*nek kell azokat az eszméket kisugározni, amelyek a magyar nép felszabadító harcának útját bevilágítják.”

A Történelmi Emlékbizottság nagy tette volt az 1942. március 15-én megszervezett, legendás antifasiszta és háborúellenes tüntetés, a Duna parti Petőfi-szobornál. A háború elleni megmozdulás annál is inkább időszerű volt, mivel a németek újabb offenzívát készítettek elő a szovjet arcvonalon. A moszkvai vereség katonai és erkölcsi hatását akarták ellensúlyozni. A magyar kormány késznek mutatkozott arra, hogy ebben a kalandban részt vegyen. A március 15-ei tervet a baloldali szociáldemokraták támogatták, de Peyerék természetesen felléptek ellene.

Így tett a polgári ellenzék is, különös tekintettel arra, hogy *Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszter nyomatékosan figyelmeztetett a demonstrációban való részvétel súlyos következményeire. Mindennek ellenére az akció nagy sikerrel járt: zárt sorokban vonultak fel az emberek, egyénileg is sokan mentek a tüntetés színhelyére.

A hatósági fenyegetéssel mit sem törődve több ezer ember jelent meg a Petőfi-szobornál. Az ellenzékiek közül is nagy számmal vettek részt a téren, érezve a rendezvény politikai jelentőségét. A koszorúk elhelyezése után a rendőrség készen állt a rohamra, de ekkor a sok ezer tüntető – mintha csak egy karnagy vezényelte volna őket – a *Himnusz*t kezdte énekelni, mire a karhatalom emberei megmerevedtek és vigyázzállásban hallgatták végig a „kórust”. Mire az véget ért, a tömeg egy részének (a legexponáltabbaknak) sikerült eltűnnie. Ezt követően a legelszántabbak (nagy számmal) a Kossuth Lajos térre indultak, hogy az Országház előtt is demonstráljanak a háború ellen. A menetnek rendőrök állták útját, és kilencven embert kiemeltek a sorból. A karhatalom azonban nem járt sikerrel: sok százan eljutottak a Parlamenthez, ahol a demokráciát követelve tüntettek a háború és a kormány ellen.

Az eseménynek erős visszhangja volt, hiszen a munkásság minden szisszenését keményen megtorolta a hatalom. Akik résztvevői voltak ennek a harcra, tiltakozó demonstrációnak, számoltak azzal, hogy a rendőrség nem lesz passzív szemlélő és megszokott kegyetlenségével fog válaszolni a „renitenskedők randalírozására”. A már korábban „lefeketedett”, s a karhatalom illetékesei által jegyzett visszaesők többségének sikerült egéruat nyernie, de így is akadtak, akik nem kerülhették el a lefogást, akik akkor ismerkedhettek meg a horthysta rendőrség vendégszeretetével. A tüntetés nagy mérete meglepte az elitet, mert nem hitte volna, hogy csaknem negyed-

százados kemény elnyomás után még mindig van erő és bátorság a munkásságban meg a progresszív értelmiségben a március 15-ei tüntetés megszervezéséhez.

A kormányzat a félelmet keltő megmozdulás után nem habozott: elhatározta, átfogó offenzívát indít a kommunista mozgalom ellen. Az 1941-es nagy letartóztatáskor nem sikerült a vezetőket lefogni. Ennek ellenére Sombor-Schweinitzer, a politikai rendészet főnöke öntelten kijelentette: Magyarországon a kommunista mozgalmat felgöngyölítették. A csendőrség ezt cáfolta. Az utóbbi vélemény igazolódott, amikor az 1942-es év márciusában a Petőfi-szobornál sok ezres tömeg tüntetett a háború és a fasizmus ellen. Ez dühödtebbé tette a hatóságokat.

A hajsza tíz hétig tartott, amikor is hatszáz kommunistát sikerült kézre keríteni, közöttük a vezetők nagy részét. A hajtóvadászat nem került el a baloldali szociáldemokratákat sem. Ám velük szemben kíméletesebben bántak. A tiltakozás miatt az elfogott Szakasits Árpádot röviddel később szabadon bocsátották, ennek fejében azonban a szociáldemokratáktól és a szakszervezetektől Kállay miniszterelnök lojalitást várt el.

1942. június 1-jén letartóztatták Rózsa Ferencet, a Központi Bizottság tagját, a *Szabad Nép* szerkesztőjét. Rózsa nem vallott és június 13-án belehalt a kínzásokba.

Schönherz Zoltánt 1942. július 6-án fogták le és a hírhedt Andrassy laktanyába vitték, ahol őt is kínzásoknak vetették alá. Bánki László volt a nyomozás egyik vezetője, aki így fejtette ki „ars poeticáját”: „Tevékenységemet az a törekvés hatotta át, hogy a hatásköröm alá eső területen az illegális kommunista mozgalmat letörjem, annak megsemmisítésében közreműködjek. Úgy láttam, hogy az illegális kommunista mozgalom a leghatékonyabb fasisztaellenes erő, ezért a Kommunista Párt üldözésében minden eszköz alkalmazását megengedhetőnek tartottam.” A németek erőteljesen szorgalmazták a kommunista mozgalom totális felszámolását, de Horthy kormányzó is különösen fontosnak tartotta a nyomozás sikerét, mert – mint mondotta – „meg ne ismétlődjenek az 1918-1919. évi események”.

1941 júniusától Schönherz egyik összekötője egy fiatal nő volt, aki 1940 óta végzett illegális munkát. Elfogása után – az embertelen kínzások súlya alatt – összeroppant és elárulta, hogy a megbeszélések értelmében július 6-án találkoznia kell Schönherz Zoltánnal az aquincumi HÉV-megállóban. Nyomozók lepték el a környéket, akik felismerték, majd rendőrségi autóba tuskolták és az Andrassy laktanyába vitték. A biztonság kedvéért a bal kezét összeláncolták a jobb lábával. A sikert nyomban jelentették a belügyminiszternek és Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnöknek. A vallatok a letartóztatott vezető révén a párt egész vezérkarát meg akarták semmisíteni, Schönherz azonban – számolva a lebukással – már előzőleg megszakította kapcsolatait a Központi Bizottság tagjaival.

Vallomása alapján újabb letartóztatások nem is történtek. A kínzások nem vezettek eredményre, ennél fogva a csaknem magatehetetlen fogoly és vádlott társai tárgyalását a Vezérkari Főnök Különbirósága ^[2] előtt szeptember 29-30-án folytatták le, anélkül, hogy a vallatások során érdemleges információkat kaptak volna. A tizennégy perbe-fogott ügyét összekötötték, mert teátrális monstrepöret akartak prezentálni. Schönherz mellett *Tóth Mihály*, *Erdős László*, *Goldman György*, *Vida Ferenc*, *Máté György*, *Orosz Dezső* került a vádlottak padjára, és semmi jót nem várhattak ettől a bíróságtól.

Erdöst, Goldmant, Vidát és Oroszt életfogytiglanra ítélték, Tóth 15 évet, Máté György 10 évet kapott.

Schönherz Zoltánt halálra ítélték, nem kért kegyelmet. A vádiratból idézünk: „... az 1930. évi III. TC. 59.§-ának 4. pontjába ütköző hűtlenség büntette miatt, melyet azáltal követtek el, hogy Budapesten 1941. évi július hó 1-től kezdődően, a háború idején és

részben az azt megelőző időkben is, mint az illegálisan működő KMP (úgynevezett Kommunisták Magyarországi Pártja) központi, területi szociáldemokrata párt bizottsági, illetve szakmaközi bizottság tagjai az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló kommunista szervezkedésével kapcsolatosan szövetkeztek arra, hogy Magyarországgal szemben hadban álló Szovjet-Oroszország megsegítése, illetve tehermentesítése érdekében a szociáldemokrata pártban és szociáldemokrata szakszervezetekben tömörült munkásságot független, szabad és demokratikus Magyarország jelszavával és annak követelésével befolyásuk alá vonva, a tömegekben tengelyellenes propagandával és Szovjet-Oroszország elkerülhetetlen győzelmének hangoztatásával a háromhatalmi egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésével szemben ellenszenvet keltsenek és ekképpen a nemzet háborús akarátának megtörése útján a magyar állam és szövetségesei fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okozzanak.” A magyar nyelvtani szabályokat hátba támadó dokumentum jól látta a KMP tevékenységének veszélyeit. Arról természetesen nem szólt, milyen súlyos drámával fenyeget a náci Németország kritikátlan kiszolgálása.

Schönherz bíróság előtt nem tagadta, hogy híve a független, szabad, demokratikus Magyarországnak. Megvédte a pártot és a Szovjetuniót a rágalmakkal szemben, és a jelenevő *Dietrich Jagow* német követ felé fordulva pedig kijelentette: gyűlöli a magyarság elnyomó német nagyburzsoáziát és harcolni fog hazája függetlenségéért.

Kenéz István építőmunkás Schönherz Zoltán kegyetlen meghurcoltatásáról számolt be: „Schönherzzel egy szobában voltam, és mint tanú láttam kínlódását. Mindennap hívatták és borzalmasan megkínozták. Mikor egy-egy ilyen kihallgatásról visszajött a szobába, kísérni kellett, mert nem tudott a lábán járni. Több ízben előfordult, hogy a bőrt leverték a fejről és annyira bántalmazták, hogy csak feküdni tudott. Állandóan meg volt láncolva.”

A tanúk a magyar közélet illusztris tagjai voltak: *Andorka Rudolf*, *Szekfü Gyula*, *Szakasits Árpád*, *Huszár Aladár*, *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, *Pajor Rudolf*, *Milok Sándor*, *Barankovics István*, *Csibi László* – vagyis a függetlenségi mozgalom különböző csoportosulásának képviselői, és a perbefogottak mellett tettek vallomást. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, az egykori fajvédő és antikommunista a bíróság előtt így nyilatkozott: „A kommunisták is lehetnek jó magyar emberek, akiket aggodalommal tölt el hazájuk sorsa.” A honvédelmi miniszterhez írt levelében kifogásolta, hogy amíg a kommunistákat halálra ítélik, a nyilasok rendre enyhe büntetést kapnak, s a délvidéki vérfürdőért felelős *Feketehalmy-Czeidner Ferenc* perét törölték. *Huszár Aladár*, a náciellenes politikus *Serédi Jusztinián* hercegprímásnál járt Schönherz megmentése érdekében. A hercegprímás fel is kereste a vezérkar főnökét, aki segítségét ígerte a főpaprak. *Andorka Rudolf*, a VKF/2 korábbi vezetője és *Újszászy István* vezérőrnagy, az Államvédelmi Központ irányítója kijárta, hogy a fiú édesanyját és hűgát, Klárát Szombathelyi fogadja. Az első meghallgatáson a vezérkar főnöke kedvező megoldást ígért, de Schönherz Klára második látogatásán már gorombán ráförmedt: „Mindent megfontoltam és meggondoltam. Nincs kegyelem!” (A felszabadulás után a perét tárgyaló népbíróságon fejére olvasták Schönherz ügyét. Szombathelyi csak annyit mondott: „A kötelességemet teljesítettem.”)

Klára vette a bátorságot és elkeseredettségében felkereste még a német követet is, aki felháborodva zárkózott el a kért támogatástól: „Csak nem képzeli, hogy mi beavatkozunk Magyarország belügyeibe!” *Bajcsy-Zsilinszky Endre* Kállay miniszterelnököt kereste fel, de az mindössze 24 óra halasztást ígért.

Az igazsághoz tartozik, hogy a főtárgyaláson az ügyész nem kért Schönherzre halálos ítéletet, de később megváltoztatta döntését. Minden bizonnyal felsőbb

utasításra. Klára és a szülők a Margit-körúti fogház siralomházában meglátogathatták a halálraítéltet, hogy búcsút vegyenek tőle. Schönherznek nem voltak illúziói, egy pillanatig sem hitt a kegyelemben. Húgának azt mondta: „Nem bántam meg semmit, ha még egyszer kellene cselekednem, ugyanígy cselekednék.” A megrendült apa így köszönt el Zoltántól: „Büszke vagyok rád fiam.”

Schönherzet a börtönben fogolytársai nevében Weil Emil radiológus, a szocialista orvoscsoport egyik megalapítója búcsúztatta: „A munkások és parasztok Magyarország nem fog elfelejteni.” Schönherz kissé elmosolyogva válaszolt: „A haladó értelmiséget se felejtse ki!”

A halálos ítéletet a Margit-körúti katonai fogház udvarán 1942. október 9-én végrehajtották.

A nagy letartóztatási hullám elükével a kommunista párt kezdett feléledni. Első röplapját Rózsa Ferenc és Schönherz Zoltán emlékének szentelte: „Hősiesen éltek és hősök módjára haltak meg a munkásság és a népek szabadságharcának szolgálatában.”

JEGYZETEK

[1] Különös ismertetőjel (1954). Vészi Endre forgatókönyvéből Várkonyi Zoltán forgatta, Bessenyei Ferenc főszereplésével. [\[vissza\]](#)

[2] Kádár Gyula ezredes, aki akkor a Vezérkari Főnökség (VKF) 6. (nemzetvédelmi és propaganda) osztályának vezetője volt, azt írja önéletrajzában: „A kommunisták fölött az úgynevezett Vezérkar Főnökének Különbírósa ítélezett, kémkedés és hazaárulás címén, tudomásom szerint ezt az intézményt a háború kitörésekor rendeleti úton – tehát nem törvényesen – hozták létre. [...] Ennek a bíróságnak ítéletei nem kerülhettek fellebbezési fórum elé, jogerőre a vezérkar főnökének jóváhagyásával emelkedtek. Kétségtelenül terrorbíró volt [...] ítéletei és működése ellen pedig sok volt a panasz. [...] Schönherz Zoltán halálos ítélete váltotta ki a legnagyobb ellenszenvet. Szombathelyi a vele bizalmas viszonyban álló parancsőrztisztjének utólag úgy beszélt el a történeteket, hogy többen keresték fel Schönherz halálos ítéletének kimondása után, és kegyelmet kértek. Napokig tépelődött. Nem adott kegyelmet.” (Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig, Magvető, 1978. 467-458. o.) [\[vissza\]](#)

Mindössze 24 éves volt

Pesti Barnabás (1920-1944)

Pesti Barnabásról keveset tud a mai nemzedék. Ha szó esik róla, nevét rendszerint összekapcsolják Pataki Istvánéval, Kreutz Róbertéval, mintha csak hárman együtt jelentenének egyet, holott mindhármuk életútja különböző volt, míg sorsuk össze nem fonódott.

Pesti Barnabás – mozgalmi név, valójában Getzler Józsefnek hívták. 1920. október 4-én született Sátoraljaújhelyen, ahol korán elhunyt édesapjának rőfösüzlete volt. Amikor a családfő meghalt, az édesanya és a három gyermek Miskolcra költözött a nagyapához, aki ebben az időben egy helyi szeszfőzdet vezetett. A fiú ekkor három, Paula nővére 17, Erzsébet 13 éves volt. A családot az édesanya és Paula tartotta el. A nagyapa bigott ortodox hírében állott, s unokáját is vallásos szellemben nevelte. Paula 1928-ban férjhez ment Vincze Oszkárhoz, aki magához vette az akkor nyolcéves gyermeket.

Vincze Oszkár banktisztviselő és újságíró volt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt miskolci szervezetének tagja. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben szolgált, ezért a fehérterror éveiben meghurcolták és megkínózták. Az üldöztetés elől néhány esztendőre Csehszlovákiába, majd Ausztriába emigrált, s csak 1924-ben tért vissza Miskolcra. Rendőri felügyelet alá került, de annak feloldása után azonnal bekapcsolódott a város munkásmozgalmába. A szociáldemokrata párt baloldali ellenzékének körében tevékenykedett, hosszú ideig egyik vezetője volt a Magánalkalmazottak Szakszervezete helyi szekciójának, ugyanakkor irányítója a Természetbarátok Turista Egyesületének, a Munkás Testedző Egyesületnek és egyéb sport-, illetve kulturális munkásszervezeteknek. Vincze Oszkár 1928-ban kapcsolatba került a kommunista mozgalommal is.

A „sógor” – ahogy Pesti Barnabás nevezte nevelőapját – nagy szeretettel, hozzáértéssel és türelemmel nevelte a korán érett gyermeket. Nem adoptálta, mert a rendőrség őt a baloldaliak listáján nyilvántartotta, ennél fogva az örökbefogadás csak hátrányt jelentett volna a fiúnak. Amikor Vincze Oszkár megismerkedett vele, a kisfiú öt-észtendős volt, még nem tudott írni, olvasni, de már kiszámította, hogy a zsebében levő 10 000 inflációs koronáért mennyi pengőt fog kapni; első találkozásuk ugyanis egybeestek a pénzügyi stabilizáció időszakával. Vincze Oszkár visszaemlékezései szerint a fiú rendkívül lassan szabadult meg a nagyapa által belénevelt vallásosságtól. Már kora ifjúságától, nevelőapja ösztönzésére, rendszeresen sportolt: síelt, az iskola labdarúgócsapatában futballozott és a természetbarátokkal vasárnaponként rendszeresen eljárt a környékbeli hegyekbe túrázni.

A négy elemi sikeres elvégzése után szóba került a továbbtanulás. A természet-tudományok iránti érdeklődése és hajlama miatt nem a humán gimnáziumba írátták, hanem a Hunfalvy János Reálgimnáziumba. Tanárai tehetségesnek tartották. Harmadiktól kezdve minden osztályzata jeles lett. Rajzolni nem tudott, zenei hallása nem volt, de vasakarattal e tárgyakból is jelesre küzdötte föl magát. Különösen matematikában ért el figyelemre méltó eredményeket. A gimnáziumban megtanult franciául, amit később nagyon jól tudott hasznosítani.

A Hunfalvy Reálgimnázium eredetileg Ungváron működött, de az első világháború után Miskolcra telepítették át a tanári kar többségével egyetemben. Itt egy földszintes, barakkszerű épületbe költöztették, meglehetősen rossz körülmények közé. Az iskolában – a fent vázolt okok folytán – a sovíniszta-irredenta szellem az átlagosnál is

szélsőségesebb volt. A tanári kar nagy része ugyanis miskolci tartózkodását ideiglenesnek tekintette s vissza akart térni Ungvárra. Ez az állandósult nosztalgia felfokozott nacionalizmusban, revansizmusban jutott kifejezésre. Ugyanakkor volt a tanári testületnek egy liberálisabb része, mely nagy hatást gyakorolt a baloldali áramlatok iránt érzékenyebb tanulókra, Pesti Barnabásra is.

Vincze Oszkár módszeres nevelése elérte célját: a fiú nemcsak vallásos előítéleteitől szabadult meg fokozatosan, de politikai beállítottsága is nevelőapja elgondolásai szerint formálódott. Ez a körülmény olykor konfliktusokhoz vezetett jobboldali érzelmű osztálytársaival. Nemegyszer verekedett össze diákokkal politikai, eszmei nézeteltérések miatt. Több volt ez már egyszerű virtusnál, a „fenegyerekek” erőfitogtatásánál. Érelődött benne az a jellemvonás, hogy elszántan kiáll meggyőződése mellett.

1938-ban országos matematikaversenyt hirdetett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a középiskolai tanulók részére. A városban Pesti Barnabást tartották a legesélyesebbnek, hiszen a számok tudományában való jártassága, hozzáértése közismert volt az iskolában. Az iskola igazgatója azonban politikai megfontolásból nem őt, hanem valaki mást, a város egyik tekintélyes tisztségviselőjének fiát küldte Budapestre. A jelölt nem érte el a kívánt pontszámot. A diákok, akik nem akartak belenyugodni az igazgató igazságtalan döntésébe, megszerezték a feladványokat, és ő a hivatalos vetélkedővel egyidőben a feladatokat kifogástalanul megoldotta. Ez azonban csak versenyen kívüli siker volt.

Az 1938-as esztendő és pályaválasztásának éve politikailag rosszul alakult. Az Anschlusst követően erősödött a németek eszmei-politikai befolyása, tért hódítottak a szélsőjobboldali irányzatok Magyarországon. A belpolitikai jobbrtolódás többek között kifejezésre jutott az első (majd a második) zsidótörvény kidolgozásában, illetve elfogadásában. Színjelesen érettségizett s döntenie kellett a „hogyan tovább?” kérdésében. Az ifjút Vincze Oszkár tudományos pályára szánta. A nevelőszülő kémiaira gondolt, mert úgy vélte, hogy e területen képes lesz kimagasló eredményeket felmutatni. Megkezdődött a kilincselés az ország különböző egyetemén. Tehetsége, jó végbizonyítványa itt vajmi keveset számított, hiszen az 1920 óta érvényben levő *numerus clausus* miatt a felvételre sok esélye nem lehetett. Sorra utasították vissza jelentkezési kérelmét: nem fogadta őt be a főváros, de Szeged és Debrecen sem. Ezért nevelőapja úgy határozott, hogy külföldi egyetemre küldi. Először a Szovjetunióra gondolt, de ennek kivitelezése lehetetlennek látszott. Hosszú puhatolódzás után a franciaországi Toulouse egyetemére esett a választása.

Izgalmas várakozás után végre megérkezett Toulouse-ból a felvételi igazolás. Pesti Barnabás 1938. november 4-én indult el életének e jelentős állomására.

A 18 éves ifjú a számára ismeretlen, nagy francia városban hamar megtalálta a helyét. Ebben nyilván segítségére volt nyelvtudása, kellemes modora s nem utolsósorban a jelentős erőt képviselő magyar emigráns kolónia, mely felkarolta őt. Tele tervekkel, ambícióval fogott munkához s nagy reményekkel nézett a jövő elé. Sorsa bizonyára másként alakult volna, ha a történelem bele nem szól.

Ebben az időben már folytak a második világháború csendes előkészületei. 1938 szeptemberében a francia kormány elrendelte a részleges mozgósítást, új erőre kapott az idegengyűlölet – mindenekelőtt a „boche”-ok és szövetségeseik iránt. A bevándoroltak jogi helyzete is rendezetlen volt.

Pesti Barnabás kevés pénzzel érkezett meg Franciaországba. Ütiköltséget s némi tartalékot Vincze Oszkártól kapott, de ezt hamar felélte. Nevelőapja egy ideig tudott neki pénzt küldeni, ez a lehetőség azonban később – a politikai események alakulása miatt – megszűnt. Az anyagi segítség ezután eladásra szánt matyó kézimunkákat tartal-

mazó csomagok formájában érkezett, ám a háborús viszonyok következtében ez a lehetőség is hamar kimerült.

A városban sok magyar fiatal látogatta a toulouse-i egyetemet. Ők segítették a lakásszerzésben. Toulouse-ban a St. Jérôme utca 14. számú házban lakott albérletben barátaival, *Honti Györggyel* és *Gazdag Ervinnel*, akik nem sokkal Franciaországba való érkezésük után csatlakoztak hozzá. Ez utóbbiak helyét már ő készítette elő. A három barát az egyetemen kémiát tanult. Némi késéssel kapcsolódtak be a kurzusba, de nagy szorgalommal viszonylag hamar bepótolták a tanulmányi lemaradást. (A szerves kémiát az egyetemen akkor *Paul Sabatier* adta elő, aki 1912-ben Nobel-díjat kapott *V. Grignard*-ral együtt a szerves vegyületeknek finoman elosztott fémek jelenlétében végzett hidrogénezéséért.) Az otthon mindennel ellátott ifjúnak ezentúl saját lábán kellett megállnia. Talpraesettsége sok nehézségen segítette át, bizonyítva, hogy nem szobatudós; jó gyakorlati érzéke volt, s ez az adottsága nagy könnyebbséget jelentett számára később, a leleményességet kívánó illegalitás időszakában. Újságárusítással kezdett foglalkozni, s ez a munka szerény keresetet biztosított számára. Honti György ezzel kapcsolatban elmondotta: rosszul álltak anyagilag, de sohasem éheztek. Pesti Barnabás „szakmájában” újtónak bizonyult: amíg a francia újságárusok azt a gyakorlatot alkalmazták, hogy az újságokat egy székre helyezték és minden vevő önmagát szolgálta ki – becsületkassza alapján –, addig Pestiék végigjárták az utcákat, vendéglőket, sétatereteket, filmszínházakat és a villamosmegállókat. Így jóval több újságot tudtak eladni. A nyári szünetben ennél jövedelmezőbb munkákat kerestek maguknak. Az első vakáció alkalmával például társaival együtt egy húszszobás kastély kifestését vállalta, gyakran mosogattak népkonyhán (meleg étel fejében), gyártottak rúzszt és szemöldökceruzát egy kisiparos számára, szüreteltek jómódú francia szőlősgazdáknál. Az éjszaka egy része általában tanulással telt, mert a megélhetési gondok, a különböző – olykor megerőltető – munkák sok idejüket vették igénybe. Így nem csoda, hogy 1941-ben, amikor kézhez kapta vegyész-mérnöki diplomáját „csak” jó rendű lett.

Midőn Franciaország 1939. szeptember elején hadat üzent a Lengyelországot lerohanó fasiszta Németországnak, Pesti – mint sokan az emigránsok közül – önként jelentkezett a francia hadseregbe a köztársaság védelmére. Az akkor fennálló törvények értelmében azonban – külföldi lévén – nem lehetett tagja a reguláris hadseregnek. A hírhedt idegenlégióba befogadták volna, de a katonai szolgálatot ilyen diszkriminációs feltételekkel nem vállalta.

Tudományos érdeklődése mellett élénken foglalkoztatták ideiglenes hazájának belpolitikai kérdései s a nagyvilág nem éppen biztató eseményei. Politizáló alkat volt s az otthoni baloldali indíttatás következtében nem lehetett kétséges, hogy merre orientálódjon. Pesti és barátai, Honti György és Gazdag Ervin 1940-ben *Poll Júlián* keresztül kapcsolódtak be a francia mozgalomba. Első megbízatásuk az volt, hogy a vernet-i internálótáborban tartózkodó magyar „spanyolosok” számára – akik súlyos nélkülözések közepette éltek –, gyűjtést szervezzenek a város magyar emigránsai körében. Őket a vernet-i táborral *Poll Júlia* és *Sebes* (Schillinger) *Ilona* kötötte össze.

A spanyol nép védelmére életre hívott Országos Bizottság magyar csoportja, mely a francia szolidaritási mozgalom keretében vette kezébe a gyűjtések intézését, még a spanyol polgárháború kitörését követően, 1936 novemberében alakult meg Franciaországban. 1938 októberében a Nemzetközi Brigádokat visszavonták a frontról és megkezdték elszállításukat Spanyolországból. A francia hatóságok az ország déli részében táborokat nyitottak a határt átlépő internacionalisták számára, ahol igen mostoha viszonyok között éltek. Ezután a gyűjtés már a foglyok helyzetének enyhítését szolgálta. 1939-ben a Bizottság akciót indított az internáltak kiszabadítására, ez a

törekvés azonban még a háború kitörésekor sem járt eredménnyel.

Nem volt könnyű ekkoriban a magyar emigránsok helyzete sem Franciaországban, mert megnőtt az irányukban táplált bizalmatlanság. A németeknek küldött hadüzenet után megkezdődött a baloldali magyar emigránsok üldözése is, ezzel a haladó szervezeteket sorra illegalitásba kényszerítették.

Pesti, akinek sikerült viszonylag rövid idő alatt jó kapcsolatokat kiépítenie a városban élő magyar emigránsokkal, széles bázist teremtett a szolidaritási akció számára. Először a magyar egyetemi hallgatók között szervezkedett, később már az emigráció nagy része körében. Ekkor még nyilván nem sejtette, hogy e mozgalom mögött a Francia Kommunista Párt, illetve magyar szekciója rejlik. Amikor bekapcsolódott a gyűjtésbe, a francia párt már illegalitásban dolgozott, ennél fogva a politikai megbízatások háttérében meghúzódó erők – konspiratív okokból – előtte is rejtve maradtak.

1940 áprilisában a németek megkezdték nagyszabású offenzívájukat Franciaország ellen. A francia hadsereg hátrált, velük együtt százezrek menekültek a nácik elől dél felé. Toulouse is megtelt a visszaözönlőkkel, akik között szép számmal akadtak magyar emigránsok. A városban a magyar menekülteket elsősorban természetesen az itt élő honfitársak karolták fel. Pestiék albérleti szobája is menedéke lett az északról érkezett magyaroknak, jórészt diákoknak. Ezek a menekültek maguk is segítségre szorultak, de egyúttal aktív részesei lettek a szolidaritási kampánynak. A menekülők soraiban sok volt a kommunista vagy más baloldali. Ezek a menekültek maguk is segítségre szorultak, de egyúttal aktív részesei lettek a szolidaritási kampánynak. A menekülők soraiban sok volt a kommunista vagy más baloldali. Ezek az aktív antifasiszta elemek nagyban hozzájárultak Pestiék politikai fejlődéséhez.

Párizs 1940. június 14-én elesett. *Reynaud* miniszterelnök lemondott s utódja a kollaboráns *Pétain* marsall lett, aki azonnal fegyverszünetet kért a németektől. Közismert, hogy Franciaország egy része közvetlen náci megszállás alá került, míg az ország középső területe – Vichy székhellyel –, *Pétain* vezetése alatt, mint a németeknek engedelmességek bábállam működött. Toulouse a Vichy-kormány felügyelete alá esett, de itt sem voltak kíméletesebbek a baloldali elemekkel, mint ott, ahol a hitleristák uralkodtak.

Pestiék a gyűjtési munkán keresztül jutottak el a Francia Kommunista Párthoz. Egy romániai magyar orvos – az FKP dél-franciaországi magyar csoportjának toulouse-i összekötője – vonta be őket a kommunista mozgalomba. Először csak irodalommal látta el a fiúkat, majd azt a feladatot kapták, hogy végezzenek felvilágosító munkát a magyar emigránsok körében. Nem sokkal később ennél is komolyabb, veszélyesebb megbízatásokat teljesítettek. Hitler-ellenes röpcédulákat szórtak, illetve ragasztottak forgalmas helyekre. Pesti a röpcédula-szórásban rendkívül leleményesnek bizonyult. Ugyanis „gépesítette” ezt a munkát: egy-egy bérház harmadik emeletének lépcsőházi ablakába tette a tekercsbe csavart röpcédulákat, melyet rögzítődrót fogott össze. 10-15 perc elteltével egy kis tartályban levő salétromsav szétmarta a drótot, a tekercs így kiszabadult és az utcára szóródott. Közben elég idejük maradt arra, hogy a helyszínről elmeneküljenek, s ezzel elkerüljék a lebukást.

A Francia Kommunista Párt 1940. július 10-én harcba szólított Franciaország felszabadítására. Ennek szellemében 1940 végén olyan különleges csoportok szervezése indult meg, melyeknek feladata fegyverek gyűjtése, szabotázscelemek szervezése és röpcédulázás volt. Az emigráns kommunistákat is háromtagú sejtekbe szervezték. *Papp Lajos* irányította a kis magyar egységek megalakításával kapcsolatos munkálatokat. Sikerült országos hálózatot kiépítenie, mely természetesen a Francia Kommunista Párt részeként folytatta tevékenységét.

1941 őszén Pesti Barnabás – munkája elismeréseként – tagja lett az FKP-nak. Részt vett *Paul Langevin* professzor, a később kommunistává lett neves fizikus Gestapo-letartóztatása miatti tiltakozó tüntetésben, valamint abban a demonstrációban, melyet a toulouse-i diákok szerveztek válaszul a párizsi diákmegmozdulás elleni német sortűzre. A karhatalom durván beavatkozott a toulouse-i szolidaritási felvonulásba, s ez alkalommal Pesti is érezhette hátán a francia rendőrök gumibotjának keménységét. A toulouse-i magyar csoport nagy fegyverténye volt a vernet-i fogolytáborban rekedt 27 internacionalista honfitárs megszöktetése. A kimenekített internáltakat hamis papírokhoz juttatták, s a magyar emigránsok segítségével bújtatták. Ezek egykori spanyolosok erősítették a városban kibontakozó ellenállási mozgalmat.

Amíg lehetőség volt, fenntartotta a kapcsolatot hazájával, rokonaival. Otthonról hosszú ideig rendszeresen kapott magyar könyveket, újságokat, így tájékozott volt a magyarországi eseményekről. 1942 tavaszán megismerkedett Oscar Grossmann-nal, az Osztrák Kommunista Párt emigráns vezetőségi tagjával. Grossmann szerkesztette az FKP osztrák-német szekciójának német nyelvű katonaujságját. Pesti Barnabás és két barátja ebbe a munkába is bekapcsolódott: stencilt szereztek, legépeltek a cikkeket s átadták azoknak, akik a német katonák között terjesztették a lapot. Lenin egyes műveihez is hozzájutottak. Ezek hozzájárultak ahhoz, hogy megismerkedhettek a marxizmus-leninizmus alapvető tanításaival. Pestiék egy másik fontos megbízatása volt élelmiszerjegyek szerzése illetve hamisítása. A menekültek, az illegálisba vonulók számára ez az életnek szinte elengedhetetlen feltételét jelentette.

Miután megkapta vegyész-mérnöki diplomáját, a montaubani leveskockagyárban helyezkedett el. Mozgalmi munkáját új környezetében is folytatta.

1942 novemberében a vichyi zóna is közvetlen német megszállás alá került, így bonyolultabbakká váltak a harci feltételek. Miután Dél-Franciaországban több magyar kommunista csoport tevékenykedett, a hatékonyabb munka érdekében célszerűnek látszott a szorosabb együttműködés. A dél-franciaországi szekcióhoz az alábbi egységek csoportjai tartoztak: Lyon, Grenoble, Nice, Toulouse, Vemet, Briançon. Az egyes szervezetek vezetői 1942 karácsonyán Briançon közelében illegális találkozóra jöttek össze. E megbeszélésen részt vett *Angyal György* és felesége, *Honti György* (aki a toulouse-i csoportot képviselte), *Sebes Sándor*, *Sebes Imre*, *Sebes Imréné* (*Schillinger Ilona*), *Poll Júlia*. Itt úgy döntöttek, hogy a magyarok ne kapcsolódjanak be a fegyveres ellenállásba, mert így megcáfolhatják a nácik azon propagandisztikus állítását, miszerint a franciaországi ellenállási mozgalom voltaképpen az idegen emigránsok mozgalma. Abban állapodtak meg: a dél-franciaországi magyar kommunisták munkája maradjon az agitáció, a felvilágosítás, a szolidaritási akció s a röpcédulázás keretei között.

A toulouse-i magyar kommunista sejt (*Pesti Barnabás*, *Honti György*, *Gazdag Ervin*) nem volt egységes a briançoni határozat megítélésében. Pesti nem értett egyet a tanácskozás döntésével és követelte annak megváltoztatását. Ő ugyanis szükségesnek tartotta, hogy a magyar kommunista emigránsok is bekapcsolódjanak a Hitler-ellenes fegyveres ellenállásba. Pestiék ezt a vitatott kérdést megtanácskozták a nagy mozgalmi tapasztalattal rendelkező Grossmann-nal, aki Pesti Barnabás álláspontját tartotta helyesnek. Az osztrák elvtárs segítséget nyújtott egy levél megfogalmazásához, melyben a briançoni határozat megváltoztatását követelték. Ezt a levelet *Angyal Györgyön* keresztül juttatták el a párizsi központhoz. Nem sokkal később *Pickler Ferenc*, aki a központ és a dél-franciaországi csoportok összekötője volt, megérkezett Párizsból azzal a válasszal, hogy a felső vezetők Pestinek adnak igazat. Ez az állásfoglalás új feladatok elé állította a dél-franciaországi szekciókat. Az utasítás ugyanis már kifejezetten azt írta elő, hogy a magyar csoportok kapcsolódjanak be a

Francia Kommunista Párt felhívása nyomán kibontakozott maquisard-mozgalomba. Megkezdődött a felkészülés a fegyveres harcra. Toulouse-ban 1940-től működött egy kb. 25 tagú baloldali diákcsoport, melynek Pesti Barnabás is tagja volt. Ez a – zömmel szimpatizánsokból álló, de folytonosan növekvő – közösség a későbbiekben hét fegyveres harcost, húsz aktív ellenállót és mintegy ötven, a Hitler-ellenes mozgalommal rokonszenvezőt vont be a város felszabadításáért folyó küzdelembe. Csak mellesleg jegyezzük meg: Toulouse későbbi felszabadításában 31 magyar ellenálló is részt vett. Pesti ekkor már nem tartózkodott Franciaországban, de fontos szerepet játszott az előmunkálatokban. A helytelen briançoni döntés megváltoztatása után jelentős mértékben fokozódott a magyar emigránsok politikai tevékenysége.

Noha Pesti Barnabás megtalálta helyét a francia ellenállásban, mégis a hazajövetel mellett döntött. Szándékát levélben közölte nevelőapjával, aki válaszában kinn maradásra akarta bírni fiát. Ő azonban hajthatatlan maradt. Egyik Miskolcra küldött levelében így fogalmazta meg felfogását: „Minden ember annyit ér, amennyit Hitler ellen cselekszik. Márpedig minden nemzet fiának az a kötelessége, hogy elsősorban otthon, a »saját« fasizmusa ellen küzdjön.” Elhatározása egyébként teljes összhangban volt a Francia Kommunista Párt álláspontjával, miszerint, aki teheti, menjen haza és otthon folytassa harcát a fasizmus egyetemes veszélye ellen.

1943. július elején indult vissza hazájába. A három barát közül egyedül ő kapta meg a magyar hatóságoktól a visszautazási engedélyt s a németektől az átutazási vízumot. Útja Magyarország felé igen viszontagságos volt. Párizsban elköltötte pénzét, vasúti jegyre csak Karlsruheig telt. Párizsban pénzzé tette köpenyét, ami Ulmig fedezte utazási költségeit. Ulmban három napon át alkalmi munkát vállalt, hogy előteremtse a továbbutazáshoz szükséges összeget. A keresetből Münchenig futotta. A bajor fővárosban eladta zakóját, ebből a pénzből Salzburgig utazhatott. Salzburgban húsz nap, Bécsben két hét alatt szedte össze az utazás költségeit hazáig.

Miskolcon mindössze három napig tartózkodott. A jelek szerint az illegális kommunista mozgalomba való bekapcsolódásra készült. Erre vall, hogy Miskolcon felkereste egykori – időközben elhunyt – osztálytársának, *Fächer Barnabás*nak az édesanyját és elkérte tőle fia személyi okmányait. Ügyes vegyész lévén, a Fächer nevet Pestire hamisította, a Barnabás változatlan maradt. így lett Getzler Józsefből Pesti Barnabás. (Az pontosan nem állapítható meg, hogy e mozgalmi nevet mikor használta először: Budapesten történt elhelyezkedése alkalmával-e, vagy amikor teljes illegálitásban vonult.)

Midőn visszatért hazájába, a második világháború már túljutott nagy fordulópontján. A Vörös Hadsereg a sztálingrádi győzelem után Nyugat felé tört, az angolszászok partra szálltak Szicíliában, s július 25-én bekövetkezett *Mussolini* bukása. Olaszország átállásával megkezdődött a fasiszta koalíció felbomlása. Mindez nem maradhatott hatás nélkül a magyar belpolitikai életre sem. *Kállay Miklós* miniszterelnökségének időszaka ez, amikor javában folytak a titkos békepuhatolódzások a rendszer átmentése érdekében. A lojális ellenzék nagyobb mozgásszabadsághoz jutott, támogatta Kállayék angolszász orientációját, de ezzel párhuzamosan nőtt a terror a valóban forradalmi baloldallal, mindenekelőtt a kommunistákkal szemben. A Békepárt harcot hirdetett a kivárás, a hintapolitika illúziója ellen s szította az aktív fellépés szellemét. A dolgozók körében lassú balratolódás figyelhető meg, mely a sztrájkok és tüntetések számának növekedésében is megmutatkozott. 1943 szeptemberében frontális támadás kezdődött a Békepárt szervezetei ellen. A több hónapig tartó nyomozás során sok kommunista jutott a rendőrség kezére.

Pesti tehát olyan időszakban érkezett haza Magyarországra, amikor a belpolitikai helyzet rendkívül bonyolult, a kommunisták tevékenységének feltételei igen kedvezőt-

lenek voltak. Ám eredeti szándéka, hogy bekapcsolódjon a hazai forradalmi mozgalomba – töretlen maradt. Tudta, vegyész-mérnöki beosztásban nehezebben jut el a kétszeres illegalitásban dolgozó kommunistákhoz. Tisztában volt azzal, hogy a munkások között kell élnie, ha célhoz akar érni.

Amikor Miskolcra elutazott Budapestre, a Szilágyi utcában albérletet vett ki és állás után nézett. Segéd munkásként a Hungária Vegyipari Részvénytársaság Illatos úti telephelyén jelentkezett felvételre. A hadikonjunktúra, a munkaerőhiány miatt nem volt gond elhelyezkednie. A Hungária Vegyipari Rt. a háborús fellendülés éveiben sokat fejlődött, de kemény, szigorú hadiüzemi rendszert honosítottak meg itt is. A haditerhek növekedtek, a dolgozók helyzete romlott: meghosszabbították a munkaidőt, a gyár vezetősége nemzeti érdekekre hivatkozva elutasította az alkalmazottak bérköveteléseit és a munkaidő megrövidítésére vonatkozó javaslatát. Ennek következtében erősödött az üzemben a baloldali szakszervezeti mozgalom, felélénkült a politikai tevékenység. A romló munkaviszonyok miatt – a fennálló korlátozó rendelkezések ellenére – a dolgozók tömegesen léptek ki a gyárból. Pótlásukra egyrészt munkaszolgálatosokat, másrészt hadifoglyokat állítottak be.

Ilyen körülmények uralkodtak tehát a vegyiüzemben, amikor Pesti munkára jelentkezett. A gyár irattára a háború alatt megsemmisült, ennél fogva Pesti Barnabásra vonatkozó adatok sem meríthetők belőle. Még az sem állapítható meg pontosan, hogy voltaképpen milyen néven dolgozott az üzemben. Valószínű, hogy eredeti nevét nem használta, egyes források szerint *Gergely György*-ként ismerték a kőbányai segéd munkások szakszervezetében. Annyi bizonyos, hogy a gyárban nem volt kommunista sejt, Pesti a segéd munkások szakszervezetének kőbányai csoportjában tevékenykedett, itt járt szemináriumra, innen küldték ki társaival együtt házi agitációra. Ugyancsak a kőbányai csoport keretei között dolgozott a Vörös Segélynek. Arra számított, hogy ebben a közösségben is kell lenniük kommunistáknak, akik majd felfigyelnek rá.

A jelek arra utalnak, viszonylag hamar megtalálta a kapcsolatot az illegális kommunista mozgalommal. Addig sem volt azonban tétlen. Amíg puhatolódzott a szálak után, egyéni akciókat hajtott végre: a kommunista párt nevében röpcédulákat szerkesztett és terjesztett. 1943 őszén *Cigány (Weinberger Miklós)* révén elérte célját. Pesti nemcsak a kőbányai csoportnak volt rendszeres látogatója, hanem a segéd munkások szakszervezetének budapesti központjában is gyakran megfordult. Itt ismerkedett meg Cigánnyal (másik mozgalmi nevén Doronggal), s miután elnyerte bizalmát, elmondta neki, hogy tagja volt a Francia Kommunista Pártnak és keresi a kapcsolatot a magyar kommunista mozgalommal. Dorong a vele folytatott beszélgetésről tájékoztatta felső kapcsolatát, *Szikra Sándort*, akinek igen elismerően nyilatkozott a Franciaországból visszatért fiatalemberről. Szikra illegális találkozóra hívta Pestit, hogy megismerje. Csaknem három órán át beszélgettek. Dorong kedvező információja annál is inkább jelentős volt, mert őt mindenki igen óvatosnak, az új emberekkel szemben bizalmatlan természetűnek ismerte. Szikráék úgy döntöttek, Pestit csak akkor vonják be a munkába, ha *Ságvári Endre* is beszélgetett vele. Szikra felhívta Ságvári figyelmét a lelkes, képzett fiatalemberre, s ő ugyancsak találkozóra hívta Pestit. Valamennyien jó benyomást szereztek róla, s amikor eldöntötték, hogy bevonják a munkába – próbára tették alkalmasságát, pontosságát, éberségét és bátorságát. Pesti Barnabás állta a próbát. Itt figyelembe kell venni, hogy ebben az időben igen nagy nyomás nehezedett a Békepartra, súlyos károkat okoztak a lebukások. Ilyen helyzetben hatványozott óvatossággal folyt az új elvtársak bekapcsolása az illegális munkába. Innen a túlzottnak és körülményesnek látszó találkozások egész sora. A Békepárt vezetőségének álláspontja – a helyzetből adódóan – az volt, hogy csak száz százalékgig megbízható emberekkel szabad dolgozni. Végül az összegyűjtött benyomások és tapasztalatok alapján döntöttek: Pestit bevonják a párt munkájába. Téves egyik életrajzírójának az a

megállapítása, hogy Pesti Franciaországban, a polgári demokrácia klasszikus hazájában csak a legális munkával ismerkedett meg. Amikor ő Franciaországban bekapcsolódott a párt tevékenységébe, az FKP-t, mint láttuk, már illegalitásba kényszerítették, s a helyzetet rövidesen tovább súlyosbította a német megszállás és Pétain marsall diktatúrája. Ennélfogva Pesti kinn is az illegalitás körülményei közepette végzett pártmunkát. Akkor ugyan még tapasztalatlan volt, ám a toulouse-i időszak igen jó iskolának bizonyult itthoni tevékenységéhez.

Elsősorban a fiatalok körében végezte mozgalmi munkáját. E közeg olyan elvtársakat igényelt, akik ismerték a fiatalság életkori sajátosságait, akik tapasztalatokkal és jó szervezőkészséggel rendelkeztek. Pesti kezdetben Szikra Sándor irányítása alatt dolgozott, majd később – amikor Szikra más feladatot kapott – *Kende István* lett a felső kapcsolata. Az úgynevezett akciógárdák szervezése mellett egyik fő feladata a röpcédulázás és az illegális pártkiadványok terjesztése lett.

Móro István visszaemlékezése szerint ő Pestivel 1943 őszén a Nagyvárad téren ismerkedett meg, egy jelszavas találkozó alkalmával. Ezt követően megbeszéléseiket a Szentkirályi utcában bonyolították le. Pesti Barnabás egyszerű munkaruhát, bakancsot és viharkabátot viselt. Azok az alsó és felső kapcsolatait jelentő kommunisták, akikkel módomban volt beszélgetni, egyöntetűen vallják, hogy igen jó konspirátornak bizonyult. A találkozókat gondosan, körültekintően készítette elő s kényesen ügyelt a pontosságra, fegyelmzettségre. Ebben a szellemben nevelte a gondjaira bízott elvtársakat. A jellemábrázolás szempontjából talán nem érdektelen megjegyezni, hogy rendkívül igényes volt önmagával, de harcostársaival szemben is. Lehetőségeihez képest törődött gondjaikkal. (*Kurucz Istvánné Scher Magda* mondta el: egyik találkozásul alkalmával elpanaszolta neki, hogy igen kedvezőtlen körülmények között lakik, még pokróca sincs, amivel takarózhatna. A következő „randevúra” elhozta saját pokrócát és Pestinek adta.) A séta közben lebonyolított beszélgetések során lényegre törő kérdéseivel tájékozódott a mozgalomról, s közben ő is informálta alsó kapcsolatát a nemzetközi helyzetről, a belpolitika alakulásáról, olykor rögtönzött szemináriumot tartott. Egykori harcostársai úgy emlékeznek vissza rá, mint olyan fiatalemberre, akinek életkorát meghaladó tájékozottsága, képzettsége, élettapasztalata, sőt bölcsessége volt.

Pesti egy ideig még a segédmunkások szakszervezetében dolgozott. A legális akciók alkalmával az egész csoportot mozgósította, de voltak olyan nehéz és veszélyes feladatok, melyeknek megoldásába a csoportnak csak a legalkalmasabb, legmegbízhatóbb tagjait vonta be. Ilyennek bizonyultak például a röpgyűlések a gyárkapuknál, a munkájuk végeztével kiözönlő munkások között, a jelszavak felfestése stb.

A németek bevonulása (1944. március 19.), az ország megszállása új helyzet elé állította a magyar kommunista mozgalmat és Pesti Barnabást is. A párt utasítására otthagytta a Hungária Vegyiműveket és illegalitásba vonult. Más lakásba költözött; egyes források szerint ekkor vette föl a Pesti Barnabás nevet.

A Békepárt megszállás utáni első röpirata szervezett és aktív ellenállásra szólított fel. Napirendre került a fegyveres csoportok létrehozása, az üldözöttek segítése, hamis papírokkal, illegális lakásokkal való ellátása. Ebből a munkából Pestiék ugyancsak kivették részüket. Amikor tudomására jutott az ország megszállása, a segédmunkások szakszervezete kőbányai csoportjának helyiségébe sietett és ott ő, *Izrael Sára*, *Nagy Dezső*, valamint *Schwarcz Andor* a tagok nevét, címét tartalmazó kartotékokat megsemmisítették, megmentve a csoport tagjait a lebukástól.

A Békepárt szűk bázisának kiszélesítése, az ellenállás hatékonyságának növelése érdekében intenzívebb politikai munkát kellett folytatnia a fiatalok körében is. A kommunista ifjúsági szervezet újjászervezésének előmunkálataihoz tartozott az úgynevezett

akciógárdák létrehozása. Pesti Barnabás, miután illegalitásba vonult, és így minden idejét, erejét a mozgalomnak szentelhette, tevékenyen részt vett az akciógárdák megszervezésében. Ezek a csoportok kezdetben elsősorban iratok, élelmiszerjegyek szervezésével, valamint röpiratterjesztéssel foglalkoztak. Illegális nyomdájuk is volt, mely a Zichy Jenő utcában működött *Barátos Endre* feleségének lakásán. Itt főleg röpiratokat nyomtak. 1944 őszén az akciógárdák utasítást kaptak arra, hogy készüljenek föl a fegyveres akciókra. Ennek a feladatnak a végrehajtása érdekében fontos megbízatás lett a fegyverek és a lőszer beszerzése.

1944. október 28-án megalakult a KISZ. Az akciógárdák szervezése és működése során sok tapasztalatot gyűjtöttek, melyeket hasznosítani tudtak a KISZ tevékenységében. Az újjáalakult KISZ programjában önkritikusan elemezte az ifjúsági mozgalom helyzetét, s azt „katasztrofálisan gyengének” minősítette. Ezt végzetesnek ítélte olyan időszakban, amikor a megszállás, majd a nyilas rezsim tobzódása miatt tettel kellene harcolni a német megszállók és magyar kiszolgálók ellen. Éppen ezt az aktív harcot jelölte meg a párt a KISZ fő feladatául. Ennek a célnak a jegyében indult meg a szervezés és a felkészülés a fegyveres ellenállásra.

Pesti Barnabás a KISZ egyik irányítója volt, noha hivatalosan nem volt tagja a szűkebb vezetőségnek. A párt felé a KISZ felső kapcsolata *Orbán László*, majd Szikra Sándor lett. A város különböző részein, a peremkerületekben sorra alakultak a csoportok. Tagjai fegyverforgatóktól megtanulták a kézi fegyverek kezelését. Sikeres rajtaütéseket hajtottak végre a Röck Szilárd utcai és a Tisza Kálmán téri nyilasház ellen. Több német járművet harcképtelenné tettek. A legtapasztaltabb akciógárdák a párt közvetlen irányítása alá kerültek.

Pesti rendkívüli ötletességgel tette hatékonyá a röpcédula-terjesztést. Az ő nevéhez fűződik az úgynevezett Ságvári-tekerics megkonstruálása és alkalmazása. Ennek lényege az volt, hogy hosszú zsinigre a röpcédulák százait tekerte fel, s azt a villamos ütközőjére helyezte. Amikor a jármű elindult, a tekerics automatikusan felbomlott és a röpcédulák szétszóródtak. Azért nevezték Ságvári-tekericsnek, mert az így terjesztett első röpcédulák adták hírül a munkásoknak *Ságvári Endre* meggyilkolását. Volt Pesti Barnabásnak egy másik „találmánya” is: mozgósító jelszavakat tartalmazó táblát akasztott egy hosszú kampóra, majd egy óvatlan pillanatban, rendszerint éjszaka, a magasan húzódó villanydrótra függesztette. Nehéz volt onnan levenni. Mire a tűzoltók kivonultak az „izgató” tábla eltávolítására, már sokan gyűltek össze alatta s olvasták a feliratot. Ezt a módszert általában igen forgalmas helyen alkalmazta, így például a Váci úti gyárnegyedben. Dolgozott olyan vegytinta előállításán is, amely a kirakatra mázolván később vált volna olvashatóvá.

Az általa irányított egyik akciógárda a csepeli volt. Itt működött együtt Kreutz Róberttel és Pataki Istvánnal.

Patakival 1944. március 19-én, vagyis a megszállás napján került kapcsolatba. Pataki ekkor a Weiss Manfréd Művek X. kerületi forgácsoló részlegénél dolgozott, mint esztergályos. Ő volt a KISZ megbízottja e területen. Pesti anyaggal látta el és instrukciókat adott a tennivalókat illetően. 1944 nyarán Pataki mint idomszerész visszakerült a WM csepeli részlegébe s egyúttal ő lett itt a KISZ felelőse is. Kilenc üzemrész tartozott a keze alá. Pataki szerteágazó mozgalmi munkája miatt a Pesti Barnabással való kapcsolattartást hűga, Margit vette át, aki így összekötő kapocs lett közöttük. Pataki ugyanis csak este ért volna rá, hogy az illegális találkozókra megbeszélje a feladatokat, de ebben az időszakban az ilyen kései „séták” már igen veszélyesek voltak. Ennélfogva *Pataki Margit* vette át rendszeresen Pestitől a csepelielieknek szánt anyagot és utasításokat. A Pataki által vezetett akciógárdák alapvető célja a gyár anyagi és személyi kiürítésének megakadályozása lett. Közismert, hogy ezt a

megbízatást lényegében sikerült végrehajtani. Pataki azt a konkrét feladatot kapta, hogy szerezzen be fegyvereket az aktív ellenálláshoz. Kapcsolatot teremtett egy katonai csoporttal, s a tárgyalások során megállapodás született fegyverek átadásáról. Mielőtt azonban ez megtörténhetett volna, Patakiék letartóztatták. Lehetséges, hogy a katonai csoport valamelyik beépített tagja buktatta le.

Pesti Barnabás egy másik alsó kapcsolata *Balogh László* volt, aki elmondta, hogy őt Szendi kötötte össze Pestivel. Pesti az első találkozás alkalmával megkérdezte tőle, milyen mozgalmi munkát végezne legszívesebben. A beszélgetés végén megígérte, hogy összehozza valakivel, akivel együtt kell majd egy akciógárda keretében dolgoznia. Néhány nap múlva összekapcsolta őt Scher Magdával. Kezdetben elsősorban röplapokat terjesztettek, háborúellenes és antifasiszta jelszavakat festettek a falakra. Csaknem egy hónap múlva ismét találkoznia kellett Pestivel, aki ekkor tájékoztatta őt, hogy felvették a KISZ-be. A találkozáskor Pesti érdeklődött körülményei iránt, tanácsokat adott a konspirációra vonatkozólag.

Kurucz Istvánná (Scher Magda) 1944 júliusában ismerkedett meg Pesti Barnabással. Korábban Kuruczné felső kapcsolata Szendi volt. Pesti közölte vele, hogy felvették a pártba. Azt a feladatot kapta, szervezzen a vasas munkásifjából illegális fegyveres csoportokat. Korábban jórészt röpcédula-terjesztéssel foglalkoztak ők is. Ugyanez a csoport alakult át fegyveres akciógárdává. Kuruczné egységei főleg motorkerékpárosokból és kerékpárosokból álltak. Ő volt közöttük az egyetlen nő. Az instrukcióknak megfelelően a Fogaskerékgár ifjúnokaiából 6-7 – egyenként 3-5 főből álló – csoportot szervezett. E fegyveres egységek Kurucznén keresztül kapták az utasításokat Pesti Barnabástól. Kuruczné egyik motorkerékpáros csoportja akasztotta fel a Váci út villany drótjára azt a háborúellenes, Hitler-ellenes plakátot, melyet csak a tűzoltók tudtak leszedni nagy ügyel-bajjal. Kuruczné Pestivel együtt készítette elő a Thököly úti nyilasház megtámadását, de a terv kivitelezésére már nem kerülhetett sor, mert a Pestivel fennálló összeköttetés szeptember közepén hirtelen megszakadt. A nyilasház megtámadását végül Dorongék hajtották végre. Kuruczné csoportjai több nyilas gyűlést is megtámadtak és szétkergettek. E támadások súlyosságát bizonyítja, hogy ezek során a nyilasoknak több halottjuk volt.

A fegyveres akciógárdák szervezése nem ment zökkenők nélkül. Egyesek úgy vélekedtek, kár lenne olyankor az életet feláldozni, amikor a Vörös Hadsereg már felszabadította az ország egy részét.

Izrael Sári, aki Pesti Barnabás menyasszonya lett, szintén Pesti mozgalmi kapcsolatai közé tartozott. Visszaemlékezéseiben leírja, hogy Pesti maga is végrehajtott szabotázs-cselekményeket még a vegyiüzemben. Pesti és Izrael Sára 1944. szeptember 13-ig dolgozott együtt. Részt vettek a Magyar Front megalakulásával kapcsolatos munkákban. Bélyegzőket készítettek és a falakra, kirakatokra nyomták azt a szöveget, mely az ország tudomására hozta a Magyar Front megalakulását. Amikor utoljára találkozott Pestivel, anyagot kapott tőle terjesztésre.

A fentiekből kitűnik, hogy Pesti szerteágazó mozgalmi tevékenységet fejtett ki. Nemcsak a vegyipari munkásokkal tartotta a kapcsolatot, hanem a vasas ifjúnokaiak egy részével is. Munkája nyomán sorra alakultak a különböző ifjúsági csoportok, olyannyira, hogy több helyütt fiókcsoportokat kellett szervezni. Arról nincs tudomásunk, hogy Pesti közvetlenül is bekapcsolódott volna a fegyveres akciókba. Az ő megbízatása inkább a gárdák létrehozására és irányítására terjedt ki.

1944. november 23-án rajtaütésszerűen letartóztatták Kreutz Róbertét és Pataki Istvánt. Amikor ez Kende Istvánék tudomására jutott, értesítették Móró Istvánt, hogy sürgősen találkozzon Pestivel és közölje vele a történeteket. A találkozó a mai Zrínyi utcában zajlott le, de már nem segített a helyzetén, mert nem sokkal később őt is

letartóztatták. Amikor elfogták, megtalálták nála a KISZ utasításait a fegyveres akciók szervezésére, nem tudta megsemmisíteni őket. A hírhedt Margit körúti katonai fogházban megkínozták, vallatták kapcsolatairól, ám Pesti még a nevét sem volt hajlandó elárulni. Állta a kihallgatás próbáit, senkit sem szolgáltatott ki a hatóságoknak. Állhatatosságának, nagy lelki erejének köszönhető, hogy vonalának lebukása nála megszakadt.

1944. december 12-én autóbuszba ültették a politikai foglyok egy részét. Szikra Sándorné (*Lőrinczi Augusztá*) is ott volt a letartóztatottak között. Emlékezésében elmondta, Pesti Barnabáson látszottak a kegyetlen kínzások nyomai, az úton rosszul volt, Pataki és Kreutz ápolta. Sopronkőhidára vitték őket. A börtönben nyugodt, derűs volt, sorsa iránt nem táplált illúziókat, ám társait biztatta. Sopronkőhidán nagy átalakításokat hajtottak végre a politikai foglyok érkezése miatt. Egy külön elfalazott részben őrizték valamennyiüket, gondosan elzárva az ügynevezett köztörvényesektől. A belső őrseget egyszerű sorkatonaság látta el, nyilasok és az SS felügyelete alatt.

1944. december 22-én került sor a formális bírósági komédiára. Ezt a procedúrát *dr. Valhonich András* hadbíró őrnagy vezette, *Jánosi Ferenc* és *Szabó Ferenc* századosok segédlete mellett. A Nemzeti Számonkérő Szék képviselőjében *Barcsay Árpád* csendőr ezredes vett részt a tárgyaláson, melyet a sopronkőhidai fegyházzal szembeni iskolában folytattak le. Együtt tárgyalták Pesti Barnabás, Pataki István, Kreutz Róbert, *Berecz (Braun) Bertalan* és Szikráné Lőrinczi Augusztá ügyét. A tárgyalásról nem maradt fenn írásos anyag, vagy azért, mert nem is készítettek jegyzőkönyvet (a bírósági aktus mindössze fél órát vett igénybe), vagy mert a Nyugatra való menekülés során megsemmisült, elkallódott. Szikráné elbeszélése szerint Pestiék a tárgyalás során nyugodtan, öntudatosan viselkedtek. Kötél általi halálra ítélték Pestit, Patakit és Kreutzot. Nem kértek kegyelmet, hivatalból azonban kegyelemre terjesztették fel őket. A felterjesztéssel kapcsolatos jogerős határozat másnap, december 23-án megszületett: kegyelemből nem kötél, hanem golyó általi halálra ítéltettek. (Csak *Bajcsy-Zsilinszky Endre* ítéletét nem változtatták meg. Őt felakasztották.)

A kivégzés előtti órákban a siralomházban Kreutz almát kért, Pataki papirost, hogy szüleitől és testvérétől búcsúzhasson, Pesti Barnabásnak nem volt utolsó kívánsága.

Sallai Jenő, akinek hamis papírokkal sikerült magát politikai foglyból köztörvényessé „átminősíteni” a gépházban dolgozott, így viszonylag szabad mozgása volt a fegyház területén. Éppen az udvaron tartózkodott, amikor sor került a halálos ítéletek végrehajtására. Tőle tudjuk az utolsó percek történetét. 1944. december 24-én híre járt a fegyházban, hogy kivégzések lesznek. Ez itt szokatlan jelenség volt, Sopronkőhidán azelőtt ilyen eseményekre nem került sor. December 24-én reggel 8 órakor 4-4 katona által kísérve egyenként vezették elő a halálraítélteket. Sallai látta őket, elmondta, hogy bátran, nyugodtan viselkedtek. Szemüket nem engedték bekötni. Sortűzzel végeztek velük. Sallai apósa, Szabó Lajos, aki fogházőr volt, a sopronkőhidai fegyház temetőjében hántolta el a kivégzetteket, de Sallai kívánsága szerint a sírokat megjelölte. Így a felszabadulás után Sallai, aki Fertőrákos párttitkára lett, átadta *Rajk Lászlónak* a temető rajzát, melyen pontosan feltüntette a sírok helyét. Ezáltal könnyen lehetett őket azonosítani.

Íme egy 24 éves korában mártírhalált halt kommunista életútja. Nevét országszerte néhány iskola, utca vagy tér őrzi ma még.

Kései meditációk a Rekviemről

Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért

Nemeskürty István Requiem egy hadseregért [*] című könyve az elmúlt évek egyik legnagyobb sikert aratott műve volt.

Ebben nyilván szerepet játszik a téma maga, hiszen a magyar olvasóközönség lan-
kadatlan érdeklődéssel fordul a második világháború s különösen annak hazai vonatko-
zásai felé. A siker titka továbbá az író neve, stílusának szenvedélyessége, sodrása, az
eredeti gondolatoknak bátor felvetése, nem utolsósorban a kérdés sajátos, újszerű
megközelítési módja.

Megrázó, ahogyan bemutatja és dokumentálja a magyar honvédek tízezreinek
sorsát, akik *Horthyék* valamint *Hitlerék* jóvoltából „megfagytak és elvéreztek és meg-
haltak és megsebesültek és szenvedtek és megőrültek és hóvakságot kaptak és éhen
haltak...”

Nem lehet összeszorított ököl nélkül olvasni azokat a sorokat, melyek az egykori
„szövetségeseeknek”, a hitleristáknak magatartását ábrázolják. És mégis: nem lehet
aggály, kétkedés nélkül fogadni a kérdéskomplexumnak azt a leegyszerűsített, egy-
oldalú kezelését, amelyet Nemeskürty írása képvisel.

Valójában, a Horthy-hadsereg mundérjába erőszakolt munkások, parasztok s egyéb
kisemberek sorsa megérdemli a könnyeket. Együtt érzünk a Don-kanyarnál elesett
katonák özvegyeivel, árváival, a gyermekeiket sirató anyák, apák gyászával, ám
mindez nem ment fel, ellenkezőleg: kötelez bennünket arra, hogy összetettségében,
osztályharcos, internacionalista módon elemezzük a történeteket s ne szűkítsük le azokat
pusztán magyar kérdésre, magyar sérelmekre.

Látszólag kissé későn reagálok a *Requiem* gondolataira, úgy gondolom azonban, a
benne foglaltak nem évülnek el, mint ahogyan a gyász, a háborús bűnök sem.

A szerző a tanulmány bevezetőjében – de másutt is – hivatkozik arra, hogy méltánytalanul bántak el a második magyar hadsereggel, mert vagy agyonhallgatták sorsát
(ezt tették Horthyék) vagy egyszerű kézlegyintéssel intézik el a doni „kalandot”.
„Pedig ezeket az embereket, azt a százezernyi férfit egyszer el kell siratni...”
Nemeskürtynek igaza van: egyszer el kell őket siratni. Úgy vélem azonban, elsirattuk
már a jobb sorsra érdemes munkás és paraszt férfiakat. Elsirattuk, amikor 1947 szeptem-
berében zajlott a nagy figyelemmel kísért Jány-per, amikor ezzel kapcsolatban a
lapok kommentálták az eseményeket s nekrológba illő szavakkal idézték fel az eleset-
tek emlékét. Vádolták ekkor *Hitlert*, *Horthyt*, *Jány Gusztávot*, a fasizmust és
kegyelettel emlékeztek meg azokról, akik áldozatul estek a mindenre kész, felelőtlen
elemek politikájának. Ám egyet kell érteni a Szabad Nép cikkírójával, aki

megállapította, hogy a százezernyi, pusztulásba hajtott magyar honvéd emléke főként azt követeli meg: Magyarország soha ne kerüljön idegen érdekek rabszíjára. Ha ezt tesszük – és ezt tesszük –, akkor már nincsen adósságunk, melyet törleszteniünk kellene. A bűnösöket elítéltük, a régi ezerszer elátkozott rendszert felszámoltuk s ezzel lehetetlenné tettük a hajdani embertelen kalandok megismétlődését. Ha visszaidézzük a tragikus doni napokat, legyünk hű krónikásai az eseményeknek, legendák nélkül elevenítsük fel a történeteket.

Az alábbiakban szeretném felvázolni, hol, miért nem tudom azonosítani magam Nemeskürty István – egyébként feltétlenül becsületes szándékú – okfejtésével.

Sajnálatos, hogy kritikánk „jóváhagyólag” vette tudomásul Nemeskürty István koncepcióját. Lezáratlanul zárta le, anélkül, hogy vitába szállt volna némely – vitatható – megállapításával s ezzel – akarva, nem akarva – olyan felfogást kanonizált, mely a mai nemzedék szemléletét dezorientálhatja.

Vegyük sorra a gondolatokat!

Elfogadható-e az az álláspont, miszerint Horthy ék 1942 tavaszán a vereség biztos tudatával mentek a háborúba?

„Az 1943-as sajtó és az uralkodó osztály agyonhallgatta ezt a vereséget, mert elkerülhetetlen volt, s ezt az állam vezetői is tudták. Kétszáz ezer embert cinikusan a halálba küldtek...” Másutt: „A második magyar hadsereget tehát halálra ítélték...”

Nemeskürty Istvánt idéztem.

Amennyiben igaz, hogy a második magyar hadsereget az elvéreztetés szándékával küldték ki a keleti frontra, akkor Horthyék valóban tisztában lehettek a németek elkerülhetetlen vereségével. „Leírták”-e Horthyék 1942 tavaszán a németek győzelmét? Aligha! Arról meggyőződhetek, hogy a németek villámháborús elképzelései csődöt mondtak, Moszkva alatt megdőlt a nácik – maguk táplálta – verhetetlenségéről szóló legendája. Mindazonáltal a hivatalos magyar vezetés hitt a hitleristák győzelmében s reménykedett az angolszászok, valamint a fasiszta nagyhatalmak közötti szovjetellenes megegyezésben. Számára a döntő: a fasiszta rezsim átmentése, a Vörös Hadsereg távoltartása volt. Ebből a szempontból elképzelhetőnek tartotta az angolszász megszállást is. (Kétségtelen, *Churchill* balkáni aspirációi táplálták Horthyék ezirányú vágyait.) A keleti fronton azonban mindenképpen győzni akartak. Ezt kívánta az ellenforradalmi rendszer érdeke, ebben látták a rezsim megmentésének legfőbb feltételét. Remélték, a nyugati imperialisták „bocsánatos bűnnek” tekintik majd a szovjetellenes háborúba való aktív bekapcsolódást.

*Kállay Miklós*nak miniszterelnökké történt dezignálása e tekintetben nem jelentett lényeges külpolitikai változást *Bárdossy László*val szemben, csupán alkalmazkodást az új körülményekhez: nem szabad mindent a németekre építeni. A kialakult helyzetet más-más módon megítélő politikai és katonai vezetők egy – számukra lényeges – kérdésben azonos nézeten voltak: minél nagyobb hadsereget kell az országban tartani, a belső front „védelme” érdekében, nehogy megismétlődjének az 1918-19-es forradalmi események. A forradalomtól való félelem egyébként hatalmába kerítette a lojális ellenzék nagyobbik részét is. Az 1943-as országgyűlés költségvetési vitájában például egyes képviselők azért támadták a kormányt, mert az nemcsak „kiküldötte

kellő, modern felfegyverzettség nélkül a 2. hadsereget”, hanem ott tartotta akkor is, amikor kiderült, hogy a németek a felfegyverzéssel kapcsolatos ígéreteiket nem tartották be. *Bajcsy-Zsilinszky* szerint a korszerűen felszerelt hadseregre azért lett volna szükség, hogy Magyarország minden eshetőséggel és veszedelemmel szemben dacolni tudjon.

A magyar kormányzat 1941 júniusában be akart kapcsolódni a szovjetellenes háborúba s 1942 tavaszán sem kívánt abból kiválni. A németek és magyarok között a keleti frontra küldendő hadsereg mértékéről folyt csupán az alkudozás, nem arról, egyáltalán küldjenek-e. *Keitel* 15 gyalogos hadosztályt, 1 hegyidandárt, 1 lovasdandárt, 1 pándéloshadosztályt és 10 megszálló hadosztályt követelt. Ezzel szemben Horthyék 9 gyalogoshadosztályt, 1 páncéloshadosztályt és 5 megszálló hadosztályt ajánlottak fel. Ebbe a németek belenyugodtak.

Tehát a gyors német győzelem reménye szertefoszlott, de Horthyék bíztak abban, hogy a Vörös Hadsereg feltartóztatható, legalábbis addig, amíg az angolszászok megérkeznek Magyarország határaihoz.

Mi jellemezte a nemzetközi katonai konstellációt 1942 elején?

1941 végig a németek még „csak” Moszkva alatt szenvedtek vereséget. Ezt követően a hitlerista hadvezetés nagy átcsoportosításokat hajtott végre, hogy előkészítse a Moszkva, Sztálingrád, Baku elfoglalására tervezett támadást. Az offenzíva 1942 tavaszán elindult. 1942. május-júniusban a nácik elfoglalták Harkovot, a Krímet. Voronyezsnél megakadtak ugyan, de Sztálingrád felé előretörték. 1942 júliusában behatoltak az Észak-Kaukázusba. 1942. július 17-én pedig megkezdődött a sztálingrádi csata, melynek kimenetele később válik nyilvánvalóvá.

1941. december és 1942. május között a Távol-Keleten a japánok lerohanták Malájföldet, Indonéziát, Burmát és a Fülöp-szigeteket. Ugyanakkor tovább törtek előre Kína területén. Az angolszászok ellentámadása csak 1942. május 7-én indult el. Észak-Afrikában váltakozó szerencsével folytak a csatározások.

1942 elején tehát a fasiszták szemszögéből ítélve nem látszott reménytelennek a katonai helyzet.

Elfogadhatatlan Nemeskürty azon feltevése, miszerint a második magyar hadsereg Horthyék által megszabott rendeltetése az volt, hogy elpusztuljon Keleten. Valójában az volt, hogy győzzön a németek oldalán s amennyiben megsemmisíteni képtelen, legalább tartóztassa fel a Vörös Hadsereget. A magyar politikai és katonai vezetők nagyobbik része hitte azt, amit a németek híreszteltek: az 1942-es év folyamán kapitulációra kényszeríthetik a szovjethatalmat.

Ez az alaptalannak bizonyult remény, valamint az a körülmény, hogy – mind a németek, mind a magyarok – nem rendelkeztek elegendő erődítési anyaggal, szerepet játszott Voronyezsnél a védelmi vonalak kiépítésének elhanyagolásában.

Idézzünk a német főparancsnokság 1942. április 5-i, 41. számú utasításából:

Cél az „oroszok” megsemmisítése. „Ehhez fel fogjuk használni a magunk és szövetségünk minden rendelkezésre álló fegyveres erejét.”

Kállay Miklós miniszterelnök úgynevezett „hintapolitikája” jelzi, a magyar vezetők még a sztálingrádi súlyos katonai vereség után sem veszítették el teljesen a német győzelembe vetett reményüket, jóllehet bizalmuk erősen megrendült.

Horthynak Hitlerhez írott levele optimizmusról tanúskodik:

„Természetesen én is meg vagyok szilárdan győződve arról, hogy ennek az óriási küzdelemnek jó kimenetele lesz és talán meghozza az emberiség számára az évszázadok óta óhajtott világbékét. De, amíg a bolsevizmus létezik – fűzi hozzá a

magyar kormányzó nem lehet béke.” Lelkesedéssel kíván részt venni a döntő harcban.

Más kérdés, hogy ez a derűlátás nélkülözött minden realitást. Ám ne feledjük: 1942 tavaszát írjuk (nem 1971-et) s a fasiszta vezetők a maguk győzelmére tettek fel mindent. Horthyék túlértékelték a német és magyar katonai erők lehetőségeit, rosszul mérték fel a szovjet gazdaság és hadsereg teljesítőképességét. A könyörtelen valóságot összetévesztették vágyaikkal. Ebben a sorsdöntő küzdelemben alul kellett maradniuk.

Van-e alapja annak a felfogásnak, hogy a második magyar hadsereg a rendszer számára politikailag megbízhatatlan elemekből állt?

Nemeskürty Istvánnak idézetekkel támogatott feltevése: Horthyék a rendszer ellenségeit toborozták össze, ezzel töltötték fel a második magyar hadsereget.

„Az egész ország területéről összegyűjtötték »földműves népünk nincstelenjeit« – (akik pedig »a háború célját nem tudták, vagy nem akarták megérteni«) –, hogy egy olyan hiányosan felszerelt hadsereg tagjai legyenek, mely – előre kiszámítható módon – enyhén szólva súlyos veszteségeket fog szenvedni. S ha már veszteség, pusztuljanak az uralkodó osztály, a »nemzet« ellenségei.”

Másutt: „Annyira nyilvánvaló, hogy ez a hadsereg végső fokon halálra volt ítélve, annyira meghökkentően sok volt közöttük az idősebb és a szegény férfi, hogy az ember hajlamos arra következtetni: már az összeállítás, már a behívások rendszere is tudatosan rosszindulatú volt.”

Mire alapozza Nemeskürty ezt a feltevését?

Részben azokra a dokumentumokra, melyek a második magyar hadsereg szociális és nemzeti összetételével foglalkoznak, részben arra a koncepcióra, mely szerint a katonai kaland egyik alapvető célja egy egész magyar hadsereg halálba küldése volt.

A katonai dokumentumok valóban sokat foglalkoznak a hadsereg összetételével.

„A bevonultak között a birtokos osztály mélyen országos arányszámán alul volt képviselve, mert meghagyás útján nagyrészt mentességet biztosított magának. A legénység zömét napszámosok, béresek, uradalmi cselédek és más nincstelenek tették ki.”

Ugyanez olvasható vitéz *Kovács Gyula* vezérőrnagy, a második magyar hadsereg vezérkari főnökének, vitéz *Loskay Ferenc* ezredesnek, *Vécsey Béla* alezredesnek jelentéseiben is. Nem lehet tehát vitatkozni azon a tényen, hogy a hadsereg közkatonáinak java a szegényparasztság, az agrárproletariátus soraiból került ki. Kétkedni kell azonban abban, hogy itt a megbízhatatlan elemek összegyűjtéséről és tudatos elpusztításáról lett volna szó.

Kezdjük azzal, még a legdemokratikusabb burzsoá állam hadseregének legénységi állománya sem grófokból, bárókból, iparmágnásokból áll. A közlegény általában munkás és paraszt.

A másik kérdés, mellyel vitába kell szállni: vajon Horthyék számára valóban az agrárproletariátus, a földhözragadt cselédség jelentette a legnagyobb társadalmi veszélyt?

A legveszedelmesebb elemeket, a kommunistákat kivégezték, bebörtönözték, vagy

internálták – amennyiben nem tudtak illegalitásba vonulni. A baloldali érzelmű szervezett munkások legális vezetőinek nagy részét büntető századokba sorolták és valóban tudatosan törekedtek elpusztításukra. Ilyen századok szép számmal voltak a második magyar hadsereg keretében is. Ezek a „megbízhatatlan” elemekből álló egységek erődítési munkákat végeztek, aknákat szedtek, miközben állandóan tizedelte őket a hóhérszerepet olykor kéjjel vállaló keretlegénység, a felrobbanó aknák, a nagy hideg, a betegség és a sok nélkülözés.

Közismert, hogy a magyarországi zsidóság férfi tagjait ugyancsak megbízhatatlannak tekintették, munkaszolgálatra kötelezték őket, és perspektívában osztozniuk kellett a büntetőszázadokba kényszerítettek sorsában.

A rendszer számára megbízhatatlan szervezett munkásság nem kis hányada hadiüzemben dolgozott, termelése igen fontos katonai és „nemzeti” érdek volt, aminek következtében mentesült a bevonulás alól. A front és a lakosság élelmezési problémáinak megoldása követelte, hogy a birtokos parasztság jelentős része otthon maradjon, földjét művelje s gondoskodjon a gabona, zöldség stb. minél nagyobb mennyiségben történő termeléséről, illetve eleget tegyen a Jurcsek-tervben reá kirótt kötelezettségeknek.

Tehát, amikor a hadsereget összeállították, figyelembe kellett venniük egyrészt, hogy a katonai felkészültség megfelelő legyen, fegyver csak olyan ember kezébe kerüljön, aki megbízhatónak vagy legalábbis viszonylag annak számított, másrészt, hogy a nagyfokú bevonulás ne zavarja meg a háborúhoz olyannyira fontos haditermelést. Ugyanakkor a háborús állapot az államgépezet, a közigazgatás megerősítését, permanenciáját kívánta meg. Mindezek alapján mentesíteni kellett a földdel rendelkező parasztság egy részét, a hadiüzemek dolgozóit és a közalkalmazottak jelentős százalékát. A katonai vezetők célja volt az is, hogy a nemzetiségek megfelelő mértékben képviseltesék magukat a „nemzetvédő” hadseregben. E fenti megfontolások miatt el kellett térni a területi hadkiegészítési elv alkalmazásától. Így a II., IV. és a VI. hadtestet mozgósították, a nemzetiségi lakosság zöme pedig a VII., IX. és az V. hadtest kiegészítési területén élt. Elképzelésük az volt, hogy a bevonulások arányosan érintsék a háborús ipari-mezőgazdasági termelésben és a közszolgálatban nélkülözhető hadkötelezetteket.

Amint lenni szokott ilyen helyzetekben, a bevonulásra kiszemeltek közül sokan rendelkeztek kellő összeköttetésekkel ahhoz, hogy a felsőbb szándékok ellenére végül is mentesüljenek a bevonulási kötelezettség alól. Maradtak jórészt azok a szerencsétlenek, akikért senki sem harcolt, akik senkihez sem folyamodhattak hatásos segítségért.

Ezeket a koldusszinten élő zselléreket nemcsak a kommunista és szocialista eszmék befolyásolták, hanem jelentős mértékben a nemzeti szocialista mozgalom különböző irányzatai, a nacionalizmus és a vallásos ideológia. Ezért nem lehet az agrárproletariátust politikai szempontból homogén összetételűnek tekinteni. Ennélfogva mesterkélte az állítás, hogy a magyar nincstelen parasztság volt az akkori társadalom legforradalmibb, legszervezettebb, legaktívabb, következésképpen legmegbízhatatlanabb közege.

Mi volt Horthyék fő bűne?

Nincs szó arról, mintha Nemeskürty István helyeselné a második magyar hadsereg

kiküldését a keleti frontra, de minduntalan „margóra” kerül az egész komplexum egyik fő motívuma.

A szerző az alábbiak szerint állítja fel képletét: igaz, hogy a második magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban vett részt, de...

Én megfordítanám: igaz, hogy elpusztult a második magyar hadsereg, de...

A tanulmány bevezetőjében – és másutt is – csak utalások történnek arra, hogy Horthyék részéről egy rabló, fasiszta, imperialista, a nemzetközi szocialista forradalom bázisának megsemmisítésére irányuló háborúról van szó, s ennek a második magyar hadsereg egyik eszköze volt. Megítélésem szerint ez az alapkérdés, minden egyebet ennek függvényében kellene vizsgálni. Ha nem ezt tesszük, óhatatlan a hangsúlyeltolódás s ez merőben más megvilágításba helyezi mindazt, amit a következőkben vizsgálat tárgyává tesz.

A szerző szónoki módon felveti ugyan: „Mit keresnek egy kis közép-európai ország katonái ezerötszáz kilométerre a fővárostól, s ki tudja hányadik szomszédban?” Sajnálatos, hogy erre a kérdésre nem ad politikai választ, pedig itt módjában lenne ebből kiindulva tárgyalni a hadtörténeti kérdéseket.

Azon is csodálkozni lehet, hogy rosszallását e helyütt csak a háborús perspektívái szempontjából fejezi ki: „S mit keresnek akkor, amikor minden iskolás gyerek tudja, hogy háborút utoljára 1485-ben nyert Magyarország...” Abban kell látnunk Horthyék egyik nagy bűnét, hogy olyan háborúba küldte katonáit, melynek kimenetele nem sok jóval kecsgettette a fasiszta rendszer urait, haszonélvezőit? A háború jellegén van a hangsúly s attól az nem válik igazságossá, ha – tegyük fel – a Hitler-Horthy-klikknek minden esélye meg lett volna a győzelemre.

Nemeskürty István tanulmányának bevezetőjében viszonylag hosszasan fejtegeti, hogy Horthyék gyengén, korszerűtlenül felszerelve küldték ki a második magyar hadsereget a keleti frontra. Ez tény. Tény azonban az is, hogy 1938-ban, miután a Népszövetség feloldotta a Magyarországot érintő fegyverkezési korlátokat, kidolgozták az úgynevezett győri programot. Eredetileg öt év alatt 1 milliárd pengőt kívántak fordítani a hadsereg korszerűsítésére. Előirányozták a meglévő hadiüzemek bővítését, újak építését. Már 1939 februárjában olyan döntést hozott a Legfőbb Honvédelmi Tanács, hogy a programot ki kell szélesíteni és a megvalósítására szánt összeget fel kell emelni. Végrehajtásának határidejét is módosították: 1940. augusztus 1-re hozták előre. Mindezt az Európában kialakult katonai és politikai helyzet magyarázza. A hadikiadásoknak több mint 50%-át Németországban és Olaszországban eszközölték, de a busás haszonnal kecsgettető megrendelésekből nem maradtak ki a magyar fegyvergyárosok sem. Mindazonáltal kétségtelen, az 1938-ban meghirdetett győri program nem oldotta meg a magyar hadseregnek modern, ütőképes fegyverzettel való ellátását.

Igen szemléletesek azok az adatok, melyeket Nemeskürty István ennek igazolására felsorakoztat. Azzal a következtetéssel azonban már vitába szállnék, miszerint Horthyék azért nem szerelték fel a hadsereget s küldték ki csaknem meztelenül a frontra, hogy ott elpusztuljon. Köztudomású, amikor Keitel vezértábornagy „kialkudta” a megfelelő hadosztályokat a magyar kormányzattól és a katonai vezetőkől, megígérte, kinn a harctéren felszereli azokat a szükséges és egy korszerű háború követelményeinek megfelelő fegyverzettel. Horthyék ennek hitelt adtak. Más kérdés, hogy a németek nem tartották be ígéretüket.

Valóban az lenne Horthyéknak, a második világháború során elkövetett legnagyobb vétke, hogy rosszul képzett, gyengén vezetett és silány felszereléssel ellátott hadsereget küldtek a frontra?

Hallgassuk meg, mit mond erről az alapvető kérdéstről a Kommunisták Magyar-

országi Pártja:

„A magyarországi reakció, a magyar nép elnyomói most azzal tetézik bűneik végtelen sorozatát, hogy a Szovjetunió ellen folytatott kalandorháborúban Hitler rendelkezésére akarják bocsátani az egész magyar hadsereget.”

Igen, Horthyék legsúlyosabb bűne az volt, hogy Magyarország bekapcsolódott a szovjetellenes háborúba! Sokan ezt a németekkel való szembenállás kilátástalanságával, hiábavalóságával és centrális földrajzi-stratégiai fekvésünkkel magyarázzák. Mi azonban tudjuk, a németek jó néven vették volna, ha a magyarok felajánlkoznak, de Magyarországnak a háborúba való belépését maguk nem kezdeményezték, mert újabb területi engedményekre már nem voltak hajlandók. Itt a Bartha-Wert-féle katonai vonal az, mely nyomást gyakorolt az ingadozó politikusokra. A kormányzó *Telekiékkel* szemben a katonák pártján állt, Horthy szorgalmazta a hadüzenetet, mert gyűlölte a Szovjetuniót, félt a szocializmus első országától, a világforradalom támaszától, mert egy Hitler kegyeiért folyó verseny bontakozott ki Erdély kizárólagos birtoklásáért a románok és a magyarok között, s nem kis szerepet játszottak a katonai akcióba való bekapcsolódásban bizonyos – a Szovjetunió rovására dédelgetett – területi aspirációk is.

Önkéntelenül vetődik fel a kérdés: kisebb lett volna-e Horthyék bűne, ha a magyar hadsereget ellátják a legkorszerűbb katonai eszközökkel? Változtatna-e ez a második magyar hadsereg katonai akciójának jellegén? Ha Horthyék fő vétke, hogy korszerű fegyverzet nélkül kényszerítik háborúba a magyar férfiakat, mivel lehet Hitlert vádolni? Wehrmacht ellátottsága igazán „nem kifogásolható”. Az emberiség érdekei, a haladás szempontjából amúgy is kívánatos súlyos katonai vereséget nem a rossz fegyverzet, hanem a Vörös Hadsereg mindent elsöprő támadása okozta. Nem lenne helyénvaló Horthyt és Jány Gusztávot a katonai vereség miatt kárhoztatni – ezért a Vörös Hadsereget kell „felelőssé tenni”.

Vannak, akik úgy gondolják, Magyarország bekapcsolódása a második világháborúba egyébként is elkerülhetetlen volt, hiszen ha a moszkvai vereség előtt még nem, annak utána bizonyára kényszerítették volna Horthyékat erre.

Kétségtelen, amikor a nácik Moszkva alól visszaszorultak helyenként 400 kilométerre nyugatra – elszenvedve ezzel az első történelmi csapást –, totális erőbedobással próbálták kicsikarni a győzelmet. Ez óhatatlanul maga után vonta Magyarország gazdasági és katonai erőforrásainak mozgósítását is. E tagadhatatlan körülmény azonban senkit sem ment fel a felelősség alól. A *Kossuth Rádió* a szóban forgó kérdésben így foglalt állást: „...ha engedelmessékedünk a németeknek, ha dolgozunk nekik, ha harcolunk velük, a nagy leszámolás idején hiába hivatkozunk arra, hogy mindez csak kényszermunka volt. Joggal fogják mondani: miért engedünk a kényszernek?” Igaz, más volt a mi történelmi utunk, mint a csehszlovákoké vagy a jugoszlávoké, ezért volt más a reagálásunk is a szovjetellenes háborúra, ám ez mit sem változtat az objektív helyzeten. Ez a bűnt csak magyarázza, de nem menti. Nem volt itt nyoma sem a kényszernek tehát, s amit tettek, jórészt saját elhatározásukból tették. A németeknek nem kellett pressziót alkalmazniuk Horthyékkal szemben, csak ügyesen ki kellett játszaniuk azokat a „kártyákat”, melyeket a kezükben tartottak.

Elsiratás vagy glorifikálás?

Nemeskürty István tanulmányában feltűnően nagy teret szentel a második magyar hadsereg katonái helytállásának bizonyítására.

A szerző a hitleristák vádjai ellen hadakozik. A gyávaság, a megfutamodás, helytállás hiányának vádja ez esetben inkább azt bizonyítaná, hogy a magyar katonák nem akartak harcolni idegen érdekekért. Ha ez így lenne, ezt az ellenállás egy sajátos formájának kellene tekintenünk. Sajnos nem ilyen egyértelmű a tényleges helyzet.

A magyar katonák jórészt harcolva jutottak el a Donig. Testükkel védték a számukra kijelölt 208 kilométeres kanyargós vonalat a folyó mentén. Nem a háború értelmetlenségének felismerése, hanem a Vörös Hadsereg súlyos csapásai dezorganizálták soraikat s az ezt követő fejvesztett menekülés egyetemes volt: németek, olaszok, románok, magyarok egyformán menekülni próbáltak. Ez nem jelentett feltétlenül passzív ellenállást Horthyék és Hitlerék háborús politikájával szemben, hiszen a meggyőződéses náci tisztek szintén menekültek, s azok a magyar tisztek is, akik később felesküdték Szálasinak, majd mindvégig kitartottak a nácik mellett.

Az áttörésig, sőt még az után is – ahol erre lehetőségük adódott a magyar katonák a helyükön maradtak, többször történt kísérlet ellenlökésekre, a gyűrűből való kitörésekre.

Nemeskürtyt idézem:

„A közfelfogás szerint ezek a tömegek (mármint a Vörös Hadsereg katonái – H. S.) néhány óra alatt megsemmisítették a 4. ezredet és akadálytalanul nyomultak előre. Ez a közfelfogás azonban tévedés. Igaz ugyan, hogy a hatalmas lendülettel előretörő szovjet csapatok több helyen előreszaladtak és Ilkey Győző ezredes tüzérezred-parancsnok 12 óra 15 perckor már elkeseredett közelharcot jelentett, mert a betört ellenség elérte a tüzelőállásokat – de az is igaz, hogy Kosztka százados I. zászlóaljja még másnap, 13-án sötétedéskor, vagyis 16 óra 30 perckor is kitartott eredeti védőállásaiban. (Kitartását 1943. augusztus 28-án Dicsérő Elismerés odaítélésével jutalmazták.)”

Nemeskürty István – mint mondja: „... nem akarja élesztgetni az ősi magyar katonai erények mítoszát”, de néhány sorral később mégis védelmébe veszi a magyar katonákat, azok „hősiességét”, „helytállását”, „áldozatkészségét” magasztalja. Mindez nem szól-e inkább a második magyar hadsereg harcosai ellen? Végtére is itt egy fasiszta, haladásellenes, antibolsevista háborúról van szó!

Az erkölcsi kategóriákat nem szabad elvontan kezelni. Hős-e az a magyar katona, aki „halálmegvető bátorsággal” küzd a szovjet emberek ellen? Harcokban bővelkedő történelmünk rendkívül sok példát nyújt elődeinek tényleges önfeláldozására. *Esze Tamás, Kiss Albert, Vak Bottyán* kurucai, az 1848-49-es „vörössipkások”, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege, az antifasiszta ellenállási mozgalom aktív részesei és mártírja nem szolgáltathatnak-e elég példát népünk hősiességére? Ez a nagy buzgalom nem jár-e a veszéllyel, hogy progresszív hagyományainkba integráljuk a második hadsereget, katonáinak „helytállását”?

Ily módon az elsiratás glorifikálássá válik!

Így a szovjet földet tapodó, az „orosz” katonákat és polgári személyeket gyilkoló, szorgalmas, céltudatos emberek százezreinek, millióinak verejtékes munkáját leromboló hadsereg bűnös eljárását nehéz megítélni és elítéltetni! Mert a hősiesség, az önfeláldozás, a férfias helytállás mindig rokonszenves, magával ragadó magatartás, mindig követendő példa, mindig nagy szerepet játszik nemzedékek, mindenekelőtt az ifjúság nevelésében. Ám hősök, hősi halottak csak azok lehetnek, akik nemes célokért küzdenek, akik emberi, haladó eszmékért hoznak áldozatot. Az a cél, melyért a második magyar hadsereg katonái véreztek, elítélendő népiirtás, számukra idegen területek annexiójára való törekvés, a szocializmus országának megsemmisítésére

irányuló igyekezet volt.

Sajnálom, hogy Nemeskürty István másként látja:

„Annyi bizonyos, hogy az Urivnál védekező magyar csapatok a szó katonai értelmében szakmailag igyekeztek helytállni. Nem menekültek rögtön pánikszerűen, nem voltak »gyávák«, akik miatt a németek állítólag oly keményen tartott keleti frontja időnek előtte összeomlott. Tagadjuk ezt le, fogadjuk el a lassan immár közhellyé váló nézetet, mely szerint az arcvonal órák alatt összeomlott?”

Természetesen a tény, az tény. A magyarok valóban kitartottak, ameddig erejükből futotta. Nem rajtuk múltott a front összeomlása. Eddig egyet lehet érteni Nemeskürty Istvánnal. Ám politikai-morális következtetéssel már korántsem!

„De hiszen nem így volt. S ha nem így volt, hanem másképpen, úgy, mint az imént ismertettük, akkor ezzel a ténnyel számolnunk kell. S vajon kompromittálja-e ez a tény a magyar népet, a Donhoz kihajszolt magyar katonákat? Miért kompromittálná?”

Nem győzöm hangsúlyozni, hogy Magyarország egy bűnös, eléggé sohasem elítélhető, szovjetellenes háborúban vett részt a hitleristák oldalán. Ezért felelősek Horthyék, de felelős a nép és a hadsereg is. Természetesen a felelősség súlya más és más. Semmiképpen nem válik a magyar nép dicsőségére, hogy részt vett ebben a háborúban s a németek utolsó csatlósa maradt. Kinek jutott volna eszébe ezt a magyar nép javára írni? Sajnos, a csatlós szerep valamennyiünket kompromittált!

Úgy gondolom, hasznosabb lett volna a „helytállás” dicsőítése helyett annak okait kutatni.

„Mit tudnak ezek a katonák *azellenségéről?*” (Kiemelés tőlem – H. S.) – teszi fel a kérdést Nemeskürty István, a közlegények védelmében.

(Nem akadékoskodni akarok, nincs szándékomban a „kákán is csomót” keresni, de a szerzőnek jobban kellene ügyelni a terminológiára. „Ellenség”! Persze, kinek ellenség, kinek barát. Ha ma, több évtizeddel a felszabadulás után írunk a Szovjetunióról, a szovjet katonákról, ne a horthysták szótárából kölcsönözzük a szavakat.)

Nemeskürty István szerint, ezért (mert nem ismerik a Szovjetuniót) a közkatonák nem éreztek indulatot, gyűlöletet a szovjet emberek iránt. Ez túlságosan kategorikus megállapítás. (Még akkor is, ha a hadifogságban megszólaltatott közlegények így nyilatkoztak, akkor is, ha a második magyar hadsereg alegységeinek parancsnokai kevesellték a szovjetellenes szenvedélyeket.) Sem a közlegényeknek, sem a tiszteknek nem voltak közvetlen tapasztalataik a Szovjetunióról, a szovjet emberek életéről, arról a gigászi építőmunkáról, mely a szocializmus országában folyt. Horthyék gondosan ügyeltek ugyanis arra, hogy a tényleges helyzetről, a nagy eredményekről semmi se szivároghon be a magyar köztudatba. Ám a fasiszta rezsím hivatalos tényezőinek primitív és intenzív szovjetellenes, antikommunista propagandájának hatására, mind a közlegényekben, mind a tisztekben kialakult egy hamis, eltorzított kép a Szovjetunióról, mely – a szocializmus állama iránt táplált – érzelmeit negatívan befolyásolhatta és befolyásolta. Megengedem, volt, aki nem érzett gyűlöletet (ezek nyilván sokan voltak), de szép számmal akadtak, akiket megfertőzött a „szegedi gondolat” nacionalizmusa, antikommunizmusa, szovjet-ellenessége. Időben is változott a helyzet: a háború kezdetekor esetleg megvetést érzett, de később, a megszállott területeken szerzett tapasztalatai alapján „kijózanodott”. Ugyanakkor nem kevesen mindvégig megmaradtak szovjetelleneseknek. De – vélekedésem szerint – nem ez a kérdés lényege. Nem az a döntő a szovjet özvegyek, árvák, a fiaikat elveszített szülők szempontjából, hogy az a golyó, amely szerettének életét kioltotta, olyan katonától származik-e, aki gyűlöli a Szovjet-uniót, vagy olyantól, akit nem fűtöttek szovjetellenes szenvedélyek. A magyar katona – tiszt és közlegény – miután fegyver volt a

kezében s ezt nem a saját urai, hanem a szovjet katonák, esetleg a polgári lakosság ellen fordította – objektíve ellensége lett a szocializmus országának. Ezen mit sem változtat az a helyzet, hogy sokan – jobb meggyőződésük ellenére, esetleg gyáva-ságból, vagy a vakfegyelem által diktált okokból vezetettve – teljesítették feljebbvalóik parancsait.

Persze azonnal felvetődik a kérdés: mit tehetett volna az a szerencsétlen magyar baka? Fel kellett volna lázadnia? Át kellett volna állnia? Tagadta volna meg a parancsot? Ha valóban hős, ezt teszi. Többen ezt tették: átszöktek a partizánokhoz és harcoltak a német-olasz-magyar-román fasiszták ellen. Még a legnehezebb órákban, a legkilátástalanabb helyzetekben sem jutott eszébe a magyar közlegények nagy részének, hogy fegyverét tisztje ellen fordítsa. Ez kiderült vitéz *Solymossy* vezérőrnagy 1943. február 20-án keltezett jelentéséből is:

„Az emberek fegyelmezetlensége fásult közönyösségben és minden kötelesség alól való kibúvás formájában mutatkozott: *sehol sem fajult ellenszegüléssé...*” (Kiemelés tőlem – H. S.) Pedig azokban a rendkívül kaotikus napokban, amikor sok esetben csak néhány méter választotta el őket a nyomukban járó szovjet katonáktól – megtehették volna. Ehhez azonban már hősiesség kell, a lázadás elszántsága, mindaz, ami akkor még a legtöbb katonából hiányzott. Hangsúlyozom, nem tették ezt, midőn a körülmények nekik kedveztek, korábban, amikor a második magyar hadsereg győztes, előrenyomuló hadsereg volt, még kevésbé gondoltak a szembefordulásra.

Miután fegyver volt a kezükben, megtehették volna! Ez minden bizonytalansággal kevesebb vérvesszeséggel és több erkölcsi megbecsüléssel jár, mint felvenni a harcot a Vörös Hadsereggel szemben.

A vak engedelmesség, a parancsok feltétlen teljesítése ez esetben nem írható a második magyar hadsereg katonái javára. A magyar katonák illetően magatartásában kétségtelenül szerepet játszik az a körülmény, miszerint a kommunisták ideológiai-politikai befolyása a polgári lakosság és a hadsereg körében igen korlátozott volt. Ez a kommunisták tevékenységének gyengeségeire utal, de azokra a rendkívül nehéz viszonyokra is, melyek közepette a párt a munkáját folytatta.

Nemeskürty István nemcsak a közlegényeket veszi pártfogásába, hanem azokat a tiszteket is, akik „helytálltak”, akik igyekeztek „hűek maradni ahhoz az eszményhez, amiről mi ma tudjuk ugyan, hogy hamis eszmény volt, de amiben ők hittek s ami számukra szent volt”.

Kiket heroizál Nemeskürty István? Azokat a tiszteket, akik még a legésszerűlenebb pillanatokban is kitartottak s beosztottaikat ugyancsak kitartásra kényszerítették. Ezeknek többsége nem a magyar baka életét akarta megkímélni, ezek a tisztek a fasiszta legfőbb hadúrnak tett esküjükhöz akartak hűek maradni. Egy részük – amennyiben nem estek el vagy nem kerültek fogságba – nemcsak Horthy mellett tartott ki, de a háború mellett is, és később zömük felesküdt a „nemzetvezetőnek”.

Nemeskürty István a „hamis eszményekhez” hű katonai vezetők iránti tisztelete jeléül még azt is szükségesnek tartotta, hogy nevüket megőrizze az utókor számára. Igaz, teszi hozzá a szerző: nincs szándékában emléküket hamis dicsfényvel bevonni és őket hőökké avatni, de a következő gondolatok már azt bizonyítják, glorifikálás történik itt akaratlanul is, amikor kijelenti, hogy „az *igazi* hős az lett volna, aki a rábízott emberekkel együtt megtagadja a harcot, és fegyverét a németek ellen fordítja”. (Kiemelés tőlem – H. S.) Vannak tehát *igazi* hősök és olyanok, akik hősök, bár nem igaziak. (A német katonák Sztálingrádnál rendkívül keményen harcoltak, de mit szólna az emberiség haladó része, ha ezt a fajta „helytállást” hősiességnek neveznék?)

A posztjukon kitartó tisztek – a fasizmus elleni harc aspektusából ítélkezve – nem

voltak becsületesebbek azoknál, akik csapattestüket, beosztottaikat különféle ürügyekkel elhagyták. Úgy vélem azonban magam is, hogy más elbírálás alá esnek azok a parancsnokok, akik – nem az ellenállás és a „helytállás”, hanem – a szervezett visszavonulás érdekében megpróbálták együtt tartani egységeiket. Ezzel ugyanis sok ezer katonát mentettek meg a biztos éh- és fagyhaláltól. A közkatonák optimális érdeke abban az adott szituációban a hadifogság lett volna ugyan, de nem kívánhatunk a horthysta tisztek többségétől olyan felismeréseket, amelyeknek korlátot szab osztályhelyzetük és neveltetésük.

Nemeskürty István felveti a kérdést: „Miért volnánk mi alábbvalók a németeknél?” A szerző ezúttal azokkal vitázik, akik azt állítják: „Azok igen (mármint a németek – H. S.), azok a katonák”, mert „derekasan harcoltak” a keleti fronton. Helyénvaló éppen itt küzdeni kisebbségi komplexusunk ellen? Éppen egy rabló-, szovjetellenes háborúban kell bizonygatnunk, hogy legalább annyira helytálltunk a kommunizmus elleni harcban, mint a hitleristák? Nem kellene ezt a felettebb kétes értékű dicsőséget átengednünk a náciknak? Ebben a történelmi helyzetben az „alábbvalóság” nem a Szovjetunió elleni harc megtagadása lett volna! És, amennyiben igaz – bizonyára igaz –, hogy „nem voltunk alábbvalók” a németeknél, akkor a magyar közlegény magatartása mellett kevés pozitívumot lehet felsorakoztatni!

Nemeskürty István – mint mondja –, nem akarja feléleszteni az ősi magyar katonai erények mítoszát, mégis ezt teszi. Vagy talán nem a második hadsereg katonáinak heroizálása, ahogyan kommentálja *Csukás Kálmán* és repülődandárja „helytállását”? Mi az, ha nem az ősi magyar katonavirtus mítoszának feltámasztása, ahogyan ír a III. hadtest 3. ezredéről, mely még akkor is kitartott posztján, amikor a magyarok és a németek zöme már messze elfutott a Dontól? És, ha Jányék ezt tudták volna – jegyzi meg a tanulmány szerzője –, „talán meggondolták volna három napja kiadott parancsukat, s abban is azt a mondatot, hogy a 2. hadsereg elvesztette becsületét...” Itt már csak azt kellene tisztáznunk, hogy a „becsület” Jány Gusztáv vagy Nemeskürty István féle értelmezéséről van-e szó.

Már beszéltünk róla: a Vörös Hadsereg támadásának sikere nyomán a fasiszta erők fejvesztetten vonultak vissza. A fogságba eséstől vagy a fagyhaláltól való félelem egyformán hatalmába kerítette a harcosokat. Nemeskürty azonban mentegeti a visszavonuló magyarokat: „Nem feledjük – írja –, hogy visszavonulás van, parancsra. A magyar alakulatok nem menekülnek, hanem feladatuk végrehajtása után hátra-meneteinek..

Mi demoralizálta a második magyar hadsereget?

A háború igazságtalan voltának felismerése? Bizonyára sokakat ez is. Meggyőződésem, hogy a háború tényleges természetének felismerése a katonák többsége esetében később történik, akkor, amikor a hadifogságban folyó politikai nevelő munka során fokozatosan felnyílik a harcosok szeme. A demoralizálás fő okait – megítélésem szerint – nem itt kell keresni. A katonák nagy részében volt készség a harchoz, hiszen láttuk, hogy még a legreménytelenebb helyzetekben is igyekeztek megvetni lábukat s eleget tenni Jány Gusztáv parancsának: „Csak meghalni lehet, de hátrálni nem!”

A katonák zöme – még az áttörés előtt – hitte, hogy a Donnál a hazáját védi, sokan bíztak a németek győzelmében és a szovjet rendszer közeli összeomlásában. Hitték ezt és várták. Hitelt adtak annak, hogy ez a háború antibolsevista kereszties hadjárat.

Természetesen a háborús megpróbáltatások fokozatosan kikezdték meggyőződésüket s figyelemreméltó hangulatváltozáshoz vezettek. A harcosok hangulatának alakulását plasztikusan ábrázolja *Balogh István* örvezető, aki ezt a folyamatot naplőfeljegyzéseiben örökítette meg:

„1942. június 18.: Nehéz szívvel, de a győzelembe vetett hittel indulunk útnak.

Július 1.: Amerre a szem ellát, német kocsik roncsai. Talán cserben hagyta a németeket a hadszerencse. Bízunk abban, hogy Isten velünk van és velünk marad egy-egy vereség ellenére is.

Augusztus 17.: Most már csak az Isten segíthet rajtunk.

Augusztus 19.: Már sohasem javul a helyzetünk.

Augusztus 21.: A hangulat nyomott, minden barátom megsebesült.”

Még a nagy áttörés előtt voltak olyan egységek, melyeket fűtött a harci lelkesedés:

„A csapatrészek tolakodtak a támadásban való részvételért. Ilyen okokkal került többek között a 13. magyar könnyűhadosztály bevetésre az Uriv elfoglalásáért indított harcokban...”

A demoralizálódás fő okainak reális felsorolását megtaláljuk Solymossy vezérőrnagy jelentésében: „A január 12-14-i események (a Vörös Hadsereg támadása – H. S.) megtörték a harcosok ellenállóképességét. A kemény és veszteséges harcok erős igénybevétele, a szokatlanul nagy hideg, a szabadban való éjjelezések, a rendszertelen táplálkozás és a nagy menetteljesítmények erkölcsileg, fizikailag gyengítették meg az erőket.”

Nem szabad elfelejteni, hogy a második magyar hadsereg egy 208 kilométeres parti szakaszt „védelmezett” s nem rendelkezett a nagy csatákhoz oly elengedhetetlenül szükséges tartalékokkal. Már a Donhoz kifáradva, „leharcolva” érkezett s nem volt egy percnyi nyugta, hiszen röviddel érkezése után megkezdődtek az úgynevezett hídfőcsaták (Uriv, Korotojak, Scsucsje), melyek rendkívül érzékeny vérvesztést okoztak a hadseregnek. Ezek a harcok ugyanakkor alig hoztak kézzelfogható eredményt a magyarok számára, ami természetesen nem erősítette a katonák támadó szellemét.

Amikor a második magyar hadsereget kiküldték a Donhoz, a politikai és katonai vezetők gyors győzelmet ígértek, s ha nem is „mire lehullanak a falevelek”, de mire elérkezik a karácsony, már otthon lesznek családjuk körében. Nem így történt. Eljött a tél – számukra rendkívül kemény „szibériai” hidegével s a katonák ott álltak a maguk ásta fedezékekben, vagy a puszta ég alatt nyári gúnyában, a szó szoros értelmében lerongyolódva, tépett bakancsban vagy csizmában. A katonák nagy részéről már a fehérenemű is lemállott. A rossz morális „erőnlét” kialakulásában szerepet játszott – e fentieken túl – az otthon maradtakért való teljesen jogos aggodás: ígéreteik ellenére sem gondoskodtak róluk a kormányzat illetékesei. Továbbá, rendkívül negatívan hatott a harcosok hangulatára a silány ellátás, a megbízhatatlan fegyverzet, a parancsnokok többségének embertelen, brutális bánásmódja, a bolsevizmustól, a fogságtól való félelem. Fűtetlen bunkerokban, a földön háltak. Még a derékaljnak való szalmáról sem gondoskodtak. Alig volt tisztálkodási lehetőségük, elférgesedtek s gyengítette őket a malária, a bélhurut. Sokan pusztultak el végelgyengülésben is.

A vezérkar főnökének küldött egyik katonai jelentésből világosan kiderül, milyen áldatlan állapotok uralkodtak a ruházattal való ellátás területén: a zubbonyok 25%-a, a lábbelik 40%-a, a nadrágok 50%-a, a fehéreneműk 75%-a teljesen elhasználódott.

Itt jegyezzük meg, hogy a szokatlanul nagy hideg is jelentős szerepet játszott a hangulat és a körülmények alakulásában, de hiba lenne ennek negatív hatását „kisajátítani” és egyoldalúan felfogni. A szibériai hideg ugyanis a szovjet katonákat is sújtotta, hiszen ők sem mind Murmanszkból vagy Arhangelszkből jöttek. Közülük igen sokan mérsékeltebb, sőt: százezrek szubtrópusi viszonyokat szoktak meg. Ezért nem lehet szó nélkül elmenni Nemeskürty István azon megjegyzése mellett, miszerint a szovjet harcosoknak „még az időjárás is baráti szövetségese volt”. Az azonban

kétségtelen, hogy a szovjet katonák téli ellátása, felszerelése jobban megfelelt a követelményeknek.

Nem használt a magyar hadsereg katonái hangulatának az a tudat, hogy amíg ők itt kinn a fronton szenvednek, az életüket teszik kockára, addig mások, a módosabbak, a szerencsésebbek, az ügyeskedők a hátszágban lapulnak, esetleg tollasodnak.

E fentiek ismeretében nem helyes tehát a katonák hangulatát, harci kedvét és a nagy áttörésnél tanúsított magatartását pusztán vagy elsősorban politikai okokra, nevezetesen arra visszavezetni, hogy *nem akartak harcolni*, hogy *felismerték* a háború fasiszta jellegét, hogy nem gyűlöltek, vagy nem gyűlöltek eléggé a Szovjetuniót stb.

Elismerem, a harcosok egy részénél ez is szerepet játszott, de főleg az áttörés után, a fejvesztett menekülés során, a németek magyarelleses kegyetlenségei, „szövet-ségeshez” cseppet sem méltó kíméletlensége láttán vált sok minden világossá egyre több közkatona tudatában. A hadifogolytáborban folyó politikai nevelő-felvilágosító munka már építhetett a mundérba kényszerített munkások és parasztok front-tapasztalataira, megrázó élményeire s a mindjobban erősödő németgyűlöletre.

Sajnos az is az igazsághoz tartozik, hogy az egyszerű közlegények nem jelenték-telen része azonosította magát a háborús célokkal és embertelen módszerekkel. Ezt támasztja alá az a néhány szemelvény, melyet a második magyar hadsereg keretébe tartozó büntetőszázad egyik ismert tagja írt le visszaemlékezéseiben:

Amikor vízért mentek a kúthoz – szuronyos keretlegények kíséretében – a vonaton tartózkodó német és magyar katonák „röhögve”, gúnyolódva fogadták a szomjas jövevényeket. „Figyeltem őket – írja a továbbiakban. – Sehol egy együttérző pillantás.”

Ha a légelhárításnak sikerült lelőni egy szovjet rátát, a magyar bakák nagy üdvívalgással köszöntötték a tüzéretet.

A kurszki állomáson dolgozókat (a büntetőszázad tagjairól van szó – H. S.) a bajai utászok lapáttal verték.

A német, olasz, *magyar* katonák, ha a büntetőszázad tagjai nem tértek le az útról – beléjük gázoltak.

A magyar katonák üldözték a szovjet hadifoglyokat. Fosztogatták a lakosságot. „Itt nincs különbség német és magyar között.” Az utászok a keretlegényeknél is kegyetlenebbek. Nem sokan, de „voltak olyanok, akiken az állatiasság nem lett úrrá, akik megmaradtak embereknek.” A szovjet lakosságot hajtó magyar katonák éppoly kegyetlenek voltak, mint a keretlegények. A nem kerethez tartozó katonák is verik a munkaszolgálatosokat, ha tehetik. „Itt, úgy látszik, már mindenki állattá aljasuk.”

A rendkívül kegyetlen helyzetbe kényszerített katonák számára talán jelentett némi elégtételt és vigasztalást, hogy voltak, akik még náluk is nehezebb viszonyok közé kerültek. Fonák jelenség – és itt realizálódnak bizonyos előítéletek, beidegződések és a nevelés hatásai de ez a felismerés nem a velük való összefogásban, hanem a felettük való uralkodásban jutott kifejezésre.

Mindennek ellenére óvakodjunk az abszolutizálástól. Ám e szemelvények azt bizonyítják, a második magyar hadsereg fegyveres tagjainak nem lebecsülendő része – osztály-hovatartozástól függetlenül – integrálódott abba a szellembe, mely egy fasiszta rendszer szervezetében uralkodik.

Nemeskürty István, tanulmányának megírása közben képtelennek bizonyult arra, hogy „objektív” legyen, hogy a „kívülálló” szemével kísérje nyomon az eseményeket. Kétségtelen, nehéz úrrá lenni azon az ellentmondáson, mely valamennyiünkben feszül, amikor a szenvedő, vérző, elhulló magyar munkások és parasztok tízezreinek sorsát összevetjük a hadsereg tényleges háborús rendeltetésével. Itt mégsem lehetünk

semlegesek, még kevésbé magyar-központúak. Ez esetben egyértelműen az antifasiszta koalíció, mindenekelőtt a Szovjetunió – vagyis a haladás – pozícióiból kell megítélni az eseményeket és ingadozás nélkül Horthyék vereségét kell kívánnunk, elősegítenünk. A Kommunisták Magyarországi Pártja joggal követelte – a háborúba való belépésnek szinte első pillanatától –, hogy hozzák vissza a magyar katonákat a keleti frontról. Optimális természetesen az lett volna, ha a magyar hadsereg – megtagadva a „legfőbb hadúr” parancsait – átáll a szovjet erők oldalára és együtt harcol nemcsak a hitleri, de a magyar fasizmus megsemmisítéséért is. Ám ennek akkor nem sok realitása volt. A magyar katonák többsége – a hivatalos ideológia hatására – nem ismerte fel, hogy ez a háború nemcsak szovjet- és haladásellenes volt, de a magyar nép érdekeit sem szolgálta.

Meggyőződésem, hogy Nemeskürty István nem Horthyékkal rokonszenvezett, nem kívánta a magyar fasizmus győzelmét, de a vereség szenvedélyes igenlését gyengítik az alábbi – a magyar hadsereggel azonosuló – kitételek:

„... a német Wehrmacht beosztotta Jány mellé a maga összekötő tábornokát, *véletlen szerencsénkre*... Azért nevezhetjük *szerencsénknek*, mert ez a tábornok... támogatta Jányt s igyekezett elintézni kéréseit...” (Kiemelés tőlem – H. S.) Nem értem, miért szerencséje az a szerzőnek, ami Jány Gusztávnak is.

Egy másik példa:

Amikor kiderült, hogy a szovjet erők visszaverésére a németek nem járultak hozzá a Cramer-hadtest bevetéséhez – Nemeskürty így kiált fel: „Jól nézünk ki! Mit lehet itt tenni?”

Más helyütt már szoltam arról, hogy a szovjet erőket többször ellenségnek nevezi s ezt a kifejezést mindössze egyszer tette idézőjelbe.

Egy harmadik példa:

„A vereség kiértékelésekor állandó panasz, hogy minden lövedékünk elveszett, semmit sem sikerült hátramenteni, minden a támadók kezére került. Hát igen. Az lett volna az ideális, ha a lövegek megmaradnak.” Bizonyára ez lett volna az ideális Horthyéknak, a németeknek és Jány Gusztávnak, de miért lenne az, mondjuk a szovjet erőknek?

Sokszor az a benyomásom, hogy Nemeskürty István nem egyszerűen a munkások és parasztok szemszögéből, hanem a hadseregnek, mint fegyveres faktornak elvont „egyetemes” érdekei alapján ítéli meg az eseményeket. A szerző – utalva arra a tényre, hogy Jányék fegyvertelen katonákat is bevetettek az előrenyomuló szovjet egységek feltartóztatására – az „embertelen” eljáráson túl azért is hibáztatja a magyar hadvezetést, mert ez a katonákra demoralizálólag hatott:

„Emiatt a rendfenntartás is lehetlenné válik. Le kell ugyanis szögeznünk, hogy abban a pillanatban, amikor egy visszavonulás pánikszerű visszaözléssé válik, a legénység érdekében az egyetlen helyes intézkedés a könnyörtelen, erélyes rendfenntartás.”

Hogy mit értettek „rendfenntartás” alatt Jányék, azt a tábori csendőrök – Nemeskürty István által is ismert – brutális fellépései, senkit nem kímélő sortüzei alapján tudjuk. Hogy miért tekintette ezt a tanulmány írója a legénység érdekében valónak – nem tudom. főleg akkor érthetetlen ez előttem, amikor a második magyar hadsereg, a szovjet támadás következtében már dezorganizálódott és ebben a helyzetben nem a sorok rendezése, hanem a hadifogság volt a legénység számára az egyetlen üdvözítő megoldás. Persze Jányék és a németek érdekében az, hogy a szétvert hadsereg sorait rendezzék és azt ismét akcióképessé tegyék.

Természetesen nem arról van itt szó, hogy a hadtörténész hibát követ el, ha a rész-

letekbe menően vázolja a hadi helyzetet, a katonák hangulatát stb., hanem arról, hogy a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom aspektusából kezelje a tényanyagot, s annak megfelelően vonja le a szükséges következtetéseket.

Requiem az áldozatok áldozatainak

A második magyar hadsereget a szovjet erők támadása felmorzsolta és megsemmisítette. A hadsereg vesztesége halottakban, súlyos sebesültekben és hadifoglyokban 148 000 fő. Elveszett a fegyverzet, a felszerelés 70-80%-a, 30 000 magyar katona esett fogságba, 40 000-en menekültek Nyugat felé, hogy egyszer hazajussanak, hogy fogságba ne essenek, hogy szándékuk ellenére ismét besoroztassanak az újonnan alakuló s a Vörös Hadsereg ellen bevetésre szánt hadseregekbe.

Rendkívül nagyok a veszteségek, mégsem helyes a Mohács és Voronyezs közötti analógia:

„Ha tehát volt a magyar történelemnek valaha igazi Mohácsa: úgy a 2. hadsereg pusztulása az.” Ez az összehasonlítás legfeljebb a két nagy csatában elszenvedett vérveszteség méretei szempontjából helytálló. Itt is csak komoly fenntartásokkal, hiszen Mohácsnál mintegy 26 000 ember esett el, s ez csupán egy töredéke annak, amit a második magyar hadsereg elveszített. A doni vérveszteséget az isonzoói csaták halottainak, sebesültjeinek, hadifoglyainak számához lehetne leginkább hasonlítani. Nem helyes a mohácsi párhuzam, mert dezorientáló politikai következtetések levonására alkalmas. A mohácsi vereség ugyanis Magyarország államiságának megszüntetéséhez, az ország feldarabolásához vezetett, míg a súlyos doni vereség megrendítette a magyar fasiszta diktatúrát. Az előbbi nemzeti tragédiát okozott, míg az utóbbi (leszámítva az igen súlyos vérveszteséget) politikai krízisnek, erjedésnek vált kiindulópontjává.

Az elesett munkások, parasztok tízezrei Hitler, Horthy, Jány Gusztáv lelkén száradnak. Értelmetlenül, szűk osztályérdekek miatt kellett meghalniuk, vagy egy életen át viselniük a doni „kaland” kitörölhetetlen fizikai és lelki nyomait. Ebben az értelemben a második magyar hadsereg közkatonái kétségtelenül áldozatok. Áldozatok mindazok, akiket abba a háborúba belekényszerítettek, hogy a századosokból ezredesek, a milliomosokból milliárdosok legyenek. Áldozatok mindenekelőtt a második magyar hadsereg kötelékébe tartozó büntetőszázadok tagjai, akiket azzal a kimondott szándékkal küldtek a keleti frontra, hogy ott elpusztuljanak, s ezáltal fogyatkozzék a fasiszta rendszer ellenségeinek egyre növekvő tábora.

Nem volna azonban teljes a kép, ha a második magyar hadseregben csak áldozatot látnánk. Ez a fegyveres erő nemcsak áldozat volt, hanem eszköz is. Sőt: a második magyar hadsereg elsősorban eszköz volt. Végrehajtója egy fasiszta lázalomnak, egy haladásellenes, embertelen katonai-politikai elgondolásnak.

És fájdalom, Nemeskiirty István egyoldalúan, csak a magyar sérelmekre koncentrált, csak a magyar katonák veszteségeit, szenvedéseit tartotta számon – kétségtelen, drámai erővel. Nem szól azonban arról, hogy ez a második magyar hadsereg, ez az elsíratott fegyveres testület mennyi kárt, mennyi fájdalmat okozott a hazájukat védő szovjet embereknek, milyen mértékben járult hozzá ahhoz, hogy nincs ma egyetlen olyan szovjet család sem, ahol az árva apját, a feleség férjét, a szülő gyermekét ne gyászolná. Miénk az ő fájdalmuk is, hiszen nemcsak hazájuk szabadságáért, a szocializmus vívmányainak védelméért küzdöttek és estek el, hanem értünk is. Nem

teljes a krónika, ha minderről megfeledezünk!

A második magyar hadsereg eszköze volt egy imperialista, szovjetellenes háborúnak, részt vett a szovjet föld egy részének megszállásában, a lakosság leigázásában, kifosztásában és legyilkolásában, kommunisták, zsidók, partizánok irtásában, értékes termelőerők elpusztításában. Mindez logikusan következett abból a történelmi rendeltetésből, melyről e tanulmányban csak mellékesen olvashattunk. Mindez adódott a második magyar hadsereg jellegéből.

Nemeskürty István ezt a kardinális kérdést furcsa nagyvonalúsággal intézte el: „Kínálkoznak persze az okos feleletek: fasiszta kormány fasiszta hadseregéről van szó, rablóhadjárat résztvevőiről, talán győzelmet kívántunk volna nekik? Nem, nem erről van szó! Most nem a hadseregről, mint fasiszta intézményről, hanem az abba kényszerített, cinikusan halálba hajszolt emberekről van szó.”

A szerző tehát jól látja a hadsereg jellegét, küldetését, mégis kitér e kérdés taglalása elől azzal, hogy elválasztja magát a hadsereget annak tagjaitól. Ez egy olyan „osztályharcos szemléletbe” öltöztetett absztrakció, mely csak arra alkalmas, hogy elködösítse az egész komplexum lényegét.

Látni kell, itt egy „színeváltozásról” van szó: Kovács János – a béreslegény, az agrárproletár osztálytestvér, de Kovács János a második magyar hadsereg közlegénye, aki fegyvert kapott Horthytól s ő azt nem arra használja fel, amire osztályérdeke kötelezné, hanem szovjet osztálytestvérei ellen – objektíve már ellenség.

A Vörös Hadsereg tagjai sohasem kaptak olyan parancsot, hogy csak a magyar tisztekre célozzanak, a közlegényeket pedig, akik „osztálytestvérek” – kímélik meg. A Horthy-hadsereg ellenséges hadsereg volt, ennek megfelelően viselkedett, ezért a szovjet katonák nem kímélték erejüket, életüket a betolakodók megsemmisítésére. Egy hadsereg jellegét ugyanis nem a közlegények szociális összetétele határozza meg, hanem az, hogy mely osztálynak, milyen céljait szolgálja. Ez esetben – a második magyar hadsereget illetően – nem lehetnek kétségeink.

E hadsereg kötelékébe tartoztak a meggyőződéses fasiszta tisztok, a kíméletlen partizánvadászok, a könyörtelen tábori csendőrök, a kegyetlen keretlegények is. Ezek közül ugyancsak sokan estek el a szovjet hadsereg ellen vívott harcokban. Kinek szól a Requiem tehát? Az egész hadseregnek? A tisztoknak és közlegényeknek, a brutális embervadászoknak és a mundérba kényszerítetteknek egyaránt? Kegyeletsértés lenne az áldozatokkal együtt a hóhérokat is elsíratni!

Nemeskürty István egész felfogásának szerves része, logikus következménye a tanulmány utolsó soraiban sűrűsödő gondolat:

„Ezek a jeltelen sírban nyugvó halott katonák is mártírjai a népi Magyarországnak.”

Itt a második magyar hadsereg elesettéről van szó. A munkás-paraszt és egyéb jobb sorsra érdemes áldozatokat sajnáljuk, siratjuk, de hiba lenne őket egy sorba állítani a magyar progresszió mártírjaival, azokkal, akik tudták, kik felé kell a fegyverüket irányítani. A második magyar hadsereg katonái nem a fasiszmus, hanem a Szovjetunió elleni harcban estek el, életüket nem a népi, hanem a fasiszta Magyarországért áldozták fel. Miközben ezt rögzítjük, nem feledkezünk meg arról, hogy Hitlerék, Horthyék, a fasiszta diktatúrák haladás-ellenessége jóvoltából elesettek többsége a dolgozó osztályok fiai voltak, akik hazánk felszabadulása után ugyancsak bekapcsolódhattak volna a demokratikus, majd a szocialista Magyarország megteremtéséért folytatott küzdelembe és építőmunkába. Ezek a tízezrek szorgalmukkal, tehetségükkel igen sokat tehettek volna a népi Magyarország megvalósításáért. Történelmi tragédia, hogy olyan ügyért véreztek el, mely idegen volt, mind az ország, mind saját személyes érdekeiktől.

Legyen e szerény tanulmány requiem mindenekelőtt azoknak, akik a népek szabad-

ságáért – köztük a magyar népért – áldozták életüket: a szovjet harcosoknak, a magyar ellenállás vértanúinak!

JEGYZETEK

[*] Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1972. [\[vissza\]](#)

Készült 500 példányban.

**Ez a
179
példány**

**ISBN 978-963-89160-1-3
ISSN 0866-4420**

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

**2013. Vasas-Köz Kft. nyomda
Felelős vezető Badó Géza**

Terjeszti a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság
